

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПОЛІТИКИ

ACTUAL PROBLEMS
OF POLITICS

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 62

Одеса
Фенікс
2018

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Founded in 1997

Issue 62

Odesa
Feniks
2018

УДК 32(082)

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Редакційна колегія:

д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України, академік НАПН України **С. В. Ківалов** (голова редколегії),
д-р. іст. наук, професор, академік УАН України, академік УАПН України **Л. І. Кормич** (головний редактор),
канд. політ. наук, доцент **А. В. Полухіна** (відповідальний редактор),
доктор наук, професор **Аркадіуш Адамчик** (Республіка Польща),
доктор філософії, професор **В. Дудінський** (Словацька Республіка),
д-р. юрид. наук, професор **Ю. П. Аленін**,
д-р. філос. наук, професор **В. С. Богданов**,
д-р. політ. наук, професор **К. М. Вітман**,
д-р. юрид. наук, професор **В. О. Глушков**,
д-р. юрид. наук, професор **Є. В. Додін**,
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. **Р. Н. Жангожа**,
д-р. політ. наук, професор **І. М. Коваль**,
д-р. юрид. наук, професор **Б. А. Кормич**,
д-р. юрид. наук, професор **А. Р. Крусян**,
д-р. політ. наук, професор **Е. В. Мамонтова**,
д-р. юрид. наук, професор **Н. В. Мішина**,
д-р. політ. наук, професор **С. М. Наумкіна**,
д-р. політ. наук, професор **М. А. Польовий**,
д-р. філос. наук, професор **Т. В. Розова**,
д-р. політ. наук, професор **А. О. Сіленко**,
д-р. юрид. наук, професор **Є. О. Харитонов**,
д-р. політ. наук, професор **Г. П. Щедрова**,
д-р. політ. наук, професор **Д. В. Яковлев**.

Рекомендовано Вченою радою

Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. № 1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1; Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 07.10.2016 № 1222 та від 22.12.2016 № 1604).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, ScientificPeriodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Свідцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПП від 07.06.2016.

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2018

© Південно-український центр
гендерних проблем, 2018

UDC 32(082)

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editorial Board:

Doctor of Laws, professor, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine S. V. Kivalov (Chairman of the Editorial Board),

ScD in history, professor, academician of the Ukrainian Academy of Sciences, academician of the Ukrainian Academy of Political Science L. I. Kormych (Editor in Chief),

PhD in Political science, associate professor A. V. Polukhina (Executive Editor),

Dr. hab., professor Arkadiusz Adamczyk (Republic of Poland),

Doctor of Philosophy, professor V. Dudinsky (Slovak republic),

Doctor of Laws, professor Y. P. Alenin,

ScD in Philosophy, professor V. S. Bohdanov,

ScD in Political science, professor K. M. Vitman,

Doctor of Laws, professor V. O. Hlushkov,

Doctor of Laws, professor Y. V. Dodin,

ScD in Political science, senior research fellow R. N. Zhangozha,

ScD in Political science, professor I. M. Koval,

Doctor of Laws, professor B. A. Kormych,

Doctor of Laws, professor A. R. Krusian,

ScD in Political science, professor E. V. Mamontova,

Doctor of Laws, professor N. V. Mishyna,

ScD in Political science, professor S. M. Naumkina,

ScD in Political science, professor M. A. Polovyi,

ScD in Philosophy, professor T. V. Rozova,

ScD in Political science, professor A. O. Silenko,

Doctor of Laws, professor Y. O. Kharytonov,

ScD in Political science, professor G. P. Shchedrova,

ScD in Political science, professor D. V. Yakovlev.

*Recommended by the Academic Council National University
"Odesa Law Academy"*

"Actual problems of politics" is included in the list of professional scholar periodicals in which the results of theses for obtaining ScD and PhD degrees in jurisprudence and political sciences can be published (Decisions of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine of 09.06.1999, №1-05/7 and of 10.02.2010 № 1-05/1; Decision of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 07.10.2016 № 1222 and of 22.12.2016 № 1604).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, ScientificPeriodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.201.

© National University "Odesa Law Academy, 2018
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2018

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Кормич Л.І., Краснопольська Т.М.

Основні напрями стратегії впровадження моделі паритетної демократії в сучасній Україні 6

Пехник А.В.

Актуалізація дослідження політичних ризиків в сучасних політичних процесах 26

Кройтор А.В.

Технології маніпуляції у конструюванні інформаційного порядку денного 36

Гайду А.В.

Право на спротив як форма реалізації реального народовладдя 44

Деркач А.Л.

Виникнення конституційних процедур захисту прав людини в зарубіжних країнах 61

Лакарова Г.А.

Правова природа міждержавних скарг в Європейському суді з прав людини 66

Орінда Е. Н.

Розвиток концепцій у сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями 73

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН,
БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Чайковський Ю.В.

*Вплив сучасних конфліктів на зміну міграційної політики
сусідніх держав: міжнародно-правові аспекти 81*

Милосердна І.М.

Європейські моделі інституту референдуму в сучасних умовах 95

Краснопольська Т.М.

*Узгодженість та вплив в Європейському парламенті
крізь призму політичних груп 103*

Капустін А. В.

*Організаційно-правові основи діяльності комісій
з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні 114*

Галаган С.О.

*Договори про створення зон вільної торгівлі:
порівняльно-правовий аналіз досвіду ЄС та США 127*

Нестерчук Л.П.

*Система федеральних судів США та ефективність
здійснення правосуддя 138*

Акуленко Т.М.

*Правові аспекти міжнародного співробітництва
щодо антидопінгової діяльності 152*

Якименко І.В.

*Порушення морально-етичних норм, як підстава
дисциплінарної відповідальності державних службовців
Російської імперії XVIII – поч. XX ст..... 165*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ
ІНСТИТУТІВ

Завгородня Ю. В.

*Деструкція політичної влади, як наслідок конфлікту
в транзитному суспільстві 174*

Яворська К.П.

*Білорусь і Молдова як приклади пострадянської деформації
системи громадянських і політичних прав і свобод 183*

Сушко А.І.

*Політична культура в контексті соціокультурного
розвитку суспільства 191*

Дзюбенко Ю.М.

*Формування політичного консалтингу в Україні:
особливості та перспективи 199*

Ахмеров О.О.

*Система місцевого самоврядування окремих країн ЦСЄ:
інституціональний вимір 206*

НАШІ АВТОРИ 214

TABLE OF CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Kormych L. I., Krasnopolska T. M.

*The main directions of the strategy for implementation
of the parity democracy model in modern Ukraine 6*

Pekhnyk A. V.

*The actualization of the political risks study in modern political
processes 26*

Kroitor A. V.

Manipulation technologies in the design of the information agenda 36

Haidu A. V.

The right to resistance as a form of realization of real democracy 44

Derkach A. L.

*The emergence of constitutional procedures for the protection
of human rights in foreign countries 61*

Lakarova H. A.

*Legal nature of interstate complaints in the European Court
of Human Rights 66*

Orinda E. N.

*Development of concepts in the field of international legal cooperation
in the fight against epidemics and pandemics 73*

ACTUAL PROBLEMS
OF INTERNATIONAL LAW, INTERNATIONAL RELATIONS,
SECURITY AND GLOBALIZATION

Chaikovskiy Yu. V.

*The influence of modern conflicts on the change of migration policy
of neighboring states: international legal aspects 81*

Myloserdina I. M.

*European models of the referendum institute in modern democratic
countries 95*

Krasnopolska T. M.

*Coherence and influence in the European Parliament through
the prism of political groups 103*

Kapustin A. V.

*Organizational and legal foundations of activity of committees
for the implementation of international humanitarian law in Ukraine 114*

Halahan S. O.

*Free trade area treaties: a comparative legal analysis
of the EU and US experience 127*

Nesterchuk L. P., Bidenko O. V.

*The system of the US federal courts and the efficiency
of the justice administration 138*

Akulenko T. M.

Legal aspects of international cooperation on anti-doping activity 152

Yakymenko I. V.

*Violations of moral and ethical norms, as the basis for disciplinary
responsibility of civil servants of the Russian Empire
in the 18th – early 20th century 165*

ACTUAL PROBLEMS
OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL
INSTITUTIONS

Zavhorodnia Yu. V.

*Destruction of political power as a result of conflict
in a transitive society 174*

Yavorska K. P.

*Belarus and Moldova as examples of post-Soviet deformation
of the system of civil and political rights and freedoms 183*

Sushko A. I.

Political culture in the context of socio-cultural development of society... 191

Dziubenko Yu. M.

*Formation of political consulting in Ukraine: peculiarities
and perspectives 199*

Akhmerov O. O.

*The system of local self-government of separate CEE countries:
institutional dimension 206*

OUR AUTHORS 214

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 321.7:305+323.2(477)

Кормич Л.І., Краснопольська Т.М., НУ «ОЮА»

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СТРАТЕГІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасні підходи до розуміння сутності паритетної демократії. Визначено основні параметри такої моделі демократії. Проаналізовано складові механізму впровадження паритетної демократії в Україні, а саме: політико-правову, інституційну та організаційну. Визначено стратегічні вектори вдосконалення українських поліконфесійних відносин, етнонаціональної взаємодії, подальшого впровадження гендерної рівності та розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: паритетна демократія, гендерна рівність, міжконфесійна толерантність, нульова толерантність, полі конфесійна держава, громадянське суспільство.

Концепція паритетної демократії, розроблена Комітетом з рівності між чоловіками і жінками та Департаментом прав людини, які діють в структурі Ради Європи, вимагає забезпечення реальної рівності, в першу чергу жінок і чоловіків у структурах влади [7]. Розвиток гендерної рівності та надання повноважень жінкам проголошено однією з «Цілей розвитку тисячоліття» [15]. Проте на сучасному етапі сенс поняття «паритетна демократія» значно ширший. Її прихильники справедливо вважають, що в результаті встановлення такої моделі демократії виникне реальна основа для сталого розвитку суспільства.

В сучасній політичній теорії використовуються два підходи до розуміння сутності паритетної демократії: вузький (ототожнює дану

модель демократії з гендерною демократією, що являє собою систему волевиявлення двох статей – жінок і чоловіків у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплені й реально забезпечені в усвідомленні політико-правових принципів, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб [6]) та широкий (модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів, при цьому паритет визначає взаємини у різних сферах життєдіяльності суспільства: національних відносинах, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо [9, с. 12-13]).

Можна виокремити ряд найважливіших *параметрів моделі паритетної демократії*:

- параметри, що стосуються змістовного наповнення форми держави – максимальне застосування принципу паритетності при вдосконаленні форми правління, в процесі функціонування політичного режиму, а також при оптимізації форми державного устрою. Це наближає державу до моделі правової держави, спроможної забезпечувати пріоритет права та гарантувати задоволення інтересів різних суб'єктів соціуму на засадах дотримання прав і свобод людини;

- принцип паритету має бути базовим в процесі інституалізації громадянського суспільства та при створенні дієвого механізму взаємин різних суб'єктів даного суспільства. Це забезпечує самореалізацію та самовиявлення широкого спектру інтересів, що існують у суспільстві та можливість їх представництва на всіх рівнях і у різних сферах життєдіяльності соціуму;

- паритет повинен бути покладений в основу взаємодії держави з громадянським суспільством. За цих умов соціальне партнерство стає оптимальним варіантом вибору форм та методів співпраці державних та недержавних інституцій та побудови механізму їх взаємин;

- паритет має перетворитись у фундаментальну політичну і соціальну цінність, на якій ґрунтується суспільна свідомість та яка визначає суспільну поведінку. Це забезпечить зниження рівня соціальної напруги, буде попереджувати появу конфліктогенних ситуацій, створить умови для діалогу як способу розв'язання існуючих у суспільстві проблем [9, с. 12-20].

Отже, принцип паритету поступово стає загальним принципом існування та ефективного функціонування суспільно-політичних

інститутів, охоплюючи не тільки політичну сферу, а й соціальні інститути та культуру.

Така модель демократії сприяє найбільш продуктивному використанню політико-правових, інституційних та організаційних механізмів публічної політики та надає нові можливості протистояти існуючим викликам як на національному, так і на наднаціональному рівнях в умовах глобалізації.

Подібна модель орієнтована на застосування ненасильницьких способів вирішення проблем, носить гуманістичний характер, намагаючись узгоджувати різні інтереси та задовольняти різні потреби. Хоч, безумовно, її не слід ідеалізувати і розглядати як єдину перспективу вдосконалення демократії. Та це одна з тенденцій і варіант напрямків пошуку оптимізації демократичних механізмів стійкого розвитку.

Таким чином, нині поняття «паритетна демократія» включає такі складові: гендерна рівність; національна толерантність і національний діалог та міжнаціональна взаємодія; міжконфесійні взаємини; соціальне партнерство держави та громадянського суспільства.

Розглянемо детально кожен складову.

Першою складовою є *гендерна рівність*, під якою розуміються «рівні можливості самореалізації жінок і чоловіків, гарантії дотримання прав і свобод з урахуванням особливостей статей, взаємні обов'язки та спільна відповідальність в процесі життєдіяльності» [8, с. 209]. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у своїй вступній промові під час проведення круглого столу з питань гендерної рівності та демократії, що проходив 4 травня 2011 р., наголосив, що до гендерної рівності слід ставитися як до чітко визначеної мети процесу демократизації, а не як до «додатку» до неї. Виконавчий директор структури «ООН-жінки» Мішель Бачелет заявила, що «якщо демократія нехтує питанням участі жінок, якщо вона не хоче прислухатися до голосу жінок, якщо вона знімає з себе відповідальність за забезпечення дотримання прав жінок, то це демократія лише для половини суспільства» [1].

Таким чином, при побудові демократичного суспільства паритетне представництво жінок у владі – справа справедливості і рівності. «Жінки висувають законодавчі ініціативи, які близькі їхнім інтересам, роблять, таким чином, державу більш соціально-орієнтованою. Жінки-політики служать «рольовою моделлю», прикладом того, що жінці доступна будь-яка роль у житті. Світовий досвід, як, втім, і

здоровий глузд, підказують, що тільки там комфортна держава, де існує паритет жінок і чоловіків у сім'ї та поза домом. Тому прихід жінок до влади – така сама об'єктивна історична неминучість, як прихід в будинок комп'ютера», – каже у своєму інтерв'ю Н. Шведова, політолог, керівник Центру соціально-політичних досліджень Інституту США і Канади Російської академії наук [13]. З чим не можна не погодитись.

Процес встановлення гендерної рівності у суспільстві характеризують такі категорії, як: гендерна демократія, гендерна стратегія, гендерна політика, гендерна ідеологія, гендерна культура, гендерний індекс людського розвитку, гендерна соціалізація, гендерний баланс та інші.

Практичні дії щодо встановлення гендерної рівності у світі беруть свій початок у середині минулого століття. Так, у 1946 р. було створено спеціальну Комісію ООН для спостереження за становищем жінок та сприяння реалізації їхніх прав, а чотири конференції ООН зі становища жінок, що відбулися протягом останніх двох десятиліть минулого століття, визначили основні напрямки та принципи гендерної політики.

Гендерна політика являє собою цілеспрямовану діяльність державних та громадських інституцій, що здійснюється з метою забезпечення рівноправності між чоловіками та жінками, а також сукупність заходів, необхідних для розвитку та реалізації особистого потенціалу кожної людини, незалежно від статі для збалансованого розвитку суспільства.

До основних напрямів гендерної політики можна віднести: недопущення дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівних можливостей поєднання професійних та сімейних обов'язків, забезпечення рівної участі у прийнятті суспільно-важливих рішень, виховання гендерної культури та захист від пропаганди гендерної нерівності, дискримінації й насильства.

Національний механізм реалізації гендерної політики включає організаційний (або інституційний), правовий, економічний та політичний блоки.

Моніторинг досягнення гендерної рівності включає кількісні (співвідношення кількості жінок та чоловіків: обраних до парламентів та до місцевих органів самоврядування тощо) та якісні індикатори (гендерні індикатори «Індексу розвитку людського потенціалу» – гендерний індекс людського розвитку, ступінь гендерної довіри або ступінь

реалізації прав жінок, індекс розвитку людського потенціалу, скоригований з урахуванням нерівності, індекс гендерної нерівності).

Моніторинг показника відсоткового співвідношення жінок та чоловіків у складі парламентів країн світу здійснює Міжпарламентський союз.

Слід мати на увазі, що найбільші здобутки в царині досягнення гендерної рівності мають Скандинавські країни, досвід яких передбачає поєднання двох основних аспектів: політичної емансипації жінок та створення державного механізму гендерної рівності. До органів рівного статусу в цих країнах відносять консультаційні ради з гендерної рівності, омбудсмен з гендерної рівності, спеціальні міністерства тощо.

Ефективним механізмом досягнення гендерної рівності є позитивна дискримінація, а саме гендерні квоти. Світове співтовариство виробило такі механізми їх впровадження: партійне квотування (на рівні статутів партій), гендерне квотування в електоральному законодавстві та квотування місць в парламентах.

Друга складова паритетної демократії – *міжнаціональний діалог та національна толерантність*.

Слово «нація» походить від латинського «*natio*» – рід, плем'я. Спочатку термін мав дещо зневажливий зміст – у Давньому Римі «націями» називали групи чужинців з певного регіону, зазвичай об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. В XVI ст. в Англії це слово почали застосовувати щодо населення цієї країни, воно стало синонімом слова «народ», в кінці XVIII ст. – стало еквівалентом слова «народ», а в XIX ст. ототожнювалось з поняттям «держава» та «країна» [14, с. 553-554].

Сучасні наукові трактування: «уявлена спільнота», функціоналістське визначення, соціологічне, суб'єктивістське розуміння.

Нація – це історична спільність людей, що складається у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, літературної мови, етнічних особливостей культури й характеру.

Існує два основних підходи до розуміння нації: як політичної спільноти (політичні нації) громадян певної держави і як етнічної спільноти (етноісторичні нації) з єдиною мовою і самосвідомістю.

Політична нація – це сукупність громадян країни, які незалежно від їхнього соціального статусу, мови, віросповідання, походження та інших соціально-групових відмінностей мають рівні права і на основі демократичних інститутів політичної влади та форм

політичної участі, законодавчо встановлених норм і процедур здійснюють державне самоврядування, мають політичний і юридичний суверенітет, поєднані почуттями солідарності та ідеологією патріотизму.

Ознаки політичної нації: існувати політична нація може лише у демократичній державі; одним із найголовніших елементів політичної нації є панування громадянського суспільства; панує верховенство закону та повага до прав людини; рівність прав титульного етносу із іншими етносами, що проживають на території тієї чи іншої держави; кожний громадянин бере участь у політичному процесі – або безпосередньо, або опосередковано; громадян між собою об'єднують спільні цілі, одна мета, спільні інтереси.

Поліетнічне суспільство – це держава, на території якої проживає багато етносів, яка в однаковій мірі надає та захищає інтереси усіх народів, що проживають на території цієї держави.

Українська політична нація у процесі формування. Головними передумовами для цього є характер культури населення, почуття спорідненості, яке особливо зросло після Революції гідності та початку агресії з боку РФ. Але, найголовніше, що має бути наявним та повинно консолідувати український народ – це почуття єдності, спільної мети та спільні національні інтереси. Ідея державотворення – це найголовніша мета, якою повинні керуватися люди при формуванні політичної нації.

У 1995 р. державами-членами ЮНЕСКО була прийнята *Декларація принципів толерантності*, що містить такі визначення цього поняття:

- повага, прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження та самовиявлення людської індивідуальності;
- політична й правова потреба; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини [2].

Міжнаціональна толерантність передбачає системну сукупність психологічних настанов, відчуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (виражених через закон або традиції), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме або прийнятне ставлення представників якої-небудь однієї національності (зокрема, на особистому рівні) до інших інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки тощо).

Нульова толерантність передбачає тактику присікливого ставлення правоохоронних органів до учасників потенційно злочинних угруповань, що припускає призначення максимально можливих за законом обмежень і санкцій навіть за незначні правопорушення чи провини. Це поняття означає, що влада послідовно сприяє створенню в суспільстві механізмів негайної і жорсткої реакції громадян на соціально небезпечні вчинки оточуючих. Це не декларація, а реальна політика. Однак для того, щоб ця політика здійснювалася, необхідна соціальна прозорість; влада повинна розкривати суспільству всю інформацію, якою володіє.

Третя складова – *міжконфесійна взаємодія* як елемент політичної взаємодії в умовах паритетної демократії

Від початку ХХІ ст. церква та релігійні організації дедалі частіше почали заявляти про себе як про діяльних учасників суспільних процесів. Релігійний фактор посідає важливе місце в суспільно-політичному й духовно-культурному житті. Українське законодавство закріплює принцип відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Але в Україні спостерігається традиційно значний вплив релігійних інституцій на суспільні відносини, на політичні події, що пояснюється історичною роллю церкви у житті народу і особливістю національного менталітету, головною складовою якого є релігійна духовність [17, с. 243].

Історія націєтворення дозволяє говорити, що роль релігії у цих процесах виявляється значною а іноді вирішальною там, де: рамки націєтворчого етносу збігаються з релігійними рамками; релігія, у свою чергу, була чільним чинником етногенезу (суспільного міфу про етногенез); релігія була й залишається головним атрибутом, що виокремлює сформовану націю від референтних для неї спільнот; націєтворчий етнос іноді втрачав інші важливі атрибути колективної ідентичності (мову чи спільну територію); релігійна інституція є найбільш інституалізованою силою націєтворення.

До основних законодавчих моделей церковно-державних взаємин, що існують на даний час в країнах світу, Р. Міннерат відносить: суворе розмежування церкви та держави; розмежування при наданні можливості релігійним організаціям офіційно співпрацювати з державою у питанні освіти, ЗМІ, правового визнання шлюбу тощо; гарантування повної релігійної свободи конфесій при конституційній підтримці однієї з них; повна заборона релігійної діяльності; наявність єдиної офіційної державної релігії; формальне прийняття

міжнародних норм у питаннях релігії при наявності правових привілеїв для однієї з конфесій та дискримінації інших [12, с. 387-393].

Нинішня релігійна ситуація в Україні складна. Існують певні протиріччя між різними церковними конфесіями та релігійними течіями, що зумовлено цілим рядом політичних та економічних причин. Шляхом виходу із даної ситуації може стати розбудова єдиної помісної церкви, яка виконуватиме інтегруючі й етноконсолідуючі функції. Отримання православною церквою України томоса щодо автокефалії та поступове об'єднання православних парафій, що активно розпочалось у цьому році, значно сприятиме такому процесу.

Разом з тим, в умовах політики мультикультуралізму та існування різних релігійних течій слід говорити про співпрацю всіх церков в інтересах народу України, зокрема в рамках діалогу у форматі Всеукраїнської Ради церков.

Сучасний український вчений Й. Ю. Сележан вважає, що порозуміння між усіма конфесіями України можливе лише на ґрунті дійового екуменізму, тобто руху за інтеграцію, консолідацію церков як у релігійних, так і в суспільно-політичних питаннях [17, с. 255].

Але стосовно екуменізму як підґрунтя об'єднання українських конфесій не все так ясно і однозначно навіть для християнських організацій.

Екуменізм (від грецьк. – населений світ, всесвіт) – ідеологія всехристиянської єдності. Він являє собою міжконфесійний рух, хоча провідна роль в ньому належить протестантським організаціям [3, с. 231].

Єдність розуміється протестантами як узгодженість у принципових питаннях віровчення. Католицизм і православ'я вбачають у цьому відступ від істинної Церкви (під нею розуміють власні організації). Отже, їхнє сучасне відношення до екуменізму не є однозначним. З одного боку, необхідність об'єднання християнських церков не заперечується. З іншого боку, вірним екуменізмом вважається повернення християн до «істинної Церкви», із відмовою від всіх попередніх помилок.

Україна є поліконфесійною державою, що підкреслює полікультурний характер українського сучасного суспільства. Сьогодні виділяються декілька типів християнської релігійної духовності: православна духовність, греко-католицька, римо-католицька та протестантська релігійність. Між різними церковними конфесіями та релігійними течіями існують певні протиріччя, що зумовлено

політичними та економічними причинами. Це спричиняє прояви як толерантності, так і інтолерантності.

Інтолерантність у релігійній сфері характеризується поділом релігійних течій на традиційні і нетрадиційні; міжрелігійними суперечками між християнами і мусульманами, християнами і юдеями, а також міжцерковними непорозуміннями між різними християнськими церквами.

Релігійна толерантність чи віротерпимість передбачає рівне ставлення держави до всіх релігій і віросповідань, а також толерантність, що існує у міжрелігійних і міжконфесійних відносинах.

В умовах політики мультикультуралізму можна говорити про співпрацю всіх церков в суспільно-політичних питаннях на ґрунті чітко окреслених та виписаних законодавчо відносин між державними інституціями та представниками всіх конфесій та релігійних течій.

Четверта складова – *паритет у стосунках держави та громадянського суспільства* – є одним з головних параметрів паритетної демократії, оскільки може забезпечити досягнення решти параметрів, тому що розвинуте громадянське суспільство сприятиме якнайширшому вираженню різноманітних інтересів та захисту прав громадян, в тому числі в сфері гендерних питань, міжнаціональної та міжконфесійної взаємодії. Крім того, ефективною буде діяльність громадянського суспільства тільки за умови формування партнерської моделі його взаємодії з державою. Метою такої взаємодії має стати узгодження інтересів та їх захист, тобто співпраця відбувається у формі соціального партнерства [10, с. 370].

Соціальне партнерство являє собою форму соціальної взаємодії різноманітних державних органів та інститутів громадянського суспільства, яка дозволяє їм вільно виражати свої інтереси і знаходити цивілізовані способи їх гармонізації та реалізації [11]. Продуктивний діалог між громадськими об'єднаннями та владою може забезпечити право участі громадян у процесі прийняття рішень з питань, які мають для них важливе значення. Проте отримати таке право може лише той, хто реально відстоює найважливіші інтереси громадськості, вступає у відкритий діалог із владою. Лише в такому разі можна говорити про ефективне й паритетне поєднання державних ініціатив та громадської участі.

Співпраця органів державної влади із громадськістю відбувається за допомогою таких процедур: інформування, консультації (очні й

телефонні, відповіді на письмові запити, «гарячі лінії» тощо); формування дорадчих комітетів; громадські слухання, метою яких є інформування широких кіл громадськості, вільне обговорення різних точок зору на проблеми, ухвалення компромісних, взаємоприйнятних рішень; круглі столи, неформальні зустрічі, громадська освіта, референдуми, консультаційні та координаційні ради.

Громадські ради є однією з найбільш ефективних форм взаємодії держави та громадянського суспільства, Вони являють собою консультативно-дорадчі органи, що створюються при центральних (міністерствах, комітетах та ін.) та місцевих (обласних та районних державних адміністраціях) органах державної влади. До їх роботи залучаються представники громадських організацій, наукових установ, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації тощо.

За даними моніторингу Українського незалежного центру політичних досліджень, при органах української влади станом на кінець 2011 р. вже було сформовано 563 громадські ради з 605 необхідних, тобто 93 %. На рівні центральних органів виконавчої влади 39 % членів громадських рад складають представники громадських організацій, 32 % – профспілкових і бізнесових, 7 % – благодійних організацій. На рівні обласних держадміністрацій представниками громадських організацій є 67 % членів громадських рад, представниками благодійних організацій та професійних спілок – по 9 %. До їх складу входить приблизно 9 тисяч представників [5].

Такі ради є з'єднуючою ланкою у взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства. Саме вони можуть побороти таке негативне явище в нашій державі як недовіра населення до влади.

Соціальне партнерство як форма соціальної взаємодії між різними інститутами суспільства передбачає налагодження діалогу громадянського суспільства та держави, сприяє побудові їх відносин на принципі паритетності та формуванню моделі паритетної демократії в країні.

Таким чином, принцип паритету, покладений в основу сучасної моделі демократії, суттєво впливає на зміни всіх аспектів існування та функціонування як держави, так і суспільства. Даний процес носить комплексний характер, включаючи інституційні, нормативні та процесуальні трансформації, а також охоплює ціннісні орієнтації та способи і форми поведінки. Багатогранність та багатофункціональність процесу впровадження принципу паритету та формування сучасної

моделі паритетної демократії в такий спосіб відкриває нові перспективи суспільного розвитку та надає нові можливості протистояти існуючим викликам як на національному, так і на наднаціональному рівнях в умовах глобалізації.

Подібна модель орієнтована на застосування ненасильницьких способів вирішення проблем, носить гуманістичний характер, намагаючись узгоджувати різні інтереси та задовольняти різні потреби. Хоч, безумовно, її не слід надто ідеалізувати і розглядати як єдину перспективу вдосконалення демократії. Та це одна з тенденцій і варіант напрямків пошуку оптимізації демократичних механізмів стійкого розвитку.

Подолання деструктивних політичних практик та інститутів можливо за умови ефективного *механізму провадження паритетної демократії в Україні*. Такий механізм можна визначити як упорядковану систему міжнародних, регіональних і національних структур державного і громадського характеру, діяльність яких спрямована на утвердження принципу паритету у різних сферах соціального життя та гарантування здійснення вироблених ними стратегій і відповідної до них політики. Такі механізми створюються для розробки, підтримки, реалізації, виконання, контролю, оцінки, пропаганди й мобілізації зусиль при побудові паритетної демократії.

Національний механізм впровадження паритетної демократії складається з політико-правового, інституційного та організаційного блоків.

Політико-правову базу для формування паритетної демократії можна поділити на такі компоненти:

а) правові акти, що регулюють функціонування громадянського суспільства та його відносини з державою;

б) три блоки законодавства (міжнародні, конституційні та комплекс загальних і галузевих нормативно-правових актів), що регулюють гендерні, національні та релігійні відносини у нашому суспільстві.

Етапи розвитку законодавства про громадянське суспільство: закладення політико-правових та економічних підвалин формування дієздатного громадянського суспільства; зміцнення громадянського суспільства в Україні та формування початкової моделі його взаємодії з державою; зміна існуючої моделі взаємодії, перехід на її якісно новий рівень.

Останній етап починається з 2004 р. коли було прийнято такі нормативно-правові акти, що значно розширили можливості впливу громадянського суспільства на державу:

- указ Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» 2004 р.;

- Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади у 2008 р.;

- Постанова КМУ «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» 2010 р.;

- Закон України «Про громадські об'єднання» 2012 р.;

- указ Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», яким було утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства як допоміжний орган при Президентові України, що розробив Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2012 р.;

- розпорядження КМУ «Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» 2012 р.;

- розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» 2017 р.;

- постанова КМУ «Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції» 2018 р. тощо.

До міжнародних актів, що закріплюють принцип паритетності можна віднести:

- Загальну декларацію прав людини 1948 р. (ст. ст. 1 та 2: «люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» і мають володіти всіма правами та свободами, проголошеними у Декларації «без будь-яких відмінностей у відношенні... національності, віросповідання, статі»; ст. 21 – право кожного «брати участь у керуванні своєю країною» та «право рівного доступу до державної служби у своїй країні»);

- Міжнародні конвенції ООН (Конвенція про політичні права жінок 1952 р., Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності 1951 р., Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти 1960 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок 1979 р. тощо);

– Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 2) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ст. 2) 1966 р. та інші.

До регіональних актів належать прийняті Радою Європи Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. та інші.

Серед конституційних положень слід звернути увагу на положення ст.ст. 23, 24, 35, 36, 38, 51 тощо.

Третій блок складають такі документи:

– Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р.;

– Декларація прав національних меншин 1991 р.;

– Закон України «Про національні меншини в Україні» 1992 р.;

Програма інтеграції України до Європейського Союзу 2000 р.;

– Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р.;

– «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» 2006 р., що діє і понині;

– постанова КМУ «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми» 2007 р.

– постанова КМУ «Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року» 2018 р.;

– постанова КМУ «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» 2018 р.;

– розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року» 2018 р. і т.п.

Інституційний механізм запровадження паритетної демократії включає три рівні інститутів: міжнародні, регіональні (європейські) та національні державні та неурядові.

Міжнародні інститути представлені переважно ООН та її структурними підрозділами: Економічною і соціальною радою ООН та створених нею Комісією з прав людини та Комісією з положення жінок; Комітетом з прав людини, Комітетом з економічних, соціальних і культурних прав, Комітетом з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок.

Спеціалізовані установи ООН включають: Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Міжнародну організацію праці, МОП; Організацію ООН з питань освіти, науки, культури, ЮНЕСКО; Всесвітню організацію охорони здоров'я, ВООЗ та Структуру «ООН-жінки».

Всі означені організації в рамках своїх повноважень здійснюють захист прав людини, незалежно від статі, національної приналежності та віросповідання, а також сприяють розвитку демократичних засад в країнах-членах ООН та розвитку громадянського суспільства.

Провідною неурядовою міжнародною організацією, що здійснює моніторинг дотримання прав та свобод у світі є Human Rights Watch.

Регіональні (європейські) інститути представлені Радою Європи (в структурі якої діє Керівний комітет Ради Європи з питань рівності між жінками і чоловіками) та ОБСЄ (якою був прийнятий комплекс документів, що стосуються прав людини, «людського виміру» у рамках панєвропейського співробітництва).

Національний інституційний механізм впровадження паритетної демократії включає:

- державні органи (Президент України, Верховна Рада України, Урядовий уповноважений з питань гендерної політики, Кабінет Міністрів України та вся вертикаль виконавчої влади, правоохоронні органи, Конституційний суд та суди загальної юрисдикції);

- недержавні організації (громадські ради при обласних державних адміністраціях, Всеукраїнська Рада Церков та релігійні організації, культурно-освітні центри національних меншин, Національна рада жінок, кризові центри для жінок або чоловіків, центри гендерних досліджень та ін.);

- політичні партії.

Провідні інститути з забезпечення гендерної рівності, відповідно до законодавства України – це Урядовий уповноважений з питань гендерної політики та Міністерство соціальної політики.

Провідним інститутом, що сприяє міжнаціональному діалогу є Асоціація національно-культурних об'єднань України, метою якої є забезпечення прав національних меншин на рівні європейських та міжнародних стандартів в Україні.

Провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, що була утворена у грудні 1996 року, як представницький міжконфесійний

консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль Церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру. До основних завдань Ради належать:

- обговорення актуальних питань релігійного життя та підготовка взаємоузгоджених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій;
- об'єднання зусиль релігійних організацій у добродійній діяльності;
- сприяння міжконфесійному взаєморозумінню та злагоді;
- активізація участі релігійних організацій у духовному відродженні України, зміцненні гуманістичних засад суспільства;
- організація та проведення конференцій, семінарів, нарад тощо з питань духовності, застосування і додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації;
- сприяння всебічному висвітленню релігійного життя в Україні засобами масової інформації [4].

Практика досягнення паритету суб'єктів політичного процесу формує *організаційний механізм паритетної демократії*.

Ключовими показниками паритетної демократії на вітчизняному ґрунті є: рівні можливості представництва на виборних та призначуваних посадах, представництво у парламенті, а також рівні права та рівні можливості для участі у суспільному житті та політиці всіх громадян, незалежно від статі, національної належності та віросповідання.

Україна – багатонаціональна, поліетнічна держава. За роки незалежності в Україні створені політико-правові підвалини державної національної політики, яка будується на принципах рівності політичних, соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян.

Право національних меншин на розвиток власної культури реалізовується в Україні шляхом створення просвітницьких організацій, відкриття культурно-освітніх закладів, в тому числі з рідною мовою викладання, а також шляхом проведення різноманітних культурно-розважальних заходів, під час яких громадськість знайомиться з національними традиціями національних меншин.

На сьогодні в Україні створені та активно діють понад 780 національно-культурних товариств. Найчисельніші з них: ро-

сійське, єврейське, польське, угорське, грецьке, болгарське. Всі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України.

Міжконфесійна взаємодія після проголошення незалежності на початку 1990-х років отримала правове закріплення, і сьогодні релігійна палітра нашої держави налічує понад 100 різних конфесій, церков, деномінацій, напрямів і течій.

За роки незалежності України релігійна мережа зросла більш, ніж у два рази (з 13217 до 32186 релігійних організацій). Питаннями подальшого розвитку Церкви займаються 300 духовних центрів та управлінь. Проблеми кадрового забезпечення священнослужителів вирішуються завдяки роботі 175 вищих і середніх духовних навчальних закладів (їх чисельність за останні роки зросла в 9,5 рази). Збільшилася кількість місій і братств – їх налічується 385, що в 18,8 рази більше, ніж на початку 1992 року.

Згідно з офіційними даними державної реєстрації станом на 1 січня 2007 року в країні налічувалося 31227 зареєстрованих релігійних організацій та 1836 офіційно не зареєстрованих організацій, але вони інформують державні органи про свою діяльність.

Позитивними тенденціями міжконфесійної взаємодії є: істотні зрушення в міжконфесійних відносинах у бік налаштованості конфесій на толерантність, терпимість до опозиції; готовність більшості конфесій до конструктивного діалогу і переговорів з проблем, які можуть породжувати ускладнення і загострення міжконфесійних відносин.

Негативні тенденції: невирішеність проблеми єдності православ'я; остаточно незавершений розподіл культових споруд і майна; наявність ряду законодавчих та нормативно неврегульованих питань, які породжують міжконфесійну конфліктність (проблема почергового богослужіння, ненадання релігійним організаціям землі у постійне користування); забезпечення однакового ставлення держави до конфесій; політизація (явна або латентна) частини церков, релігійних організацій; втручання політичних складових у внутрішньоцерковні відносини, що ставить конфесії в нерівні умови та ін. Специфічним негативним чинником стала радикальна позиція Російської православної церкви, що втрачає вплив зі створенням Православної церкви України як канонічної автокефальної помісної церкви.

Певний дисбаланс в Україні спостерігається в гендерному аспекті паритетної демократії. Тут він носить форму відносного принижен-

ня прав як жінок, так і чоловіків. Розглянемо співвідношення цього аспекту стосовно інших складових паритетної демократії.

В державному управлінні існує суттєвий перекис у бік чоловіків. Частка жінок у складі уряду в Україні за час незалежності коливалась від 0 до 6,3 %. Серед керівників-держслужбовців жінки складають 66,9 %, проте у першій категорії їх у п'ять разів менше ніж у шостій. Аналогічна ситуація виявлена і в органах місцевого самоврядування, де доля жінок становить від 12 % на обласному рівні, до 51 % на рівні сільських рад. Тобто, чим вище рівень посад, тим менше жінок.

При цьому, з точки зору психологічних особливостей керівництва багато дослідників визначають певні переваги жіночого стилю лідерства, вищу продуктивність праці саме жінок-керівників, попри існуючі бар'єри для просування жінок у сфері публічного управління.

За показником жіночої участі у законодавчому процесі, за результатами проведеного Міжпарламентським Союзом моніторингу, Україна належить до країн з безумовним домінуванням чоловіків та станом на початок 2018 р. посідає 156 місце у світі зі 191 можливого.

В економічній сфері дисбаланс також стосується прав жінок: їх заробітна плата складає близько 73 % зарплатні чоловіків за рахунок обмежень кадрового просування; їм складніше працевлаштуватися через небажання роботодавців оплачувати декретні відпустки та ін.

Однак, є сфери, в яких саме чоловіки потребують захисту. Це, перш за все – права батьків. Лише остання редакція Сімейного кодексу закріпила за ними право брати відпустку по догляду за дитиною.

Таким чином, стратегія впровадження в Україні моделі паритетної демократії передбачає вдосконалення у всіх сферах – гендерної, національної та релігійної політики.

До першочергових завдань держави в сфері релігійних відносин слід віднести вирішення таких проблем: чітко визначити тип відносин між державою і Церквою, яка повинна бути закріплена на законодавчому рівні; враховувати, що Церква (релігійна організація) впливає на політичні симпатії своїх прихильників; брати до уваги факт поліконфесійності українського суспільства.

Сфера полі конфесійних відносин потребує наступних кроків: приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів у сфері релігійних відносин (у відповідності до вимог ст. 9 та ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі судової практики Європейського суду з прав лю-

дини, а також врахувати Керівні принципи для аналізу законодавства стосовно релігії чи віри, схвалені Парламентською асамблеєю ОБСЄ та Венеціанською комісією у 2004 р.); належне реагування правоохоронних органів на випадки розпалювання релігійної ворожнечі, вандалізму; проведення моніторингу як загальнодержавного законодавства, так і локальних нормативно-правових актів для усунення дискримінаційних положень в сфері релігійних відносин; організація тренінгів, курсів з релігійної толерантності для працівників державних органів та представників засобів масової інформації; створення постійно діючих комісій для вирішення питань спільного зацікавлення (майно, пам'ятки культури, сім'я, освіта тощо) з представників уряду та представників релігійних організацій.

Етнонаціональні взаємини необхідно вдосконалювати крізь призму комплексного бачення ситуації та концептуального усвідомлення взаємопов'язаності таких елементів:

- правовий статус національних меншин є міцно переплетеним із повсюдним зростанням етнонаціональної свідомості окремих індивідів, народів, націй;

- закріплення особливих прав національних меншин, як доповнення до загальних прав людини й громадянина, не має ущемляти права українців як титульної нації;

- становлення та формування української політичної нації є багатовимірним процесом, що вимагає системного розуміння статті 11 Конституції: «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин»;

- дієвою перешкодою прояву інтолерантності повинні бути судові та правоохоронні органи, етнонаціональне законодавство без притаманних йому недоліків (нечіткості, невизначеності, відсутності чи недостатності процесуальних форм реалізації) [16].

З метою *подолання гендерної нерівності* в Україні необхідно: здійснити кроки до інтеграції гендерного підходу до учасників процесу ухвалення рішень; включати в стратегію здійснення внутрішньої політики держави заходи з урахуванням гендерної перспективи; розширити мережу гендерних ресурсних центрів та кризових центрів, а також додатково фінансувати їх діяльність з державного бюджету; запровадити здійснення кадрового забезпечення гендерної політики з використанням спеціальних механізмів залучення та участі жінок

у державному управлінні, а також в політичній сфері в цілому; внести деякі гендерно орієнтовані зміни до Закону «Про державну службу» та до Кримінального кодексу України.

На сучасному етапі можливо введення в Україні гендерних квот або «м'якого квотування».

Важливим напрямком залишається розвиток громадянського суспільства як партнера держави у вирішенні всіх завдань. Формами прояву *громадянського суспільства* на сучасному етапі можуть бути як інститути, так і безпосередні акти самодіяльності населення, що з'являються у побутовому та громадському житті, в економічній, соціальній, духовній та політичній сферах, а також у суспільних (конструктивних) та антисуспільних (корпоративних, етнічних, територіальних та ін.) утвореннях. З двох головних соціальних суб'єктів – держави та населення – головну роль у формуванні громадянського суспільства нового, демократичного типу на сучасному етапі відіграє держава, що провела необхідну початкову роботу у вигляді створення сприятливих для вдосконалення громадянського суспільства політико-правових умов.

Також необхідним залишається вдосконалення державної політики підвищення рівня толерантності в Україні:

1. у сфері державного управління – здійснювати системний моніторинг основних джерел, тенденцій виявів нетерпимості в Україні, розробити комплекс заходів сприяння високому рівню толерантності в українському суспільстві та протидії всім формам нетерпимості, екстремізму;

2. у сфері культури та освіти – визнання культурної багатоманітності та налагодження конструктивного міжкультурного діалогу та взаємодії усіх етнокультурних груп в українському суспільстві;

3. в інформаційній сфері – підвищення позитивного впливу засобів масової інформації на утвердження у суспільстві об'єднуючих цінностей, побудованих на пріоритеті громадянських прав людини. Ефективним засобом популяризації ідей толерантності є соціальна реклама;

4. у сфері зовнішньої політики – співпраця з міжнародними організаціями у питаннях попередження та подолання конфліктів; врахування досвіду Європейського Союзу, ОБСЄ, ООН.

Бібліографічний список:

1. Гендерное равенство и демократия URL: <http://www.un.org/ru/globalissues/democracy>

2. Декларація принципів толерантності. Затверджена резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року. *Релігія в Україні. Вера и религия. Философия и религия в Украине*. URL: <https://www.religion.in.ua/9292-deklaraciya-principiv-tolerantnosti-zatverdzhena-rezolyuciyeu-generalnoyi-konferenciyi-yunesko-16-listopada-1995-roku.html>
3. Дрожина С. В. Вплив релігії на процеси консолідації поліконфесійного суспільства. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С. 228-234.
4. Інформація про ВРЦіРО. *Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій*. URL : <http://vrciro.org.ua/ua/council>
5. Кириченко И. Общественные советы: гора родила мышь? *Зеркало недели. Украина*. 2011. № 41. URL : http://zn.ua/SOCIETY/obschestvennye_sovety_gora_rodila_mysh-91350.html
6. Кобилянська Л. Гендер. Робочий словник. URL: <http://library.kr.ua/women.html/gendoon1.html>
7. Концепция паритетной демократии. URL: <http://www.daginfo.com/news/view/993.html>
8. Кормич Л. І. Категоріальний апарат аналізу гендерної політики України. *Правове життя сучасної України: Матер. міжнар. наук. конф. проф-викл. складу* (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Т.1 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 209-211.
9. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Випуск 42. С. 12-20.
10. Краснопольська Т. М. Співвідношення понять «паритетна демократія» та «гендерна демократія». *Гілея*. 2015. Випуск 98. С. 368 – 371.
11. Куделькін Н. В. Соціальне партнерство як модель взаємовідносин держави і громадянського суспільства. *Журнал публікацій аспірантів і докторантів*. 2008. URL : www.journal.org/articles.ru
12. Міннерат Р. Церковно-державні взаємини, релігійна свобода і «прозелітизм». *Релігійна свобода і права людини : У 3 т. Т. 3. Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55.: Місія і прозелітизм : пер. с англ. / упоряд., пер. М. Маринович, Л. Коваленко, Р. Скакун. Львів : Свічадо, 2004. С. 377 – 393.
13. Несколько интервью о гендерном равенстве. Беседовала Наталья Биттен. 18 апреля 2011 года. URL: <http://genderpage.ru/?p=348>
14. Плясов В. С. Еволюція поняття нації: від генези до глобалізації. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДонДУУ*. Т. XV. Вип. 281. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». – Донецьк: ДонДУУ, 2014. С. 552-560.
15. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 220-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-p>

16. Рябошапко Л. Українська держава та національні меншини: поступ до взаємної толерантності. *Віче*. 2008. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1243/>
17. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігієзнавчий аспекти) : хрестоматія. Чернівці: Книги–XXI, 2005. 306 с.

The article deals with modern approaches to understanding the essence of parity democracy. The basic parameters of such a model of democracy are determined. The components of the implementation mechanism of parity democracy in Ukraine are analyzed, namely: political, legal, institutional, and organizational. The strategic vectors of improvement of Ukrainian multi-confessional relations, ethnonational interaction, further introduction of gender equality and the development of civil society are determined.

Keywords: parity democracy, gender equality, interconfessional tolerance, zero tolerance, polyconfessional state, civil society.

УДК 324:316(477)

Пехник А.В., НУ «ОЮА»

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Дослідження ризиків стає особливо актуальним в умовах модернізації методів управління державою та в процесі подальшої демократизації в політичній сфері. Необхідно розробити методологію аналізу сучасного політичного процесу з урахуванням невизначеностей та ризиків, що дозволяє розкрити та пояснити причини та фактори ризиків. Однак, до сьогодні здійснюються тільки спроби визначення ризику в окремих галузях життєдіяльності людини та напрямків розвитку суспільства.

Ключові слова: політичний процес, політичні ризики, демократизація, модернізація.

Постановка проблеми. Дослідження ризику – це спроба адаптуватися до умов глобалізованого світу. Необхідність вивчення ризиків в політиці та політичних ризиків пов'язана з потребою аналізувати, прогнозувати та моделювати розвиток політичних процесів з метою збереження державності та реалізації власних інтересів. Ризик стає об'єктом дослідження в різних науках. Найбільше на сьогодні еконо-

16. Рябошапко Л. Українська держава та національні меншини: поступ до взаємної толерантності. *Віче*. 2008. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1243/>
17. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігієзнавчий аспекти) : хрестоматія. Чернівці: Книги–XXI, 2005. 306 с.

The article deals with modern approaches to understanding the essence of parity democracy. The basic parameters of such a model of democracy are determined. The components of the implementation mechanism of parity democracy in Ukraine are analyzed, namely: political, legal, institutional, and organizational. The strategic vectors of improvement of Ukrainian multi-confessional relations, ethnonational interaction, further introduction of gender equality and the development of civil society are determined.

Keywords: parity democracy, gender equality, interconfessional tolerance, zero tolerance, polyconfessional state, civil society.

УДК 324:316(477)

Пехник А.В., НУ «ОЮА»

АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ В СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Дослідження ризиків стає особливо актуальним в умовах модернізації методів управління державою та в процесі подальшої демократизації в політичній сфері. Необхідно розробити методологію аналізу сучасного політичного процесу з урахуванням невизначеностей та ризиків, що дозволяє розкрити та пояснити причини та фактори ризиків. Однак, до сьогодні здійснюються тільки спроби визначення ризику в окремих галузях життєдіяльності людини та напрямків розвитку суспільства.

Ключові слова: політичний процес, політичні ризики, демократизація, модернізація.

Постановка проблеми. Дослідження ризику – це спроба адаптуватися до умов глобалізованого світу. Необхідність вивчення ризиків в політиці та політичних ризиків пов'язана з потребою аналізувати, прогнозувати та моделювати розвиток політичних процесів з метою збереження державності та реалізації власних інтересів. Ризик стає об'єктом дослідження в різних науках. Найбільше на сьогодні еконо-

мічних праць, саме вони вивчають ризик, пов'язаних з інвестиціями, страхуванням, фінансовою діяльністю, ризиком у підприємницькій діяльності, в банківській сфері, причому під ризиком розуміється небезпека понести збитки. Менш численні відповідні дослідження в філософії, правозастосовчій практиці, соціології, психології, які розглядають ризик як форму прояви поведінки людини. Слід вказати, що ризик в політиці може включати не тільки політичну складову, а й широке коло економічних, організаційних, соціальних, психологічних, маніпуляційних та інших дій, він є ширшим за змістом категорії «політичний ризик».

Метою даної статті є визначення необхідності дослідження політичних ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни сучасного світу, зростання елементів непередбачуваності в суспільному житті, невизначеність природи політичних процесів, потреба пошуку засобів, що дозволяють враховувати фактори невизначеності в здійсненні політичної діяльності зумовлюють доцільність дослідження механізму взаємозв'язку ризику і технологій реального здійснення політичного процесу. Процеси глобалізації супроводжуються ризиком в усіх сферах діяльності в силу невизначеності, суперечливості та неоднозначності природи цих процесів. Суттєвими факторами політичного ризику, поряд із зазначеним обмеженням суверенітету національної держави, є ризики в діяльності урядів, які приймають рішення, а також актуалізація екологічної небезпеки, зростання цін на енергоресурси, міжнародні тенденції руху капіталів, світова торгівля наркотиками, зростання тероризму та ін. Для того щоб впливати на чинники ризику, необхідно ретельно досліджувати їх.

Необхідність вивчення ризиків в політиці пов'язана з потребою аналізувати, прогнозувати та моделювати розвиток політичних процесів з метою збереження державності та реалізації власних інтересів. І якщо філософія, синергетика ставлять проблему, то вивчення ризику покликане її вирішувати, допомогти адаптуватися до ситуації невизначеності.

М. Левченко визначає, що «структура дослідження політичного ризику включає чотири етапи: комплексний аналіз сфери дослідження; системне оцінювання чинників політичного ризику; прогнозування політичного ризику; управління політичним ризиком» [2]. І з цим слід погодитися.

Категорія «політичний ризик» з'явилася в лексиконі зарубіжних транснаціональних компаній і банків, які зазнали істотних фінансових втрат на зарубіжних ринках, особливо в країнах з так званою перехідною економікою. Ризик вивчався для оцінки соціальної та політичної ситуації в країнах можливого вкладення своїх інвестицій. Під політичним ризиком розумілися ризики, яким піддавалася діяльність компаній в інших країнах, оцінювалися як погіршення економічної діяльності суб'єктів на зарубіжних ринках в результаті впливу політичних чинників: конфліктів, нестабільності, зростання націоналізму, фундаменталізму. В усіх випадках мова йде про негативний вплив політичних причин на економіку. Таке розуміння політичного ризику закріпилося в сучасній політичній науці. Але, слід зазначити, що така позиція є дуже вузькою та відображає тільки утилітарні інтереси та цілі країни-інвестора. А в залежності від мети можуть змінюватися й оцінка рівня ризику та підходи до дослідження факторів ризику.

Сучасна держава все більшою мірою стикається з необхідністю аналізу ризиків в різних аспектах не тільки зовнішньої, але й внутрішньої політики. Ринки, що розвиваються та демократизаційні процеси сприяють посиленню нестабільності політичного процесу. При цьому мова йде не тільки про революції, перевороти, зміни уряду і курсу, але й про ризики, які не становлять загрози для країни-інвестора, навпаки, є реальна загроза національній безпеці та політичній стабільності, яка обумовлена внутрішньополітичними процесами. Силкові політичні рішення на національному рівні не обов'язково впливають на діяльність іноземних компаній, кардинально або істотно впливаючи на внутрішньополітичні процеси в економічній, політичній, соціальній та інших сферах.

Ризики в політичній діяльності в структурі ризикології є одним з головних дослідницьких об'єктів, тому, що багато різновидів економічних, психологічних, соціальних та інших ризиків в значній мірі пов'язані з політичною стабільністю та легітимністю органів влади. При вивченні реалізації політичного процесу теорія ризику займається проблемами особливостей його прояву в політичній діяльності, ризиками, пов'язаними з функціонуванням політичної системи, аналізом ступеня допустимості, соціальної прийнятності та виправданості, вибору оптимальних, доцільних технологій здійснення політики. Розробка методів, що дозволяють ефективно аналізувати, виявляти, розпізнавати, оцінювати ризики в політичній діяльності,

враховувати його в технологіях реалізації політичного процесу, – є необхідність, що диктується потребами сьогодення. Але, незважаючи на це, проблема ризику в політичному процесі є для української науки не досить розвинутою.

У сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі немає єдиного, загальноприйнятого визначення категорії «ризик». Залежно від сфери наукових інтересів авторів «ризиком» називають різні явища, стани та процеси. Але всі визнають, що ризик є багатозначним, поліаспектним та непередбачуваним феноменом різних процесів, в тому числі й політичного.

Проблематика політичного ризику стала об'єктом дискусійних досліджень в науці з кінця 60-х років XX століття. Але, спроби враховувати політичний ризик, викликаний діями окремих державних діячів або урядів, робилися ще в XIX столітті. Так, банкір Ротшильд так організував систему інформації про політичні події, що отримував повідомлення про них на кілька днів раніше, ніж уряд.

В науковий обіг термін «ризик» ввів американський дослідник Ф.Найт. На його думку, слід розрізняти невизначеність та ризик. «Ризик або ймовірність певною мірою доповнюють теоретичний аналіз дослідження емпіричних даних» [3, с. 22]. Велика кількість авторів використовують термін «ризик» як синонім невизначеності. У цьому випадку говорять про прийняття рішення в умовах невизначеності замість прийняття рішення в умовах ризику. Природно, що для цього є відповідні логічні підстави, тому, що ризик є одним з засобів подолання невизначеності та виникає лише в ситуації непевності в можливості досягнення передбачуваного результату.

В галузі політики, зокрема, це означає, що в умовах невизначеності суб'єкт політичного життя не має повної інформації про альтернативи рішення проблеми, їх корисності і йому не відомі ймовірності виникнення політичної ситуації, подій, на які впливає величезна кількість зовнішніх факторів. Саме в такій ситуації його дії стають ризикованими. Тобто, поняття «ризик» застосовується для позначення об'єктивної невизначеності, яка піддається нормуванню, тоді як поняття «невизначеність» необхідно для позначення не піддається нормуванню даності.

У політологічній, юридичній та філософській літературі існують різні підходи до розуміння співвідношення об'єктивного та суб'єктивного в явищі «ризик». По-перше, поширена точка зору, згідно з якою ризик – явище, що має тільки об'єктивний зміст, оскільки

воно визначається незалежними від людей умовами. Ризик є формою опису реально існуючої невизначеності, її вираження в кількісних та якісних характеристиках та відповідає деяким об'єктивним закономірностям соціального життя. В цьому й полягає об'єктивність ризику, який існує незалежно від того, усвідомлюють суб'єкти політичного життя його наявність чи ні, враховують його чи ні у своїй діяльності.

Загалом, поняття «політичний ризик» з'явилося в лексиконі американських корпорацій в 1959 році після приходу до влади на Кубі Ф. Кастро. Сполучення «політичний ризик» можна зустріти практично в будь-якій публікації присвяченій проблемам сучасного суспільства та його політичного розвитку. Але, слід зазначити, що дослідницьких робіт по даній темі вкрай мало, що свідчить в першу чергу про брак аналітики, що зачіпає саме цю проблемну ділянку. Відповідно її недолік впливає на ефективність прийнятих політичних рішень. Це означає, що існує об'єктивне соціально-політичне замовлення на дослідження політичних ризиків: створення методик їх відбору та оцінки, а також вироблення способів його обліку і зниження при організації політичної діяльності.

Найбільше даний напрямок був розвинутий в США. Саме там, десь з кінця з 1950-х років, інтенсивно розвиваються різноманітні концепції та теорії, на основі яких й розглядаються проблеми політичного ризику. Це, насамперед, теорія модернізації, ідеї народного капіталізму, держави загального добробуту, неолібералізм, теорія глобалізації тощо.

Також, поштовхом для розвитку даного напрямку в політичній науці стало зародження системного підходу, кібернетики, математики та т.ін. Їх широке поширення в якості методологічного базису на соціально-політичні науки в 1950-60-х роках призвело до міждисциплінарного синтезу. В результаті чого настає бурхливий розвиток нових теорій та прикладних політичних досліджень, однією з яких в США стала концепція політичного ризику.

Розвиток американських досліджень в галузі політичного ризику зазнає кілька етапів, кожен з яких відображає специфіку внутрішньої та зовнішньої політичної ситуації і, певною мірою, досягнення прикладних управлінських та політичних наук. Можна виділити декілька етапів розвитку цієї теорії: «феномен зростання» (1950-60 роки), «розквіт» (1970-ті – початок 1980-х років), «важкі» (1980-ті роки).

На рубежі 1950-60-х років зароджується класична концепція політичного ризику. Традиційно її пов'язують з подіями на Кубі

1959 р., коли після приходу до влади Фіделя Кастро, власність іноземних компаній була націоналізована. Потім, в 1960-тих роках виникає ряд фундаментальних праць, в центрі уваги яких знаходяться питання оцінки та управління політичними ризиками. При цьому, під політичним ризиком розуміється, насамперед збиток, який несе корпорація внаслідок настання несприятливих політичних подій: націоналізації, конфіскації, політичних та стихійних заворушень. Мета досліджень тих років – дати рекомендації щодо захисту інтересів американських ТНК та їх фінансових ресурсів. Більшість цих робіт присвячено аналізу політичного ризику в діяльності корпорацій на міжнародному рівні. Тому, на даному етапі, суттєву роль у дослідженнях політичних ризиків відіграли численні теорії транснаціональних корпорацій, теорія організації, практичний досвід компаній щодо їхньої взаємодії із зовнішнім середовищем, а також теорії міжнародного бізнесу.

При цьому потреба в аналізі політичних ризиків посилювалася тим, що в умовах боротьби двох ідеологізованих систем: капіталістичної та соціалістичної – величезну роль набував саме політичний чинник. Розуміння цієї ситуації – одна з причин організації з кінця 60-х – початку 70-х років 20 століття спеціальних відділів аналізу політичного ризику в якості самостійних структурних підрозділів у західних ТНК. Розширення їх діяльності в країнах «третього світу» натрапляло на різні тенденції, які здійснювали несприятливий вплив на бізнес: націоналізація власності, експропріація, державні та військові перевороти, громадянські та партизанські війни, інші форми політичної нестабільності. Практичні потреби підприємницьких та владних кіл на Заході з управління капіталом, в умовах політичної нестабільності та розвиток теоретичних досліджень ризику призвели до розвитку цілої ринкової інфраструктури послуг з обслуговування потреб бізнесу в маніпулюванні ризиками.

В період 70-80-х років 20 століття в прикладному аналізі політичного ризику відбувається розширення фокусу дослідницької уваги. Даний етап пов'язаний з Ісламською революцією в Ірані 1979 року, яка змусила політичні та академічні кола західних країн переглянути концептуальні та прикладні підходи щодо забезпечення представництва інтересів Заходу в країнах третього світу. В цей період, який продовжився до середини 1980-х років, інтерес до проблематики політичних ризиків досягає найвищої фази, проте з часом згасає.

Третій етап настає в так звані «важкі» 1980-ті роки. В цей час проводиться пошук причин невдач застосування концепції політичного

ризикі при аналізі розвитку різних політичних та економічних систем, і спроби переосмислення даних концепцій. Аналітики та політики переконалися в тому, що військово-політичні методи, включаючи диверсійні заходи проти керівництва різних держав, які традиційно використовуються американським урядом для захисту економічних інтересів своїх корпорацій, не завжди дають очікувані результати, і повинні використовуватися як вторинний фактор досягнення політичних цілей.

Тобто, стала потрібною розробка ефективних засобів, що дозволяють передбачити негативні події в політичній сфері та оцінити їх наслідки. Це призвело до того, що й до теперішнього часу для аналізу та прогнозування політичного ризику створена світова мережа спеціалізованих центрів як комерційного, так і некомерційного характеру. В західних країнах налічується більше ніж 500 таких організацій, переважна більшість яких знаходиться в США. Ці організації вивчають різні аспекти політичного ризику та готують пропозиції з управління політичним ризиком.

Проблеми політичного ризику, які потребують при оцінці його рівня урахування складного різноманіття різних політичних і соціальних факторів, відносяться до прикладної політології. Однак, управління політичним ризиком на сучасному рівні потребує відповідної наукової бази, в розвитку якої важлива роль належить фундаментальним дослідженням у галузі політичних наук, зокрема, працям, де розвиваються сучасні уявлення про політичні та соціальні процеси та їх закономірності. Це дослідження прикладної політології, де вивчаються питання стабілізації внутрішньополітичної ситуації і повинні враховуватися закономірності, які важливі і при оцінці політичного ризику.

У зарубіжній практиці питання прикладної політології досить часто розглядаються в літературі, присвяченій стратегічному плануванню та управлінню. Важливі положення щодо сутності політичного ризику містять в працях з прикладної політології таких авторів як Д.Абелла, В.Ашера і В.Оверхолга, І.Ансоффа, Г.Стейнера та багатьох інших. Серед радянських авторів, які розглядали політичні ризику можна назвати А.П.Альгіна, на думку якого дослідження місця та ролі ризику в процесах перебудови є одним з аспектів реалізації вимог про посилення уваги суспільних наук до практики, їх звернення до реальних завдань і потреб, які є актуальними в житті. В нашій країні також стали з'являтися публікації в цій галузі, деякі з яких вказані у списку використаних джерел.

Класична наука визначає ризик як об'єктивне явище, яке може бути зважене і яким можна керувати. З огляду на це ризики – це небезпеки технологій та природних лих. Ч.Стар та його послідовники (В.Р.Р. Аппулури, Р. Бейт, М. Ватерстоун, В. Вернер, М. Дуглас, Дж. Едемс, В.Т. Ковелло, Л.А. Кул, М.Дж. Купер, Л.В. Лейв, В. Лейсс, В.В. Лоуренс, А. Моїссі, П.Ф. Річчі, Дж.В. Родрікс, В.Д. Роув, У. Хауптманнс, Дж. Хендмер, П. Штерн, Х.В. Файнберг, К. Чосьолко, М. Шубік та ін.) порушили проблему невідповідності сприйняття ризику науковими, промисловими та урядовими структурами з одного боку, та публікою з іншого. На їх думку, єдина проблема тут – реакція людей на ризик, яка здебільшого не є раціональною. Основні дискусії в рамках даної парадигми ведуться навколо поняття «приємного» («допустимого») ризику.

Соціально орієнтовані науковці (Р. Гроув-Вайт, С. Джасанофф, М. Дуглас, Дж. Едемс, Р. Котерн, Д. Мейо, Р.Д. Холландер, Д. Нелкін, М. Томпсон, С. Рейнер, К. Худ) прагнуть демістифікувати технічний аналіз ризику, посилити роль соціального захисту та збільшити значення політичної культури.

Психологія розглядає ризик як суб'єктивне явище, яке передбачає вибір в альтернативних ситуаціях (Б. Бремер, А. Вайкс, К. Худ, Д.К. Джонс, Х. Джофф, Н. Коган, М.Е. Волеш, С. Крیمські, Х. Марголіс, Р.М. Трімпоп, Ф. Дж. Ятц). Окремими ризикологічними напрямками у психології є теорія перспективи («проспектів») А. Тверські та Д. Канемана, які проспектом називають «ставку» як «гру» з можливими результатами, та психометрична теорія прийняття рішень П. Словіка та Ю. Козелецького, згідно з якою люди схильні до раціональної поведінки. Тут ризик розглядається як елемент процесу прийняття та реалізації рішень, який звичайно пов'язується з вимірюванням ймовірності помилки або успіху того чи іншого вибору в ситуації з декількома альтернативами. Ризик прийняття індивідуальних рішень є мотивованим, доцільним. Ризик групових рішень є більш об'єктивним, проте деструктивні процеси в груповій динаміці досить часто знижують рівень групової взаємодії, що збільшує можливість необґрунтованого ризику. Таку особливість прийнято пояснювати феноменом групового мислення, на яку звертав увагу І. Джаніс.

У правознавстві ризик розглядається як подія, що створює безлад, наносить шкоду та яка дозволяє встановити, хто є жертвою, а хто – порушником (Ф. Евальд, К. Колеман, Дж. Саймон).

Економічна теорія досліджує ризик у контексті прийняття рішень. Проблема ризикованості підприємницької діяльності порушували ще класики сучасної економічної теорії А. Сміт, Д. Рікардо, М. Вебер, Й. Шумпетер, Дж. М. Кейнс, Дж. Гелбrait, К. Ерроу, Ф. Найт та ін. У сучасній західній економічній науці сформульовано дві теорії ризику: класичну (ризик як ймовірність нанесення збитків та втрати від обраного рішення та стратегії діяльності (Дж. Міль, І. Сеньойор)) та неокласичну (ризик – це ймовірність відхилення від поставлених цілей (А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Кейнс, К. Ерроу, Ф. Найт)).

При розгляді місця проблем політичного ризику в системі наукових знань особливої уваги заслуговує соціально-філософський аналіз цього поняття. Це важливо для забезпечення необхідної глибини розуміння змісту поняття політичного ризику та для розвитку сучасних уявлень про нього як певної наукової категорії. Наприклад, в роботах А.П.Альгіна представлена думка, що в цьому понятті відображені спільні риси, властиві категоріям пізнання людиною навколишнього середовища. Тому, при розгляді понять ризику і, відповідно, політичного ризику з методологічної точки зору доцільно аналізувати сутність та внутрішні протиріччя властивостей цих понять, пов'язаних з характеристикою діяльності, у тому числі політичною. Такий підхід до поняття ризику відкриває нові можливості для теоретичних досліджень, дозволяє ввести в поле зору філософського знання ті аспекти та нюанси соціальної реальності, людської діяльності, які досить важко виявити, але які створюють передумови для поглиблення змісту вже відомих категорій. З цих позицій можна аналізувати взаємозв'язок цього поняття з різними філософськими категоріями. Заслуговує на увагу, наприклад, взаємозв'язок поняття політичного ризику з такими категоріями як необхідність, випадковість, невизначеність, об'єктивність та суб'єктивність.

Слід зазначити, що в сучасній українській науці проблеми ризику, ризикології найбільш розробляються в економічному аспекті, а саме в напрямках розгляду інвестиційних ризиків, механізмів ризик-менеджменту, підприємницьких ризиків, господарської діяльності тощо. Цьому пласту присвячено досить багато ґрунтовних досліджень. Це праці таких вчених як М. Дамаскіна, А. Грищенко, М. Степура, О. Таран, Л. Бондаренко, О. Колот, Н. Скопенко, В. Кривошеїн.

Як правильно визначає В.Горбатенко, «до основних напрямів політичної ризикології, яка поступово стає надбанням прикладної

політології, відносяться: аналіз та оцінка некомерційних ризиків для міжнародного бізнесу; прийняття рішень в умовах соціально-політичної невизначеності; венчурні (ризиковані) політичні технології. Дослідження політичних ризиків потрібні насамперед органам виконавчої і законодавчої влади, які приймають рішення у країні чи регіоні, а також банкам, фірмам, організаціям, які планують інвестувати свої капітали в певні країни чи регіони» [1].

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Оцінюючи ступінь розробленості проблеми політичного ризику у сучасній науці та актуальності дослідження даного явища в сучасних політичних процесах, можна визначити, що дана проблематика заявлена та вивчається, перш за все, у філософському та соціально-економічному аспектах. Політологічний аспект дослідження цієї теми знаходиться лише на початковому стані. Теоретична нерозробленість проблеми ускладнює управління реальними політичними ризиками, оптимізацію, раціоналізацію практичної управлінської діяльності в політичній діяльності.

Бібліографічний список:

1. Горбатенко В. Політичні ризики: від теорії до практики. 2016. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pubpolpr_2016_2_4.
2. Левченко М. Політичний ризик як один із факторів впливу зовнішньоекономічної діяльності машинобудівного підприємства. 2011. URL: http://www.evd-journal.org/download/2011/2011-2/Ek_visnyk_2_2011-53-57.pdf
3. Найт Ф. Понятие риска и неопределенности. Тезис. 1994. № 5. С. 20-24.

Risk research becomes especially relevant in the context of modernizing the methods of government management and in the process of further democratization in the political sphere. It is necessary to develop a methodology for analyzing the current political process, taking into account uncertainties and risks, which allows disclosing and explaining the causes and factors of risk. However, to date, only attempts to determine the risk in certain areas of human life and the directions of development of society are being implemented.

Keywords: political process, political risks, democratization, modernization.

УДК 32.019.51(477)

Кройтор А.В., НУ «ОЮА»

ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЯЦІЇ У КОНСТРУЮВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОРЯДКУ ДЕННОГО

У статті розглянуто технології маніпуляції у конструюванні інформаційного порядку денного, що використовуються засобами масової інформації з метою формування громадської думки, або в межах виборчих кампаній. На прикладі вітчизняних ЗМІ продемонстровано узагальнений механізм формування інформаційного порядку денного. Також у статті проаналізовані найбільш використовувані у сучасних вітчизняних ЗМІ технології маніпуляції та розглянуто методи пов'язані з конструюванням політичних міфів як складові технологій маніпуляції. Значну увагу приділено найпоширенішим політичним міфологемам, зокрема: міф про нейтралітет, міф про недовіру нікому, міф про індивідуальний та особистий вибір, міф про незмінність людської природи. У статті також розглянуто особливості формування інформаційного порядку денного в мережі, а саме в соціальних мережах та їх здатність впливати на громадську думку і використання їх як каналу комунікації політичних лідерів і електорату.

Ключові слова: інформаційний порядок денний, маніпуляція, технології маніпуляції, політичні міфи, політичні стереотипи, інформація, громадська думка, політична свідомість.

«Сиділи колись за залізною завісою, ловили кожну вісточку зі світу, – інформація була нашою здобиччю. Тепер ми – здобич інформації» так охарактеризувала у своєму романі «Записки українського самашедшого» сучасне постінформаційне суспільство Ліна Костенко [1]. Важко з цим не погодитись коли в умовах сучасного розвитку саме інформаційна картина світу визначає реальність усіх соціальних процесів, зокрема і політичних. Інформація впливає на поведінку індивідів, їх політичний вибір та визначає громадську думку, яка забезпечує або легітимність політичної системи, або спричинює її дестабілізацію.

Слід зазначити, що сучасні прийоми інформаційного впливу на суспільство змінились, адже в умовах демократії, коли інформаційна картина світу конструюється різними джерелами інформації складно використовувати жорсткі методи пропаганди, сформовані

ще Геббельсом. На зміну цим методам у демократичних суспільствах використовуються м'які методи впливу на політичну свідомість громадян. М'які інформаційні технології, сьогодення акцентують увагу на формування необхідного інформаційного порядку денного, відбираючи потрібні повідомлення та приховуючи події, що можуть негативно вплинути на кінцеву мету інформаційного потоку. Особливістю інформаційних посилянь у різних ЗМІ сьогодні є відсутність прямого висловлювання, або чіткої оцінки певній політичній події, явищу або особі. Проте інформація подається з прихованим підтекстом, що виділяє окремі елементи повідомлення, або ж приховується певні обставини, зокрема причини, що зумовили окремі політичні явища.

Теорія інформаційного порядку денного почалась формуватися в п'ятдесятих роках ХХ століття під впливом праць Б. Берельсона. Як зазначає Ж. Ферейра теорія інформаційного порядку денного «передбачає, що громадськість отримує новини з обмеженого набору джерел. Однак, в нинішню цифрову епоху, коли є численні джерела інформації, люди можуть конструювати свій власний, персоналізований порядок денний. Зростає кількість інформаційних каналів з незначним охопленням, і аудиторія стає розділеною» [5].

Таким чином формування інформаційного порядку денного не є свідомим вольовим актом, адже виникає внаслідок взаємодії різних інформаційних джерел, а в сучасному світі комунікацій їх потоки досить різноманітні. Отож під формуванням інформаційного порядку денного слід розуміти як конкуренцію засобів масової інформації за аудиторію, завдяки ефективній мережі мовлення. Проте слід розуміти, що ЗМІ повинні забезпечити реалізацію сподівань аудиторії, адже в умовах коли інформаційні потоки не задовольняють прагнень споживачів інформації може формуватися негативне поле інформаційного порядку денного, у результаті чого інформація перестає сприйматися, що породжує кризи очікувань.

У випадку появи в ефірі несподіваної новини виникає інформаційний стрес, що порушує комплекс очікування і деформує порядок денний інформаційного впливу. У зв'язку з цим в інформаційному потоці зазвичай виокремлюється головна новина, яка тиражується в різних формах що б забезпечити її безперешкодне висвітлення.

Отож у інформаційний період встановлюється певна залежність між медіа та аудиторією. Адже з одного боку медіа висвітлюють низку новин і прагнуть сформуванати потрібний їм інформаційний

порядок денний, а з іншої цей порядок денний повинен відповідати очікуванням аудиторії. Звідси очевидно, що телеканали мають більш-менш сталу аудиторію яка об'єднана подібними політичними цінностями та світоглядом.

У мережі інформаційний порядок денний більш залежний від аудиторії. Зокрема К. Састейн зазначає: «що технології сильно посилили здатність людей «фільтрувати», що вони хочуть читати, бачити і чути.

З допомогою інтернету ми можемо створювати власні газети і журнали, формувати свої програмні сітки з фільмами, іграми, шопінгом і якими завгодно новинними програмами. Ми поєднуємо і змішуємо. Коли влада фільтрувати безмежна, можна вирішувати, що хочемо і що не хочемо бачити» [5]. Ж. Ферейра вказує на те, що електронні газети сприяють високому рівню персоналізації, за якого створюється власні персоніфікована версія газети. Видання намагається поміщати таку інформацію, яка потенційно зацікавить читача і водночас виключає нецікаві новини [5].

Серед дослідників медіа ринку залишаються й прихильники того, що власне медіа має потужні важелі у сфері визначення інформаційного порядку денного. І в цьому випадку не можна не погодитись з тим фактом, що сучасні технології дуже м'яко, але все ж таки використовують маніпуляційні технології

Адже публічна політика у інформаційному просторі конструюється на емоційному сприйнятті її населенням, для якого характерне буденне сприйняття політичної реальності і емоційні судження про політичні процеси. Найбільш експлуатованою темою політиків є наступні емоційні стани людини: любов, страх, ненависть, почуття обов'язку та справедливості. Найчастіше до цих емоцій апелюють у період виборчих кампаній, адже вони стають базовими в розробці політичної реклами.

Маніпулювання передбачає прихований вплив на свідомість людини, через адресування відкритого повідомлення адресат отримує і закодований сигнал, що впливає на емоційне сприйняття інформації і забезпечує потрібне її сприйняття аудиторією. О. Саєнко зазначає, що «процес прийняття об'єктом інформаційно-психологічного впливу, спрямованого на емоційну сферу свідомості, специфічний. У ньому функціонують тільки сприйняття і запам'ятовування, мислення майже не здійснюється. Об'єкт приймає готові установки або не приймає, приймає цілком або частково, але в їхньому формуван-

ні практично не бере участі. Інформаційно-психологічний вплив на емоційну сферу свідомості включає нецілеспрямоване сприйняття і запам'ятовування і характеризується різко зниженим рівнем усвідомлення змісту впливу» [3].

Механізм маніпулювання завдяки ЗМІ полягає в тому, що по перше на телеканалах створюється хаотичний потік інформації, який на перший погляд не підлягає систематизації, проте має спрямування на чітко визначену аудиторію. Це можуть бути як розважальні шоу, певний підбір художніх та документальних фільмів, новини та інше. Завдяки цьому телеканали закріплюють за собою визначену аудиторію, що розділяє інформаційну політику телеканалу, який отримує значний кредит довіри своїх глядачів.

Наступник кроком є формування відповідного потоку новин, їх дозування та інтерпретація. В цей період аудиторія телеканалу отримує певні інформаційні меседжі про політичні події та явище, без прямої оцінки їх впливу на політичну систему, проте такі новини не підлягають критичному сприйняттю телеглядачів, вони сприймаються на віру. Завершаючий етап полягає у розширеному обміні інформацією стосовно політичних подій, їх висвітленню у потрібному для інформатора ракурсі та остаточному формуванні політичної свідомості телеаудиторії.

Беручи до уваги те, що більшість телеканалів України залишаються впливовим інструментом формування громадської думки та перебувають у власності окремих фінансових груп інтереси яких у політиці лобіюються через політичні партії, телеаудиторія поступово трансформується у електорат конкретних політичних партій чи політичних лідерів.

До важливих інформаційних технологій направлених на формування ставлення суспільства до окремих політичних процесів, явищ, подій, або ж політичних лідерів та партій можна віднести: інформаційне навіювання, формування та впровадження інформаційного порядку денного, створення резонансу, приховану політичну рекламу, фрагментацію політичної події (порушення причинно-наслідкового принципу у висвітленні політичного процесу), політичну міфотворчість та стереотипізацію у висвітленні подій, а також драматизацію.

Прикладом особливостей формування інформаційного порядку денного у вітчизняними телеканалами є період у який відбувалося становлення київської митрополії Української православної церкви (Православної церкви України). На телеканалі «1+1» тривалий час

саме ця подія визначала інформаційний порядок денний, натомість телеканал «Інтер» ігнорував дану подію тривалий час, аж до завершального етапу становлення церкви. Зокрема можна простежити протилежність поглядів на цю подію в інформаційній політиці даних каналів. Така особливість порядку денного простежується й при поданні інформації про кандидатів на посаду Президента України, якщо телеканал «1+1» значну увагу приділяє В. Зеленському то телеканал «Інтер» у переважній більшості ігнорує дану постать, або ж якщо й подає коротку новину, то в другорядному порядку і як не значну з припискою «кандидат на посаду президента шоумен В. Зеленський», навіть не називаючи його керівником Студії «Квартал-95».

Серед найчастіших методів, що використовуються у ЗМІ з метою маніпулювання громадсько свідомістю можна виокремити метод семантичного маніпулювання, який з успіхом використовується у виборчих кампаніях. Суть даного методу передбачає підбирання слів, які викликають або позитивні або негативні асоціації, і таким чином впливають на сприйняття інформації (Станкевич). Крім того компонування слів забезпечують конструкцію сприйняття «ми – вони». Наприклад «Ми йдемо своїм шляхом!», а «вони» у такому випадку ідуть чужим шляхом, що не може бути прийнятним для українського народу. Або гасла типу «ми» «ЗА МИРНЕ ЖИТТЯ ЮРІЙ БОЙКО», а решта, виходячи з цього, за війну.

Крім того метод базується на чітких асоціаціях і має вагомий вплив через стереотипи, що здебільшого визначають мислення електорату. Наприклад у свідомості українців краща влада та яка служить народу. Звідси серед виборчих гасел передвиборчої кампанії 2019 року поширені асоціативні ряди Президент – слуга народу. Зокрема В. Зеленський проводить свою виборчу кампанію під гаслом «ПРЕЗИДЕНТ – СЛУГА НАРОДУ ЯК НЕ КРУТИ», а з слугою народу асоціюється саме цей кандидат. Подібний контекст простежується у виборчій стратегії А. Гриценко, що звертається до електорату гаслом: «ЧЕСНИЙ ПРЕЗИДЕНТ СЛУЖИТИМЕ ЛЮДЯМ», і таким є саме він.

Також важливим методом маніпуляції є відволікання аудиторії від певної інформації на користь нової, яка подається як більш значуща та сенсаційна. Крім того подібним є метод створення резонансної новини, яка не просто відволікає від попередньої, але й здатна змінити інформаційний порядок денний. Такий резонанс звертається

до ірраціонального мислення людей їх емоційних станів, апелюючи до національних стереотипів у сприйнятті інших, штучно формуючи образ ворога з метою формування негативного суспільного ставлення. Проте іноді образ ворога сформований у свідомості суспільства заздалегідь, зберігаючись у міфах, стереотипах, його варто лише відродити. Як наприклад російські медіа наполегливо з 2013 року використовують слово «бандеровець» з метою створення з українців образу ворога, використовуючи цю назву у словосполученнях за використанням слова «фашизм», «фашисти». Безумовно у свідомості пострадянського суспільства фашизм асоціюється з вселенським злом, з яким боролось усе «прогресивне людство». Але у цьому випадку простежується маніпуляція пов'язана з підміною понять, адже СРСР вело війну з 1941 року з нацистською Німеччиною, яка до цього року була союзником і в радянській пресі договір між двома державами 1939 року подавався як наочний приклад Соцінтерну. Тому в 1941 році напад націонал-соціалістичної Німеччини, порушив парадигму перемоги соціалізму, у зв'язку з цим постало завдання у ідеологів партії підмінити поняття «націонал-соціалізм» фашизмом. А от значення слова «бандерівець» зберегло своє походження і символічне значення, що конструювалось у радянській пропаганді і має у свідомості росіян виключно негативне стереотипне сприйняття, що ґрунтується на міфі з часів СРСР про посібників фашизму. Виходячи з цього, метод формування стереотипів має ефективний вплив у процесі маніпуляції суспільною свідомістю. Суть якого полягає у стандартизації повідомлень, які підводяться під стереотип або пануючу суспільну думку вписану в конструкт історичної пам'яті. Таким чином, люди сприймають інформацію без спроби її перевірки на віру.

Без критичної оцінки також сприймається інформація, яка вписується в контекст існуючих міфів і забезпечує формування нових суспільно-політичних міфів. Тому інформаційні політичні технології пов'язані з міфотворчістю широко використовуються в ЗМІ в сьогоденні. Г. Шіллер визначає наступні універсальні міфологеми:

- міф про нейтралітет, базується на вірі людей у незаангажованість окремих соціальних інститутів. Наприклад системи освіти, церкви, що не зацікавлені у підтримці жодної з сторін у політичному конфлікті, або самі не є суб'єктом політичного процесу;
- міф про недовіру нікому, ґрунтується на укоріненому розумінню, що всі політики продажні, корупціонери і що від вибору людей нічого не залежить;

– міф про індивідуальний та особистий вибір, конструюється на зверненні до людини, її значущості та здатності раціонально, мудро і найголовніше самостійно прийняти політичне рішення;

– міф про незмінність людської природи. Як зазначає У. Стефанчук: «Людські прагнення мають здатність сприяти соціальним змінам. Поведінка людини великою мірою залежить від сповідуваних нею теорій про її ж власне призначення, так би мовити місію, подібні уявлення здатні впливати на поведінку, спосіб мислення, накладаючи свої стереотипи та штампи. Відтак, певні уявлення детермінують формування дійсності. Прикладом маніпулювання через цей міф є трансляція великої кількості програм, які містять лише агресію та насилля, і пояснюють власну спрямованість тим, нібито вони дають людям те, чого вони прагнуть» [4].

Розглядаючи інформаційний порядок денний в мережі, слід зазначити, що на відміну від традиційних медіа, в мережі діє багато інформаційних порядків денних. Тому за великої кількості користувачів формується альтернативний порядок денний, що не залежить від редакційної політики і бажань медіа.

Серед онлайн-ових соціальних мереж І. Парфенюк виокремлює наступні види:

- «1. Соціальні мережі (Facebook, MySpace, VKontakte, Twitter та ін.).
2. Системи миттєвого обміну повідомленнями: спілкування з іншими користувачами через мережу в режимі реального часу (Skype, ICQ, MSN Messenger та ін.).
3. Інтернет-чати: дають змогу одночасно декільком користувачам спілкуватися в режимі реального часу.
4. Інтернет-форуми: надають можливість створювати нові теми, коментувати і обговорювати повідомлення інших користувачів.
5. Веб-блоги – особисті онлайн журнали окремих користувачів.
6. Вікі-довідники – портали, зміст яких може бути редагований відвідувачами (Вікіпедія).
7. Інтернет-хости: розміщення відеоматеріалів (YouTube)» [2].

Слід зазначити, що кожен із них окремо не здатний сформувати єдиного порядку денного, проте всі вони можуть використовуватись політичними суб'єктами з метою поширення необхідної інформації, іноді навіть не правдивої. А споживач сам відбирає необхідну для нього інформацію, керуючись сенсаційними заголовками до новин поданих у мережі. Водночас через особисті сторінки у соціальних мережах політичні лідери мають можливість установити прямий контакт з виборцем.

Таким чином у подальшому роль інтернет-комунікацій буде зростати у сфері політичної взаємодії політиків та електорату, а кількість інформаційних порядків денних буде зростати, збільшуючи інформаційний тиск на виборців. У такому інформаційному морі виборець втратить орієнтацію, що забезпечить трансформацію політичної свідомості громадян. У даних умовах класичні виборчі технології що діють на телебаченні зовсім втрачають свій вплив на аудиторію мережі. Тому не дивно, що основна боротьба за голоси молоді точиться у соціальних мережах, питання у тім чи перетвориться віртуальний електорат у виборця на дільниці.

Бібліографічний список:

1. Костенко Л. Записки українського самашедшого.
URL: <https://www.rulit.me/books/zapiski-ukrainskogo-samashedshogo-read-194968-1.html>.
2. Парфенюк І. М. Соціальні мережі інтернету як засіб комунікації політичного лідера (на прикладі соцмереж президента України).
URL: <https://www.google.com/search?>
3. Саєнко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни. URL: <https://www.google.com/search?>
4. Стефанчук У. Політична міфотворчість як різновид маніпулювання масовою свідомістю. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/7876/1/27.pdf>.
5. Ферейра Ж. Хто формує порядок денний в епоху інтернету? URL: <https://ua.ejo-online.eu/3648/media-i-politika/khto-formuye-poryadok-dennyi>.

The article deals with the technologies of manipulation in the construction of an information agenda used by the media to form a public opinion or within the framework of election campaigns. An example of the domestic mass media demonstrates a generalized mechanism for the formation of an information agenda. Also, the article analyzes manipulation technologies used in modern domestic media the most and considers methods related to the construction of political myths as components of manipulation technologies. Considerable attention is paid to the most widespread political myths, including: the myth of neutrality, the myth of distrust to anyone, the myth of individual and personal choices, the myth of the immutability of human nature. The article also considers the peculiarities of the formation of an informational agenda on the Internet, namely in social networks, and its ability to influence public opinion and use as a communication channel for political leaders and the electorate.

Keywords: *information agenda, manipulation, technologies of manipulation, political myths, political stereotypes, information, public opinion, political consciousness.*

УДК 342.57:342.34

Гайду А.В., ДонНУ імені Василя Стуса

ПРАВО НА СПРОТИВ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕАЛЬНОГО НАРОДОВЛАДДЯ

У статті висвітлюється проблема права на спротив в аспекті конституційного права на реалізацію народовладдя. Розглянуто історію становлення концепту «право на спротив» в юридичній та суспільно-політичній думці минулого. З'ясовано суб'єктний склад політичного протесту. Визначено основні віхи законодавчого закріплення права на спротив, починаючи з Декларації незалежності США 1776 р. Надано характеристику двох основних форм політичного протесту народу – ненасильницького та насильницького. Здійснено порівняння характеристик процесу реалізації права на спротив та класичної революції.

Ключові слова: право на спротив, народовладдя, політичний протест

Проблеми права на спротив у своїх роботах торкалися представники багатьох наук, таких як право, соціальна філософія, соціологія, політологія тощо. До XIX ст. розглядом сутності політичного протесту та обґрунтуванням права народу на спротив займалась філософія. Роботи відомих філософів, таких як Платон [25] і Арістотель [4] заклали теоретичні засади для подальших досліджень права на спротив. Значний внесок у розвиток концепції права на спротив зробили філософи доби Просвітництва – Ж.Ж. Руссо [32], Дж. Локк [21], які трактували право на спротив через призму суспільної угоди між державою і суспільством. Філософська думка названих дослідників лягла в основу трактування права на спротив в Деклараціях прав людини і громадянина 1789р. і 1792р.

Обґрунтуванням права на спротив займались теологи та церковні діячі Ф. Аквінський [2] та У. Цвінглі [6]. Вони трактували право на спротив як обов'язок людини перед Богом чинити спротив порушенню Його законів. Однак, теоретики так і не дійшли згоди, хто є суб'єктом даного права – весь народ чи привілейовані стани суспільства.

Починаючи з кінця XIX ст. дослідженням політичного протесту (політичної форми права на спротив) займався представник соціологічної школи функціоналізму Г. Спенсер [27], який вважав його відхиленням від нормального функціонування соціальної системи.

Засновник марксистської школи соціології К. Маркс [22] звертав увагу на таку форму права на спротив, як революція і вважав її невід'ємним правом пролетаріату (робітничого класу) та інструментом досягнення соціалізму. Один з засновників школи соціології кримінального права П. Сорокін [36] у роботі «Соціологія революції» навів основні причини революцій, їх перемоги або провалу. Сучасні соціологи, засновники школи змагальної політики Ч. Тіллі [17] та С. Терроу [38] розглядали політичний протест в контексті цілеспрямованих дій проти державних інститутів чи пануючих груп і розробляли основні етапи спротиву політичних суб'єктів.

Розробкою правових засад даного права безпосередньо займались представники правових наук. Початок досліджень заклав давньоримський філософ і правознавець Цицерон [40], який обґрунтував правову природу спротиву пригніченню і визначив умови реалізації даного права. Дослідження наукової категорії «право на спротив» набуло наукового правового обґрунтування завдяки працям відомих зарубіжних та українських дослідників права, таких як Т. Гінзбург [49], Р. Міллер [50], А. Кондрашов [20], С. Авак'ян [1], Б. Бабін [5], В. Кириченко [19], Ю. Разметаєва [31], С. Погребняк [26].

Вагомий внесок у дослідженні права на спротив зробили представники політичної науки: Дж. Шарп [43] дослідив ненасильницькі методи спротиву; Т. Гарр [12] і Х. Арендт [3] визначили основні причини і ознаки класичної революції; А. Соловйов [35], Д. Челпанова [41] дослідили протестну поведінку індивіда; Дж. Голдстоун [13] обґрунтував необхідність теорії революції четвертого покоління; К. Шаповал [42] дослідив феномен «кольорових» революцій, що дозволило розширити уявлення про право на спротив.

Для визначення сутності поняття права на спротив необхідно дослідити етимологію даного терміну. Слово «спротив» в українській мові запозичене із російської мови – «сопротивление». У звичайному розумінні дане слово трактується як «властивість виявляти протидію яким-небудь впливам, змінам» [37]. Оскільки дане слово розглядається в контексті правої термінології, варто звернутись до його юридичного потрактування. В енциклопедичному словнику Брокгауза і Ефрона юридичне визначення слова «спротив» ототожнюється із протидією владі і визначається активною чи пасивною формою [46]. Термін право походить від грецького слова, що означає істину. Існує багато формулювань даного терміну. Автор спирається на таке визначення – «право – це система соціальних норм і відносин,

що охороняються силою держави» [39]. Отже, право на спротив означає можливість протидіяти впливам, яка забезпечується і охороняється з боку держави. Однак, дана характеристика є досить розмитою, а чіткого однозначного визначення терміну *jus resistendi* (з лат. – право на спротив) немає. Тому, варто дослідити еволюцію права на спротив, його трактування на різних етапах і запропонувати власне трактування даного терміну.

Спроби обґрунтувати ідею права на спротив були ще у стародавні часи. Розглядаючи західну філософську традицію слід згадати Платона. В своїх працях давньогрецький філософ торкався питання правомірності спротиву тирану. В своїй праці «Держава» Платон доходить висновку, що народ може вигнати тирана з полісу, та навіть, у разі неспроможності скинути тирана, має право його вбити шляхом змови [25]. На думку ж Аристотеля право на повстання також має місце бути, однак володіють ним не всі, а лише громадяни наділені чеснотою, що робить їх вище інших громадян [4]. В філософській думці Давнього Риму також звертались до питання права народу на повалення тирана. Так, Цицерон виправдовував вбивць Юлія Цезаря тим що, його зловживання владою та намагання зосередити всю її повноту у своїх руках призвела до його вбивства [40]. Ці ідеї важко назвати правом народу на спротив владі, скоріше це є античним правом на тирановбивство, як назвав це у своїй статті А. Кондрашов [20, с. 171]. Однак, ці ідеї стали початком формування і обґрунтування можливості народу чинити опір.

Подальші ідеї можливості спротиву народу діючій владі можна віднайти в працях середньовічних філософів. Так, Фома Аквінський говорить про те що, якщо цар не дотримується договору з народом і зловживає владою, то більшість має справедливе право скинути такого царя. Однак застосування такого права є крайньою мірою і рішення про спротив має бути зваженим і не сприяти посиленню зла [2]. В цей же час з'являється перша згадка про право на спротив безчинству влади в правовому документі – Великій хартії вольностей (1215 р.). Окрім обґрунтування такого права, в документі наводиться процедура мирного вирішення проблеми зловживання владою. Вказувалось що, якщо вона не принесла своїх результатів, то обрані від графств барони повинні чинити спротив беззаконню короля та навіть змістити його [8]. Згодом подібне право було закріплене в Золотій булі 1222 р. угорського короля Андраша. Як зазначає

українська дослідниця права В. Кириченко, саме у цьому документі вперше з'являється термін «*jus resistendi*» [19]. Ідея можливості протистояння монарху склалась в пізньому Середньовіччі в іспанській правовій традиції, де монарх вважався першим серед рівних, а отже мусив підкорятись загальним законам. Спостерігаться як ідея про законний спротив поступово переростає з філософської в особливе право громадян. Однак, як зазначають правознавці С. Погребняк та О. Уварова, таким правом у Середні віки могла користуватись лише привілейована частина населення – дворянство [26, с. 12].

Вагомий внесок у розвиток ідеї права народу на спротив зробили діячі Просвітництва. В цей час набувала поширення концепція суспільного договору, тому право на спротив почало розповсюджуватись на все суспільство, а не лише на його привілейовані частини. Джон Локк у своїй праці «Два трактати про правління» писав про необхідність чинити спротив владним особам у разі порушення ними закону. «Де закінчується закон, починається тиранія, якщо закон переступається на шкоду іншому. І якщо хто-небудь з тих, хто знаходиться при владі перевищує дану йому за законом владу і використовує, яка знаходиться в його розпорядженні, для таких дій по відношенню до підданого, які не дозволяються законом, то він при цьому перестає бути посадовою особою, і оскільки він діє подібним чином без належних повноважень, то йому можна чинити опір, як і будь-якій іншій людині, яка силою зазіхає на права іншого» [21, с. 118]. Ж.-Ж. Руссо наголошує на тому, що в момент, коли уряд узурпує суверенітет народу, він розриває суспільний договір. Це слугує значною підставою для справедливої протидії такому уряду [32, с. 75].

Право на спротив було офіційно закріплене за народом в Декларації незалежності США 1776 р. В преамбулі Декларації про незалежність йдеться не лише про право, а й про обов'язок громадян чинити спротив зловживанню влади «... в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя. Розважність, звичайно, підказує не змінювати здавна встановлені уряди з дрібних і минутих причин; згідно з цим цілий досвід свідчить, що людство воліє радше терпіти, поки лихо

стерпне, ніж виправляти лихо скасуванням звичних форм. Проте, коли довга низка правопорушень і зловживань владою, незмінно спрямована на досягнення тієї мети, виявляє намір підпорядкувати народ абсолютному деспотизму, тоді народ має право та обов'язок повалити такий уряд і встановити нову форму убезпечення народу в майбутньому» [15]. Пізніше у Французькій декларації прав людини і громадянина 1789 р. також було закріплене право на спротив як природне і невід'ємне право людини. «Мета кожного державного союзу становить забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такі свобода, власність, безпека й спротив гнобленню» [7]. В пізнішій версії Французької декларації прав людини і громадянина 1893 р. стаття 33 визначає право на спротив як природне право людини, а стаття 35 як безпосередній священний обов'язок «Коли уряд порушує права народу, повстання для народу і для кожної його частини є його священним правом і невідкладним обов'язком» [16]. В цей період право на спротив набуває нового характеру – офіційно закріпленого права і обов'язку народу, наряду із іншими невід'ємними природними правами людини. Однак, ще у 1712 р. український політичний діяч, гетьман у екзилі Пилип Орлик у своєму зверненні до урядів європейських держав «Виводі прав України» згадував невід'ємне право народу на спротив гніту «народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слухний час» [16].

У XX ст., згадується право народу на спротив у міжнародному документі. У преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р. право на спротив згадується як крайня міра, що дозволяє забезпечити права і свободи людини «...беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [11]. З другої половини XX ст. і понині законодавчі органи ряду країн продовжують включати до Основного закону статті, що закріплюють право народу на спротив пригніченню (Конституція Гватемали від 1956 р., Конституція Греції від 1975 р., Конституція Португальської Республіки від 1976 р., Конституція Литви від 1992р., Конституція Королівства Таїланд від 2007 р. тощо).

Сучасне розуміння права на спротив є досить широким і включає в себе багато суміжних понять, які часто плутають між собою. Серед таких понять право на демонстрації та мітинги, право на самооборо-

ну та право на повстання. Ці поняття хоч і мають багато спільного, проте не є тотожними. Їх необхідно розмежовувати між собою:

- Право на демонстрації та мітинги відноситься до однієї із основоположних свобод, закріпленої Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. – свободи на мирні зібрання. Дане право пов'язується із свободою слова та свободою вираження. В Загальній декларації прав людини стаття. 20 закріплюється мирний характер таких зібрань – «Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій» [11]. В даному розрізі право на мирні зібрання є ненасильницькою формою права на спротив.

- Право на самооборону є досить вузьконаправленим і зазвичай використовується в кримінальному праві. Однак, в його широкому значенні дане право визначається як індивідуальне право людини на самостійний захист своїх власних прав від посягання на нього інших людей чи держави. В міжнародному праві право на самооборону може виступати як право держав, яке гарантує їм захист від посягання на її територію, втручання у внутрішню політику інших країн. Дане право відображає лише індивідуальну можливість спротиву.

- Право на революцію часто ототожнюють з правом на спротив, однак, повстання чи революція є крайнім радикальним видом реалізації спротиву. Тому право на революцію доцільно вважати однією із складових частин права народу на спротив.

- Право на спротив пригніченню виводиться із природнього невід'ємного права людини, її гарантії дотримання державою суспільного договору і включає в себе всі попередні поняття, так як вони є відображенням різних аспектів і форм спротиву.

Важливо визначити чим насправді є право на спротив – правом чи обов'язком. Говорити про *jus resistendi* як про юридичний обов'язок недоцільно. Хоч Декларація про незалежність США [15] і Французька декларація прав людини і громадянина 1973 р. [14], як згадувалось раніше, зазначали, що чинити спротив пригніченню є не лише правом, а й обов'язком кожного громадянина, йдеться скоріше про моральний обов'язок. Правознавці С. Погребняк та О. Уварова говорять про недоцільність юридичного трактування права на спротив як обв'язку. «Образно кажучи, це – обов'язок громадянина, якщо він дійсно громадянин, а не просто підданий. Адже в іншому випадку, доводячи ситуацію до абсурду, виникне питання про юридичних санкції до тих, хто не бере участі в повстанні. Ухилення від опору

сприяє зміцненню режиму гноблення і тиранії, а значить, робить обов'язок чинити опір морально виправданим» [26, с. 34].

Наступним важливим аспектом є визначення суб'єкта права на спротив. З робіт сучасних дослідників даного питання можна виокремити 3 основні варіанти носія *jus resistendi*:

- 1) Людина.
- 2) Громадянин.
- 3) Народ.

Дослідники-правознавці Ю. Разметава, В. Кириченко, С. Погребняк, схиляються до того, що суб'єктом права на спротив є людина. Виходячи з того, що право на спротив в міжнародно-правових документах і Конституціях ряду країн визначається як природне невід'ємне право людини, можна зробити висновок, що суб'єкт даного права необов'язково повинен мати стійкий політико-правовий зв'язок із державою у вигляді громадянства. Тому, визнаючи носія *jus resistendi*, доцільніше, на нашу думку, буде говорити саме про людину, а не громадянина. Ще одним аргументом на підтримку такого висновку слугує те, що об'єктом пригнічення можуть виступати не лише громадяни конкретної держави, а й інші індивіди, незалежно від громадянства чи територіальної приналежності. При цьому вони зберігають законну можливість чинити спротив гніту (наприклад, спротив спробам узурпації влади з боку іншої держави).

Щодо визначення суб'єктом даного права окремої особи чи народу в правовій науці досі немає однозначної позиції. Думки сучасних дослідників права розходяться. Так, наприклад, український правознавець Б. Бабін [5] визначає право на спротив як колективне право. Інші українські правознавці Ю. Разметаєва [31], С. Погребняк і О. Уварова [26] розглядають дане право як індивідуальне, однак вказують на необхідність підтримки інших індивідів у його реалізації. На думку автора, право чинити опір варто віднести до прав індивіда. Аргументом на підтвердження такої думки є той факт, що *jus resistendi* є природним правом, тобто людина набуває його з народженням. Дослідники права сходяться у думці, що колективне право формується з поступовим становленням того чи іншого колективу або спільноти, тому воно не може бути природним. Реалізація даного виду права може здійснюватися лише колективом, в той час як реалізація індивідуального права може набувати індивідуального і колективного характеру. Тож, суб'єктом права на опір є фізична особа.

Визначивши суб'єкт права на спротив, варто зазначити і його адресата.

З визначеного автором поняття даного права слідує, що опір спрямований проти посадових осіб, державних чи місцевих органів влади, інших політичних інститутів. Всі ці об'єкти можна об'єднати під одним поняттям – державна влада. Важливим аспектом у визначенні адресата права чинити спротив як державної влади є те, що будь-яка державна влада не може стати об'єктом права на спротив. Право чинити опір може реалізовуватись лише проти державної влади, яка діє неправомірно, порушуючи суспільний договір і конституційні норми.

Спірним є питання визначення підстав для реалізації права на спротив, так як немає закріплених правових норм, які б визначали підстави для спротиву чинній владі. Доктор юридичних наук А. Кондрашов у своїй статті «Конституційно-правові аспекти реалізації народом конституційного права на спротив» наводить 10 підстав для реалізації даного права:

1) Масові обмеження прав і свобод громадян і неможливість їх ефективного захисту при зверненні до державних інститутів.

2) Застосування політичних репресій.

3) Несправедливий розподіл доходів між різноманітними прошарками суспільства, який призводить до антогонізації соціальних протиріч.

4) Нemoжливiсть iснування i діяльностi опозицiї в рамках дiючих політичних інститутах.

5) Вибіркове правосуддя.

6) Тотальна корупція в державних та правоохоронних органах.

7) Зосередження закріплених в текстах правових актів і «тіньових» владних повноважень у однієї особи.

8) Фальсифікація виборчих процедур.

9) Державний контроль за ЗМІ.

10) Військова експансія або пошук зовнішнього ворога [20, с. 175].

Українська дослідниця правових наук Ю. Разметаєва наголошує на обов'язковій наявності «легальної мети» у суб'єктів права. Такою метою на її думку може бути:

– зміна в публічній владі;

– припинення зловживання повноваженнями і прав людини з боку її представників;

- повернення до демократичного правового режиму або зміна конституційного ладу, спрямовані на створення правової держави;
- досягнення незалежності (в сукупності з правом на самовизначення) [31, с. 33].

Однак, слід навести ще одну умову, за якої право на спротив може реалізуватись фізичною особою або народом. Такою умовою є відсутність, неефективність чи вичерпаність інших політично-правових засобів захисту прав і свобод, форм народовладдя таких як референдум, вибори, подання петицій, звернення до правоохоронних та судових органів. У разі, коли влада відмовляється звітувати та нести відповідальність перед населенням, відмовляється від своїх законних обов'язків (чим розриває зв'язок зі своїми громадянами), вона втрачає свою монополію на законне насилля, так як більше не виступає гарантом закону і не транслює його в суспільство. За таких умов втрачаються і законні політично-правові засоби захисту своїх прав, так як правові засоби не діють на державну владу, що втратила правовий статус. Саме тоді суб'єкти права на спротив матимуть всі підстави для його реалізації.

З огляду на усе вищесказане, варто додати, що механізмом реалізації такого права стають самі суб'єкти даного права, адже саме вони своїми діями реалізують спротив як такий.

Отже, право на спротив – це невід'ємне природне право народу чи окремого індивіда, чинити спротив спробам порушити існуючий політичний лад чи посяганням на права людини з боку посадових осіб чи держави у формі мирних зібрань або (та) у крайніх випадках у формі революції, основною ціллю якого є гарантування і збереження законності і конституційності влади.

Jus resistendi є формою політичної участі людини. Тож, для повноти цілісного уявлення про явище спротиву пригніченню варто розглянути його з точки зору політичної науки.

До питання політичного протесту у своїх дослідження звертались такі дослідники як Г. Спенсер [27], К. Маркс [22], Д. Челпанова [41], А. Соловйов [35], С. Терроу [38] та ін. Сформувались різні розуміння характеру і поняття політичного протесту. Так, функціоналісти порівнювали політичний протест із хворобою, відхиленням від нормального функціонування соціальної системи. В той же час політолог А. Соловйов пов'язує політичний протест насамперед із негативною реакцією індивіда чи групи індивідів на політичну систему чи дії окремих її органів. Соціолог С. Терроу говорить про політичний про-

тест в контексті цілеспрямованих дій проти державних інститутів чи пануючих груп.

Існує бачення політичного протесту за межами формальних визначень. В такому контексті протестна поведінка може розглядатись як тенденції, рух, які суперечать чинній політиці; як форма незгоди з діючою політикою виражена в певній дії; як особисте несприйняття суб'єктом політичної системи. Однак, при розгляді політико-правового виміру, важливе саме формальне визначення суті політичного протесту. Найбільш повним, на думку автора, є визначення, яке дав дослідник український дослідник політичних наук К. Шаповал «Отже, політичний протест – це форма політичної участі громадян у політиці як реакція на протиправні дії влади, що реалізується через індивідуальні чи колективні дії громадян направлених на органи державної або місцевої влади з метою досягнення деяких вимог і цілей протесту» [42, с. 59].

Суб'єктом політичного протесту може виступати окремий індивід, колектив (група осіб), організація (політичного, економічного, релігійного, етнічного та ін. спрямувань), нація, народ.

Політичний протест є видом політичної участі. Він набуває двох основних форм:

- 1) ненасильницький політичний протест;
- 2) насильницький політичний протест.

Для ненасильницького політичного протесту притаманне не застосування силових методів вираження спротиву тим чи іншим діям, рішенням влади. Такі дії є законними і не несуть фізичної загрози іншим членам суспільства чи об'єктам на яких направлений даний протест. До ненасильницької форми протесту можна віднести такі дії: звернення до органів влади, страйки, мітинги та демонстрації, пікети. Американський дослідник Дж. Шарп нараховував 198 методів ненасильницького спротиву. Серед них він визначав такі категорії:

- методи ненасильницького протесту і переконання;
- методи відмови від соціальної співпраці;
- методи відмови від економічної співпраці;
- методи відмови від символічної співпраці;
- методи відмови від політичної співпраці;
- методи ненасильницького втручання [43, с. 76].

Дослідник зазначає, що до цих методів люди звертаються у разі, коли більш м'які засоби вираження незадоволення ігноруються владою або ж є недоступними.

Відповідно, насильницька форма політичного протесту характеризується силовими засобами вираження спротиву: захоплення адміністративних будівель, бунт, революція, екстремізм, тероризм. Екстремізм та тероризм є крайніми радикальними формами протесту, вони несуть пряму фізичну загрозу іншим членам суспільства, часто направлені на населення у вигляді залякування та нанесенням фізичних пошкоджень. Такі форми протестної поведінки не мають законних підстав для їх реалізації, тому, з огляду на дані аспекти в контексті законного права людини на спротив пригніченню і в курсовій роботі не розглядаються. Революція є досить радикальною формою спротиву, так як направлена на докорінну зміну політичної системи і суспільства. Однак, в деяких ситуаціях застосування такої форми протесту є конституційно обумовленою формою політичного спротиву.

Деякі форми політичного протесту, такі як демонстрації, мітинги, страйки, акції протестів, революція оформлені в право людини на спротив. Дані форми є проявами прямого народовладдя протестного характеру, а отже є атрибутом демократичного суспільства і держави. Дослідник конституційного права С. Авакян писав «...в демократично організованій державі спектр прояву протестів може бути досить широким, охоплює конституційно допустимі правовідносини і в цілому є елементом, а то і необхідним атрибутом демократичного суспільства» [1, с. 9].

На думку автора, політичний протест оформлений як право на спротив є природньою невід'ємною конституційною можливістю індивіда або групи індивідів чинити спротив пригніченню з боку влади держави, яка перестала бути правовою і не здатна (відмовляється) забезпечувати свободи і права людини і громадянина.

Підсумовуючи, право на спротив пройшло довгий історичний шлях становлення і на сьогоднішній має законодавче закріплення в ряді країн. Дослідження поняття, генези, основних політико-правових характеристик права на спротив дозволило виявити основні правові аспекти (суб'єкт, адресат, умови реалізації), основні політичні форми реалізації даного права та вивести його міждисциплінарне трактування.

Український дослідник комунікаційних технологій Г. Почепцов, аналізуючи природу революції, акцентує увагу на зміні правлячої верхівки. «Революція радикально змінює устрій держави, коли (хоча б формально) доступ до влади отримує соціальний шар, який раніше

не допускався до управління. Руйнуючи стару державну систему, цей шар спирається на масову підтримку населення країни, з'являється принципово нова правляча еліта» [29, с. 9].

На основі даних визначень і попереднього розгляду політичної практики реалізації права на спротив у формі революції можна виокремити такі характерні риси класичної революції:

1. Докорінні системні зміни як результат реалізації революції.

Вони виражаються в різних сферах життя держави і суспільства. Першим рівнем таких змін є зміни цінностей індивідів суспільства. Саме вони стають базою для подальших перетворень в усіх сферах життя суспільства (соціальній, політичній, економічній, культурній). Яскравим прикладом є описана вище Велика французька революція 1789-1793 рр. Саме змінна цінностей і уявлень про божественну природу влади, абсолютність влади монарха у свідомості пересічних індивідів дозволила докорінно змінити всю політичну систему країни, перейти від монархічної форми правління до республіки.

Також зміни зачіпають економічну сферу життя (наприклад, перехід від феодальної до буржуазної системи господарювання після Великої французької революції), політичну (зміна політичного режиму, політичних інститутів), соціальну. Системні зміни стосуються всієї соціальної системи, повної її перебудови (зміна соціальних прошарків, їх функції, місця в соціальній системі, характеру взаємовідносин між ними). Наприклад, в результаті революції на Кубі, відбувся перехід до нового типу економіки, зміна режиму, ідеології та до влади прийшов новий соціальний прошарок.

Ці радикальні докорінні зміни у соціальній та політичній сфері життя відрізняють революцію від таких форм реалізації права на спротив як повстання чи бунт. Вони виступають як результат революції і як інструмент досягнення головної цілі революції – досягнення свободи.

2. Зміна владної еліти.

Ще однією важливою ознакою класичної революції, яка відрізняє її від фейкових є прихід до влади абсолютно нової владної еліти. Важливо відзначити, що під «ною» мається на увазі абсолютно нові постаті в політиці, представники опозиції, яка ще не була при владі, не мала на неї впливу та не здійснювала керівництво державою. «Під час перевороту члени однієї політичної системи змінюють один одного; в разі повномасштабної революції більшість або всі з раніше пануючого класу втрачають владу і т. д.» [17, с. 181].

Прихід «нової еліти» до влади, як риса класичної революції має підкріплюватись підтримкою цієї еліти широкими масами населення країни. Саме населення країни в класичних революціях приводить нове керівництво до влади, часто лідерів самої революції, за допомогою революційних дій. Наприклад, в результаті описаної вище Кубинської революції до влади прийшли особи, представники прогресивної молоді, які до цього не були причетні до здійснення керівництва держави, лідери революції, Ф. Кастро, Р. Кастро, Е. Ч. Гевара.

3. Масова участь населення у реалізації революції і суспільних змінах, які вона за собою тягне.

Масова участь і підтримка населення є основною відмінністю революції від державного перевороту, змови, узурпації влади. Масова підтримка визначається не лише формальною кількістю осіб, які здійснюють дії, з метою спротиву владі, а й тією кількістю людей, які підтримують даний спротив не приймаючи прямої участі в досягненні змін у суспільстві чи політичній системі. Українська дослідниця права Ю. Разметаєва зазначає, що «підтримка більшості може виражатись не лише в явних діях (наприклад, масових мітингах і демонстраціях), а і у важко встановлюваних формах, як забезпечення і матеріальна допомога, для протестуючих, розповсюдження інформації про незаконні акти публічної влади, пошук однодумців і переконання противників, публічне висловлення підтримки і навіть висловлюване або мовчазне схвалення, співчуття»[31, с. 33].

4. Політична свобода суспільства як ціль революції.

Революція як форма реалізації права на спротив має мету. Наприклад, Велика французька революція мала на меті зміну феодального ладу, отримання політичних прав третім станом – основною масою населення Франції XVIII ст. Дану мету можна інтерпретувати як отримання населенням політичної свободи, що виражається у рівності членів суспільства. Досягнення політичної свободи від військової диктатури Ф. Батісти було основною метою кубинських революціонерів.

Дана риса важлива у розгляді революції як форми права на спротив, так як вона відрізняє революцію від змови та державного перевороту, ціллю яких є отримання влади невеликою групою населення. Встановлення політичної свободи як кінцева мета відрізняє революцію також від таких форм реалізації права на спротив як повстання чи бунти, кінцева мета яких звільнення від пригнічення. В цьому

розрізі, важливо звертати увагу на наявність умов для реалізації права на спротив, які визначені у першому розділі і співставляти наявні умови з ціллю, яка досягалась революційною масою.

5. Застосування насильницьких методів спротиву.

Дана риса є основною відмінністю класичних революцій від так званих «кольорових». Аналізуючи історичні приклади реалізації права на спротив у формі революції, можна помітити, що класичними методами спротиву є активні силові методи (захоплення будівель, сутички з іншою стороною, погроми, партизанська війна). Дані методи обумовлені тим, що зазвичай держава, намагаючись загасити революційні настрої, використовує силовий апарат примусу і при цьому майже відсутні правові механізми вираження невдоволення (судочинство контролюється владою, держава перестає керуватись правовими принципами).

Дані характеристики дозволяють відрізнити класичну революцію від переворотів, державних змов, узурпації влади певною політичною силою чи угрупованням, визначають її основну суть як форми реалізації права на спротив.

Визначивши особливості революції як форми реалізації права народу на спротив, наступним суттєвим аспектом в розгляді революційних процесів є визначення соціально-політичних індикаторів, які визначають зміни в конституційному ладі та політичній системі суспільства. Система таких індикаторів дозволяє визначити революційні настрої та спрогнозувати можливість революційного «вибуху» в суспільстві, відрізнити справжню революцію від фейкової.

Бібліографічний список:

1. Авакьян С. А. Протестное поведение и конституционное право. *Вестник ТвГУ*. 2012. №31. С. 6–13.
2. Аквинский Ф. О правлении государей. Книга I. *Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI–XVII вв.*, 1990 URL: http://www.unavoce.ru/library/aquinas_ruling.html
3. Арентс Х. О революции. Москва: Европа, 2011. 464 с.
4. Аристотель. Сочинения: в 4т. Библиотека Михаила Грачева. URL: <http://grachev62.narod.ru/aristotel/arpol5.html>
5. Бабин Б. В. Право на сопротивление как глобальное право. *Юридические исследования*. 2013. № 5. URL: http://e-notabene.ru/lr/article_817.html
6. Бинцаровский Д. Политическое сопротивление в ранней реформатской традиции. *Реформатский взгляд*. 2015. №1. С. 51–92.
7. Васильева И. Документы французской революции. *Родина*. 1998. №7. URL: <http://bagira.guru/secret-history/200-let.html>

8. Великая хартия вольностей. Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/1120-1140/Charta_1136_1215/charta_1136_1215.phtml?id=12823.
9. Восстание протестантов и крестьянская война. Texts.News. 2010. URL: <http://texts.news/stran-azii-istoriya/vosstanie-protestantov-krestyanskaya-54398.html>
10. Всемирная история: в 34 т. / ред.: О. Воротникова, А. Глобус. Минск: Литература, 1997. Т. 24. 127 с.
11. Всеобщая декларация прав человека от 10.11. 1948. *Официальный сайт ВРУ*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
12. Гарп Т. Р. Почему люди бунтуют. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 462 с.
13. Голдстоун. Дж. Теория революции четвертого поколения. Логос. 2006. № 5(56). С. 60 – 103.
14. Декларация прав человека и гражданина (1793 г.) [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <http://deklaratsiya-prav-cheloveka-grajdanina-25914.html>.
15. Декларация независимости США. *Харківська пав захисна група*. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>
16. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / голов. ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1. 688 с.
17. Карасев Д. Ю. Теория революции Чарльза Тилли. *Вестник Московского университета*. 2012. №4. С. 176–189.
18. Катунин Ю. А. “Цветная революция”: методология и методы организации. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского*. 2014. №1. С. 270–284.
19. Кириченко В. Спротив пригніченню – право сили чи право права? *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. URL: http://historylaw.eunu.edu.ua/publ/2015_92_2_6/rozdil_1_teoriya_istoriya_filosofija_derzhavita_prava/v_kirichenko_sprotiv_prignichennju_pravo_sili_chi_pravo_prava/32-1-0-152
20. Кондрашев А. О. Конституционно-правовые аспекты реализации на-родом конституционного права на сопротивление. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*. 2014. №2. С. 170–182.
21. Локк Дж. Два трактата про врядування. Київ: Основи, 2001. 274 с.
22. Маркс К. Энгельс Ф. К критике политической экономии. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. 499 с.
23. Матъез А. Падение королевской власти (1789-1792). Ростов-на Дону: Феникс, 1995. 576 с.
24. Миллер У. Мартин Лютер Кинг. Жизнь, страдания и величие. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/137767/5/Miller_-_Martin_Lyuter_King._Zhizn%27%2C_stradaniya_i_velichie.html

25. Платон. Государство (книга 8). Библиотека Маразма Петербургского. URL: <https://marazm-p.livejournal.com/790.html>
26. Погребняк С. П., Уварова Е. А. Спротивление угнетени. Восстание. Революция (Теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). *Право и гражданское общество*. 2013. №2. С. 4–61.
27. Политические идеи Г. Спенсера. История политических и правовых учений: учебник для вузов. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-478.html>
28. Политология. Краткий словарь основных терминов и понятий / Под ред. Пусько В. С. Москва: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2010. 113 с.
29. Почепцов Г. Г. Гражданское самбо: как противостоять «цветным революциям». Москва: Европа, 2005. 83 с.
30. Почепцов Г. Г. Революция.com: Основы протестной инженерии. Москва: Европа, 2005. 79 с.
31. Разметаева Ю. С. Право на сопротивление: основные теоретические аспекты. *Научный вестник Международного гуманитарного университета*. 2014. №8. С. 32–36.
32. Руссо Жан-Жак. Об общественном договоре, или принципы политического права. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. 124 с.
33. Свободны наконец. Движение за гражданские права в США. *Bureau of International Information Programs*. 2008. URL: <https://web.archive.org/web/20090715193830/http://www.america.gov/ru/media/pdf/books/free-at-last-ru2.pdf#popup>.
34. Сийес Э. Что такое третье сословие. *Исторические материалы*. 2004. URL: http://istmat.info/files/uploads/28691/sieyes_que-un-tel-troisieme-etat.pdf
35. Соловьев А. И. Политология : Политическая теория. Политические технологии. Москва : Аспект-Пресс, 2001. 559 с.
36. Сорокин П. Социология революции. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2004. 700 с.
37. Толковый словарь Ефремовой. 2009-2018. URL: <http://efremova-online.ru/slovar-efremovoy/soprotivlenie/102956/>
38. Тэрроу С. Стратегия режима – это самый важный фактор, определяющий размах и длительность протестов. *Свободная мысль*. 2011. № 12 (1630). С. 5-16.
39. Философский энциклопедический словарь. Советская энциклопедия. 1983. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3051/ПРАВО
40. Цицерон Марк Туллий. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Москва: Наука, 1975. 400с.
41. Челпанова Д. Д. Характер и динамика протестной активности на юге России : автореф. дис. канд. соц. наук. Новочеркасск, 2011. С. 13.
42. Шаповал К. І. Феномен політичного протесту в політичній науці. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2015. №16. С. 58–63.

43. Шарп Дж. От диктатуры до демократии. Москва: Новое издательство, 2005. 84 с.
44. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. Москва: Логос, 2005. 410 с.
45. Шульц Э. Э. Феномен Кубинской революции в контексте технологий управления социальным протестом. *Научный Приволжский вестник*. 2014. №4. С. 145–153.
46. Энциклопедия Брокгауза и Ефрона. 2012. URL: <https://slovar.cc/enc/brokhauz-efron2/1944350.html>
47. Энциклопедия Социологии. *Мир энциклопедий*. Минск : Книжный дом, 2003. 1312 с.
48. Chomsky A. A. History of the Cuban Revolution. Singapore: John Wiley & Sons, 2010. 241p.
49. Ginsburg T. When to Overthrow Your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions. *UCLA Low Rewie*. 2013. №5. P. 1184 – 1260.
50. Miller D. A. H. Retail Rebellion and the Second Amendment. *Indiana Law Journal*. 2011. № 86. P. 939 – 977.
51. Soboul, Albert. The French Revolution: 1787-1799. New York: Random House, 1975. 638 p.

The article covers the problem of the right to resistance in the aspect of the constitutional right to exercise sovereignty. The history of the concept of "the right to resistance" in the legal and socio-political thought of the past has been considered. Substantive composition of political protest is revealed. The main milestones of the legislative consolidation of the right to resistance, from the Declaration of Independence of the USA in 1776, are determined. The description of two main forms of political protest of the people – non-violent and violent – was created. The comparison of the characteristics of the right to resistance realization and the classical revolution was carried out.

Keywords: *the right to resistance, democracy, political protest.*

УДК 342.72/.73

*Деркач А.Л., народний депутат України,
Інститут законодавства ВРУ*

ВИНИКНЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЦЕДУР ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

В статті аналізується практика конституційних судів різних країн світу з моменту їх створення та особливостей їх функціонування. Автор окрему увагу приділяє формулюванню змісту конституційного права на оскарження та порушення основоположних прав і свобод людини і громадянина, які можуть бути підставою конституційної скарги.

Ключові слова: конституційна скарга, право на конституційне оскарження, конституційна процедура захисту прав людини, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. Першочергове завдання держави, що виступає гарантом в сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина – це оптимальний устрій своєї системи органів держави з оптимальними повноваженнями для кожної її складової частини. Особливе місце в системі гарантій реалізації і захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина займає судовий захист прав і свобод як національними, так і міжнародними судовими інстанціями, і, зокрема, органам конституційної юстиції. Наділення органів конституційної юстиції спеціальними повноваженнями по захисту гарантованих конституціями основних прав і свобод покликано підвищити рівень правової захищеності громадян. В багатьох країнах вона прямо передбачена в конституціях і законах. Там, де немає подібних прямих конституційно-законодавчих установок, такий захист здійснюється за допомогою інших процедур, наприклад, в процедурі конституційного нормоконтролю.

Ступінь дослідження проблематики. Проблемні питання правового регулювання захисту прав і свобод людини і громадянина в рамках конституційної юрисдикції неодноразово були предметом висвітлення в юридичній літературі, зокрема такими дослідниками як М. Костицький, М. Селівон, В. Годованець, В. Вознюк, М. Савенко, Л. Чубар, Ю. Дмитрієв, М. Тесленко, Т. Цимбалістий та інші. Не зважаючи на наявність теоретичних досліджень у цьому напрямку,

проблема захисту прав і свобод людини і громадянина органами конституційної юстиції залишається актуальною і потребує подальшого теоретичного дослідження та законодавчого вдосконалення.

Виходячи з викладеного **метою статті** є дослідження правового регулювання захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина органами конституційної юстиції в зарубіжних країнах і визначення шляхів вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Серед процедур, які використовуються органами конституційної юстиції в багатьох зарубіжних країнах для захисту прав і свобод людини і громадянина, все більш поширеною стала процедура розгляду конституційних скарг. Інститут конституційної скарги виник вперше в європейських країнах, зокрема Австрії, Німеччині, Іспанії, Угорщині, Росії, Швейцарії, Чехії, Болгарії, Польщі, Македонії, Словаччині та Словенії. Наразі саме в перелічених країнах інститут конституційної скарги є найрозвинутішим.

Конституційна скарга представляє собою право громадянина звернутись в органи судового конституційного контролю з проханням про перевірку конституційності владних актів, які порушують, на його думку, певне його конституційне право. Цей інститут має свої особливості: в одних країнах захисту шляхом подання конституційної скарги підлягають всі конституційні права і свободи, в інших – їх певний перелік, який включає зазвичай громадянські і політичні права. Так, згідно з п. 1 ст. 127 Конституції Словацької Республіки Конституційний Суд приймає рішення по скаргах фізичних або юридичних осіб на порушення їх основних прав і свобод, які випливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою республікою і обнародованого в порядку, встановленому законом, якщо рішення про захист цих прав і свобод не приймає інший суд [1]. Відповідно до п. 4а ч. 1 ст. 93 Основного Закону ФРН, який був введений в дію Законом від 29 січня 1969 р. конституційна скарга може бути подана будь-якою особою, яка стверджує, що державна влада порушила одне із основних прав або одне з прав, вказаних в абз. 4 ст. 20, ст.ст. 33, 38, 101, 103 і 104. Сюди відносяться всі визнані Основним Законом ФРН громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права, права державних службовців, принцип рівності [2].

В той же час ч. 2 ст. 53 Конституції Іспанії до повноважень Конституційного Суду відносить захист основних прав і публічних

свобод, визначених в ст.ст. 14-29 Конституції, а також захист при відмові від військової служби з мотивів переконань, тобто захист не всіх основних, а лише громадянських і політичних прав, принципу рівності всіх перед законом [3]. Відповідно до п. 3 ст. 110 Конституції Республіки Македонія Конституційний Суд Республіки Македонія захищає свободи і права людини і громадянина, які стосуються свободи переконань, совісті, думки і публічного висловлювання думок, створення і діяльності політичних організацій і дискримінації громадян на підставі статі, расової, релігійної, національної, соціальної і політичної приналежності [4].

Правом звернення з конституційною скаргою, як правило, наділяються фізичні особи, які вважають, що мало місце порушення їх конституційного права чи свободи. Однак, цим правом можуть володіти і юридичні особи, що має місце в ряді країн: Австрії, Німеччині, Іспанії, Швейцарії, Словаччині. Часто право на звернення з конституційною скаргою в конституційний суд здійснюється через народного омбудсмана, народного захисника або прокурора (Іспанія, Словенія, Португалія). Так, відповідно до п. 6 ст. 162 Конституції Іспанії закон надає право подання скарг на порушення конституційних прав і свобод – будь якій фізичній чи юридичній особі, яка посилається на законні інтереси, а також Захиснику народу і прокуратурі [3].

В Грузії таке право належить народному захиснику Грузії, фізичним особам Грузії і інших держав (ст. 89 Конституції Грузії) [5]. В Киргизькій Республіці право на звернення з конституційною скаргою належить юридичним і фізичним особам з питань, що безпосередньо зачіпають їх конституційні права [6, с. 65].

В різних країнах по різному визначаються види актів і дій, які можуть оскаржуватись по конституційній скарзі. В Німеччині особа може оскаржити у Федеральний Конституційний Суд будь-які акти державної влади, які порушують, як вона вважає, її основні права, – закони, інші нормативні акти, правозастосовчі (індивідуальні) адміністративні акти і судові рішення [2]; в Чехії, Іспанії – розпорядження, правові акти і дії публічних властей, включаючи суд; в Австрії – рішення органів управління, в Швейцарії – лише акти кантонів; в Бельгії, Угорщині – нормативні акти; в Албанії – акти і дії судових органів (п. 8 ст. 131 Конституції Республіки Албанія) і т.д.

В деяких зарубіжних країнах органи конституційної юстиції наділяються досить широкими повноваженнями щодо усунення негативних наслідків неконституційних актів та дій органів державної

влади та їх посадових осіб, які призвели до порушення прав і свобод людини і громадянина. Так, відповідно до ч. 2 і 3 ст. 127 Конституції Словацької Республіки якщо Конституційний Суд задовольнить скаргу і у своєму рішенні постановить, що рішенням, актом, які вступили в силу або шляхом іншого втручання були порушені права і свободи, він відміняє таке рішення, акт чи втручання [6, с. 76]. Якщо порушення прав або свобод виникло в результаті бездіяльності, Конституційний Суд може віддати наказ, щоб той, хто такі права або свободи порушив, здійснив заходи по їх усуненню. Конституційний Суд може також повернути справу на подальший розгляд, заборонити продовжувати порушення основних прав і свобод або прав людини і основних свобод, які випливають з міжнародного договору, ратифікованого Словацькою Республікою і обнародованого в порядку, встановленому в законі, або, якщо це можливо, віддати наказ, щоб той, хто порушив права або свободи, відновив попередній стан. Конституційний Суд може своїм рішенням, яким він задовольнив скаргу, визнати за особою, права якої були порушені, право на відповідне фінансове відшкодування [1].

Подібні положення містить і Конституція Республіки Кіпр. Будь яка особа, інтересам якої була спричинена шкода певним рішенням, актом або їх відсутністю, які були анульовані Конституційним Судом, має право у випадку, якщо її претензії не були задоволені даним органом, владою або особою, вимагати через суд відшкодування шкоди або іншого задоволення своїх інтересів шляхом відшкодування, призначеного судом, або надання йому іншої справедливої і логічної компенсації, яку має право надати Суд (п. 6 ст. 146) [6, с. 134].

В зарубіжних країнах інститут конституційної скарги є дієвим засобом захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. так, на сьогоднішній день близько 95 % всіх справ у німецькому конституційному суді пов'язані з індивідуальними скаргами. Протягом року Федеральний Конституційний Суд розглядає приблизно 4800 конституційних скарг громадян, які поступають з різних земель Німеччини. Звичайно, це не означає, що всі скарги задовольняються. Як зазначає голова Федерального Конституційного Суду Ютта Лімбах, лише 2,7% всіх звернень до конституційного суду мають успіх. При чому ця цифра залишається практично незмінною протягом півстоліття існування суду [6, с. 120]. Законодавством ФРН створені умови, які дозволяють уникнути перевантаження суду і визначити правомірність і обґрунтованість подання конституційної

скарги. По-перше, Федеральний Конституційний Суд Німеччини складається з двох сенатів, в кожен з яких входять по вісім суддів. Один із сенатів займається переважно спорами і конфліктами, які стосуються прав і свобод громадян і тому іменується в побуті «сенатом основних прав». По-друге, встановлена спеціальна процедура досудового розгляду скарг. Приблизно три чверті скарг, перш ніж потрапити на розгляд сенату Федерального Конституційного Суду, розглядаються спеціальним «комітетом по попередній перевірці скарг» і частіше всього далі не йдуть. Протягом року приймаються рішення лише у 120 справах. Однак існує категорія справ, які підлягають розгляду в обов'язковому порядку, а саме державної влади з повагою ставитись до конституційних прав і свобод громадян вдалось багато в чому саме завдяки інституту конституційної скарги. Це справи за скаргами з приводу ув'язнення та справи з приводу халатної судової практики. У таких випадках навіть у незначних справах приймається рішення [2].

В Німеччині вважають, що позитивно вплинути на судову практику і змусити органи державної влади з повагою ставитись до конституційних прав і свобод громадян вдалось багато в чому саме завдяки інституту конституційної скарги. Рішення Федерального Конституційного Суду стали ефективним засобом контролю за діяльністю органів державної влади.

Висновок. Здійснений аналіз повноважень Конституційного Суду захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина та вивчення позитивного досвіду у цій сфері дає підстави стверджувати, що для більш ефективного захисту прав і свобод громадян в Україні доцільним є введення інституту конституційної скарги, яка може розглядатись в якості гарантії прав громадян від свавілля влади і реалізації індивідом можливості участі в процесі управління державою і суспільством.

Втілення у державно-правову практику України інституту конституційної скарги здійснить позитивний вплив на всю правозастосовну діяльність, спрямовуючи її в конституційне русло, сприятиме утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини як вищої соціальної цінності.

Бібліографічний список:

1. Конституція Словацької Республіки. URL: [https://www.webcitation.org/6GsC2hZbg?url=http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_F38FE30121A6A4BAC1257648004A9230_SK/\\$File/ustava.pdf](https://www.webcitation.org/6GsC2hZbg?url=http://www.mzv.sk/App/wcm/media.nsf/vw_ByID/ID_F38FE30121A6A4BAC1257648004A9230_SK/$File/ustava.pdf)

2. Основной Закон ФРГ. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
3. Constitution passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. Ratified by referendum of the Spanish People on December 7, 1978. URL: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf
4. Конституція Республіки Македонія. URL: <https://www.sobranie.mk/en/default.asp?ItemID=9F7452BF44EE814B8DB897C1858B71FF&ItemID=9F7452BF44EE814B8DB897C1858B71FF>
5. Конституція Грузії. URL: <http://www.parliament.ge/uploads/other/28/28803.pdf>
6. Конституции государств Европы: в 3 т. / Под. общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Норма, 2001. Т.1. 824 с.

The article analyzes the practice of constitutional courts of different countries of the world from the moment of their creation and the peculiarities of their functioning. The author pays special attention to the definition of the content of the constitutional right to appeal and studies violations of the fundamental rights and freedoms of a person, which may be the ground for a constitutional complaint.

Keywords: constitutional complaint, right to a constitutional appeal, constitutional procedure on protection of human rights, Constitutional Court of Ukraine.

УДК 341

Лакарова Г.А., НУ «ОЮА»

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖДЕРЖАВНИХ СКАРГ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізований інститут міждержавної заяви / скарги щодо захисту прав людини. Досліджено положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо процедури подання міждержавної скарги. Розглянута практика Європейського суду з прав людини щодо розгляду міждержавних скарг.

Ключові слова: міждержавна заява, міждержавна скарга, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейський суд з прав людини.

Одним з компонентів міжнародного механізму захисту прав людини, який часто не береться до уваги як науковцями, так і державами,

2. Основной Закон ФРГ. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
3. Constitution passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. Ratified by referendum of the Spanish People on December 7, 1978. URL: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf
4. Конституція Республіки Македонія. URL: <https://www.sobranie.mk/en/default.asp?ItemID=9F7452BF44EE814B8DB897C1858B71FF&ItemID=9F7452BF44EE814B8DB897C1858B71FF>
5. Конституція Грузії. URL: <http://www.parliament.ge/uploads/other/28/28803.pdf>
6. Конституции государств Европы: в 3 т. / Под. общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Норма, 2001. Т.1. 824 с.

The article analyzes the practice of constitutional courts of different countries of the world from the moment of their creation and the peculiarities of their functioning. The author pays special attention to the definition of the content of the constitutional right to appeal and studies violations of the fundamental rights and freedoms of a person, which may be the ground for a constitutional complaint.

Keywords: constitutional complaint, right to a constitutional appeal, constitutional procedure on protection of human rights, Constitutional Court of Ukraine.

УДК 341

Лакарова Г.А., НУ «ОЮА»

ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖДЕРЖАВНИХ СКАРГ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізований інститут міждержавної заяви / скарги щодо захисту прав людини. Досліджено положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо процедури подання міждержавної скарги. Розглянута практика Європейського суду з прав людини щодо розгляду міждержавних скарг.

Ключові слова: міждержавна заява, міждержавна скарга, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейський суд з прав людини.

Одним з компонентів міжнародного механізму захисту прав людини, який часто не береться до уваги як науковцями, так і державами,

що володіють здатністю його використовувати задля захисту прав людини, є процедура міждержавних скарг. Ця процедура передбачає подачу заяви / скарги державою або групою держав проти іншої держави, яка заявляє про недотримання норм, що містяться в договорі про права людини, щодо якої всі зацікавлені держави юридично пов'язані. Положення про процедури подання скарг щодо порушень прав людини закріплені у багатьох договорах з міжнародного права прав людини. Хоча використання процедури міждержавних скарг завжди буде незначним, ніж скарги окремих осіб або груп осіб. Необхідно зазначити, що існують певні процедурні, юридичні та інституційні вигоди, які можуть бути отримані в результаті використання цієї процедури. Однак позитивні наслідки реалізації цієї процедури часто ігноруються. Однією з причин цього є те, що реалізація міждержавної процедури подачі скарг часто сприймається як політично мотивована і потенційно «надто руйнівна і загрозлива інтересам держави». Можна стверджувати, що ці та інші часто озвучені критичні зауваження надмірно упереджені на користь політичного статус-кво. Слід також зазначити, що, хоча міжнародне співтовариство не стало свідком великої кількості таких скарг, цей засіб захисту прав людини державою від порушень іншої держави не був забутий і залишається актуальним.

Договори про права людини встановлюють правові зобов'язання держав-учасниць, перш за все, щодо своїх громадян та створюють правові рамки щодо відносин один з одним у сфері прав людини. Держави-учасниці договору з прав людини мають правові зобов'язання перед іншими державами-учасницями щодо надання гарантій суб'єктам закріплених прав, що містяться в договорі. Якщо будь-яка сторона договору переконана або має підстави вважати, що ці права порушуються в іншій державі, ця держава має право скажитися на ці порушення, оскільки будь-яка держава, що порушує права людини, гарантовані договором, також не виконала, а й порушила свої зобов'язання перед іншими державами-учасницями. Така заява / скарга не може бути витлумачена як втручання у внутрішні справи держави, це тлумачення пов'язано з еволюцією міжнародно-правового захисту прав людини. Захист прав людини пройшов свій шлях від виключно внутрішньодержавної регламентації до прийняття міжнародних договорів у сфері прав людини та створення системи міжнародно-правового захисту. Саме цей еволюційний процес легітимізував юридичні чинники, які, в сукупності, є обґрунтуванням існування інституту міждержавної заяви / скарги.

Державам, які бажають виконувати ефективну політику у сфері прав людини як на національному, так і на міжнародному рівні, необхідно скористатися процедурами, які вони можуть реалізувати за відповідних умов, якщо вони вважають їх доцільними у відповідних ситуаціях. До таких процедур належить інститут міждержавної заяви / скарги, який закріплений в договорах з прав людини. Як акцентує увагу С. Лекі процедура подання міждержавної заяви / скарги може бути використана в трьох контекстах: 1) як *actio popularis*, де мотивація скарги виходить за межі власних інтересів; 2) в інтересах власних громадян держави в іншій державі; 3) у власних економічних або політичних інтересах держави [5, р. 256].

С. Лекі застерігає, що реалізація процедури міждержавної заяви / скарги може викликати спір між двома або кількома державами у юридичній площині, а не залишати це питання для обговорення та переговорів на політичному, економічному або стратегічному рівнях [5, р. 256]. Розгляд заяви (заяв) / скарги (скарг) незалежним міжнародним органом може сприяти зменшенню рівня напруженості між державами спору, а також підвищенню рівня захисту прав людини. Використання процедур міждержавних заяв / скарг полегшує звичайну необхідність зосередження уваги на певній жертві і дає змогу залученим державам глибше усвідомити причини, характер, наслідки порушень прав людини та виробити алгоритм усунення серйозних порушень прав людини. Інститут міждержавних заяв / скарг направлений на створення практики, яку візьмуть до уваги держави та міжнародне співтовариство задля усвідомлення прогалин, які існують у міжнародно-правовій системі захисту прав людини та приймуть міжнародно-правові заходи на універсальному, регіональному і двосторонньому рівнях для усунення їх.

Існування інституту міждержавних заяв / скарг також відіграє і превентивну роль щодо потенційного використання даної процедури. Як вказує С. Лекі існування цієї процедури як права однієї держави проти іншої (інших) держави (держав) може відігравати профілактичну роль, наприклад, держава А знає, що держава В може формально і публічно «скаржитися» на заявлені дії, що становлять порушення положень прав людини, то держава А може бути менш схильна діяти таким чином без розгляду наслідків таких дій [5, р. 257]. Увага та контроль міжнародного співтовариства щодо порушень прав людини може служити стимулом для держав дотримуватися своїх зобов'язань перед тими, хто на її території. Ця перспектива, звичай-

но, буде посилена, якщо буде більше використовуватися інститут міждержавної заяви / скарги як *actio popularis* [5, p. 257].

Ефективність міжнародного договору у сфері прав людини залежить від можливості відповідно нього захистити регламентовані права та свободи людини у відповідній міжнародній судовій чи квазісудовій установі. Саме практика міжнародних судових та квазісудових установ доводить не формальне закріплення прав та свобод людини, а існування дієвого міжнародно-правового механізму захисту та реалізації їх.

У статті 33 «Міждержавні справи» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. встановлено, що «будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною». Як вказує В. М. Завгородня, що сторонами такої справи можуть бути лише держави-члени Ради Європи, які є учасниками Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а предметом спору – порушення прав і свобод людини, закріплені в Конвенції і протоколах до неї [1, с. 73]. Т. Д. Грант тлумачуючи положення статті 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазначає, що Європейський Суд з прав людини хоч і створений головним чином з метою розгляду справ, порушених особами проти держав, також має юрисдикцію щодо деяких справ, порушених державами проти інших держав [4, р. 9]. Держава не може подавати скаргу лише тому, що має невирішені, але абстрактні спори щодо тлумачення або застосування одного з основних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї. Проте держава повинна визначити ймовірне порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї. Т. Д. Грант констатує, що це положення стосується прав людини, а не держави-учасниці, і тому міждержавна заява / скарга, в такому ступені, є підставою для твердження, що держава-відповідач порушила права людини [4, р. 9]. Держава-учасниця, яка подає таку заяву / скаргу, повинна визначити порушення прав людини державою-відповідачем у межах обмежень основних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї. Незважаючи на ці обмеження в предметній юрисдикції, практика Європейського Суду з прав людини свідчить про те, що можливості

для відшкодування за порушені права людини та відновлення порушеного права є значними.

Держава може подати заяву / скаргу в інтересах невизначеного кола постраждалих осіб, групи людей або навіть однієї особи. Міждержавні заяви / скарги можуть подаватися незалежно від того, чи є жертва порушення прав людини громадянином держави-заявника і чи зачіпає порушення інтересів цієї держави. Мета міждержавних заяв / скарг полягає, перш за все, в тому, щоб привести в дію механізм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї у зв'язку з передбачуваним порушенням «європейського громадського порядку» [3, с. 10-11]. Міждержавні справи, які розглядав Європейський Суд з прав людини стосувалися серйозних порушень прав людини.

За всю історію діяльності Європейського Суду з прав людини розглядалось біля двох десятків справ держави проти іншої держави щодо порушення прав людини. Переважно такі справи мають політичний характер. Так, у 1967 році скандинавські держави та Нідерланди подали заяву проти Греції у зв'язку з ситуацією, що склалася після приходу до влади «чорних полковників», а у 1982 році скандинавські держави, Нідерланди та Франція подали заяву проти Туреччини у зв'язку з подіями під час воєнного режиму. У більшості випадків ці справи були предметом розгляду контрольних органів і вирішувалися дипломатичними способами поза рамками контрольних процедур.

Також політичним врегулюванням було завершено справи Греції щодо дій Сполученого Королівства на Кіпрі, який на той час знаходився під адміністративним правлінням Британії (1956 р.). Справи було порушено щодо застосування тортур (стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.). У 1960 році Австрія скаржилася на Італію у зв'язку з процесуальними діями проти південно-тірольських активістів. У цих справах Комітет міністрів за спільною пропозицією обох сторін постановив, що у подальшому провадженні немає необхідності.

Процедура міждержавної скарги Європейського Суду з прав людини, як правило, розглядається як метод колективного гарантування того, що держави-учасниці вживають заходів для забезпечення дотримання прав і свобод, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та протоколів до неї [5, р. 272]. Саме у скаргі Австрія проти Італії ця характеристика про-

цедури була вперше сформульована. Посилаючись на преамбулу Конвенції, Комісія зробила висновок, що «Високі Договірні Сторони при укладанні Конвенції [не] повинні поступатися один одному у взаємних правах та обов'язках на виконання своїх індивідуальних національних інтересів, але для реалізації цілей і ідеалів Рада Європи, як це виражено в її Статуті, і повинні встановити спільний громадський порядок вільних демократій Європи з метою збереження їхньої спільної спадщини політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права» [5, р. 273]. Посилаючись на загальні політичні ідеали Ради Європи, Комісія заявила, що відповідно до статті 24 Конвенції «Високі Договірні Сторони уповноважили будь-кого з їхніх осіб на внесення до Комісії будь-якого ймовірного порушення Конвенції, незалежно від того, чи є жертви заявленого порушення громадянами держави-заявника, або ймовірне порушення особливо впливає на інтереси держави-заявника; беручи до уваги, що Висока Договірна Сторона, коли вона звертається до Комісії за заявленим порушенням Конвенції згідно зі статтею 24, не повинна розглядатися як здійснення права на дії з метою забезпечення власних прав, а скоріше як доведення до Комісії щодо ймовірного порушення громадського порядку Європи.» [5, р. 273].

В інших випадках справи «держава проти держави» стосувалися порушення права громадян держави-заявниці. Наприклад, у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» 1978 р., Ірландія звинувачувала Сполучене Королівство у порушенні ряду статей, і Суд прийняв рішення про порушення Сполученим Королівством статей 3 (заборона катування) і 5 (право на свободу та особисту недоторканність) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Це рішення було першим у справах держави проти держави. Раніше, у 1972 р., Ірландія також подавала заяву проти Сполученого Королівства у зв'язку з діями поліції та військових в Ольстері, проте було досягнуто врегулювання політичними засобами [2, с. 307-320].

Так у рішенні по справі Кіпр проти Туреччини (IV) (Cyprus v. Turkey (IV)) 25781/94 від 22 листопада 1994 року Європейський Суд з прав людини визнав порушення статей 2 (право на життя), 3 (заборона катування), 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 6 (право на справедливий суд), 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), 9 (свобода думки, совісті і релігії), 10 (свобода вираження поглядів), 13 (право на ефективний засіб юридичного

захисту), статті 1 (захист власності) Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

У рішенні по справі Грузія проти Росії (I) (*Georgia v. Russian Federation* (I)) 13255/07 від 26 березня 2007 року Європейський Суд з прав людини визнав порушення статей 3 (заборона катування), 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 6 (право на справедливий суд), 13 (право на ефективний засіб юридичного захисту), 38 (розгляд справи) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., статті 4 (заборона колективного вислання іноземців) Протоколу № 4 до неї. Скарга залишається на розгляді в частині, що стосується визначення справедливої сатисфакції.

Передбачено три рівні порушень, що підлягають розгляду Європейським Судом з прав людини:

1. Випадки, де порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. спостерігаються зі сторони державної влади. Як приклад: співробітник правоохоронних органів веде себе по відношенню до ув'язненого жорстоко і зневажливо, тим самим принижує людську гідність, а, значить, порушуючи права громадянина. У цій ситуації порушується заборона на тортури, що обумовлюється в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

2. Неналежне виконання своїх зобов'язань державою. Зокрема, коли немає повномірного розслідування справи, де порушуються права потерпілої сторони, а, значить, не настає відновлення тих прав що були порушені.

3. Невиконання державою норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. міжнародного значення. На цьому рівні знаходяться справи, протягом яких права громадянина не були захищені державою [3, с. 68-75].

Отже інститут міждержавної скарги, що склався на основі положень статті 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. є одним з дієвих, проте не дуже часто використовуваних державами, механізмів захисту прав людини від порушень зі сторони держави відносно іншої держави.

Бібліографічний список:

1. Завгородня В. М. Міждержавні справи у практиці Європейського суду з прав людини / В. М. Завгородня // Правовий вісник Української академії банківської справи. – № 1(10). – 2014.
2. Дженіс М., Кей Р., Бредлі Є. Європейське право у галузі прав людини. Джерела і практика застосування. – Київ: АртЕк. – 1997.

3. Европейский суд по правам человека: правила обращения и судопроизводства. Сб. ст. и док. / Под общей ред. А. В. Деменевой, Б. Петранова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – (Международ. защита прав человека; Вып. 1).
4. Grant T. D. International Dispute Settlement in Response to an Unlawful Seizure of Territory: Three Mechanisms / T. D. Grant // 16 Chi. J. Int'l L. 1 (2015).
5. Leckie S. The Inter-State Complaint Procedure in International Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking / S. Leckie // Human Rights Quarterly, Vol. 10, 1988.

The article analyzes the institute of inter-state application / complaint for the protection of human rights. The provisions of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms on the procedure for filing an inter-state complaint are investigated. The practice of the European Court of Human Rights regarding the consideration of inter-state complaints is recognized.

Keywords: *Inter-State application, Inter-State complaint, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the European Court of Human Rights.*

УДК 341.232.7:351.77

Орінда Е. Н., ONE & Associates ADVOCATES

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЙ У СФЕРІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТЬБІ З ЕПІДЕМІЯМИ ТА ПАНДЕМІЯМИ

У статті проаналізований розвиток концепцій у сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями. Систематизовано доктрину міжнародного права в сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями за науковими концепціями: 1) ВООЗ є основним координатором міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями; 2) основою ефективного міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями є доступ до лікарських засобів; 3) складовою права на здоров'я є забезпечення епідеміологічної безпеки держави; 4) свобода торгівлі є передумовою для міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями.

3. Европейский суд по правам человека: правила обращения и судопроизводства. Сб. ст. и док. / Под общей ред. А. В. Деменевой, Б. Петранова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – (Международ. защита прав человека; Вып. 1).
4. Grant T. D. International Dispute Settlement in Response to an Unlawful Seizure of Territory: Three Mechanisms / T. D. Grant // 16 Chi. J. Int'l L. 1 (2015).
5. Leckie S. The Inter-State Complaint Procedure in International Human Rights Law: Hopeful Prospects or Wishful Thinking / S. Leckie // Human Rights Quarterly, Vol. 10, 1988.

The article analyzes the institute of inter-state application / complaint for the protection of human rights. The provisions of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms on the procedure for filing an inter-state complaint are investigated. The practice of the European Court of Human Rights regarding the consideration of inter-state complaints is recognized.

Keywords: *Inter-State application, Inter-State complaint, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the European Court of Human Rights.*

УДК 341.232.7:351.77

Орінда Е. Н., ONE & Associates ADVOCATES

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЙ У СФЕРІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТЬБІ З ЕПІДЕМІЯМИ ТА ПАНДЕМІЯМИ

У статті проаналізований розвиток концепцій у сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями. Систематизовано доктрину міжнародного права в сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями за науковими концепціями: 1) ВООЗ є основним координатором міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями; 2) основою ефективного міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями є доступ до лікарських засобів; 3) складовою права на здоров'я є забезпечення епідеміологічної безпеки держави; 4) свобода торгівлі є передумовою для міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями.

Ключові слова: епідемія, пандемія, доктрина міжнародного права в сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями, ВООЗ, епідеміологічна безпека держави.

Держави та міжнародне співтовариство з року в рік стикаються з проблемою розповсюдження епідемій та пандемій. Незважаючи на значний прогрес у медицині, епідемії та пандемії як і раніше, представляють реальну загрозу індивіду, суспільству і людству в цілому. Збереження людства є основною метою міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями.

Епідемії та пандемії становлять загрозу епідеміологічній безпеці держав. Усвідомлення трансграничного характеру загроз привело до становлення міждержавного карантинного співробітництва у XIV столітті. Починаючи з XIX століття розширюється каталог міжнародно-правових заходів для боротьби з епідеміями та пандеміями, від скликання міжнародних конференцій та розробки міжнародних конвенцій у цій сфері до створення міжнародних організацій, у компетенцію яких входять питання боротьби з епідеміями та пандеміями. У 2005 р. ВООЗ створює спеціальний доповнений механізм боротьби епідеміями та пандеміями, який міститься у Міжнародних медико-санітарних правилах.

Міжнародне право у XXI столітті стикається з новими реаліями та викликами, у тому числі у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями, які вимагають новітніх форм реагування та регулювання. Саме скоординовані дії міжнародного співтовариства шляхом використання міжнародно-правового інструментарію спроможні створити дієві механізми боротьби з епідеміями та пандеміями.

У монографії «Міжнародне право та інфекційні хвороби» Девід П. Фідлерт розглядає взаємозв'язок між інфекційними захворюваннями та популяцією людей [1]. Населення, що постраждало від захворювань, які викликали мікроорганізми. Мікробіологи та епідеміологи, як правило, не досліджують політичні виміри своєї діяльності. Монографія описує засоби міжнародного права, якими міжнародне співтовариство намагалося боротися з поширенням інфекційних хвороб. Дослідження стосується не тільки міжнародного права охорони здоров'я, але також права міжнародної торгівлі та міжнародного екологічного права. Дається Девідом П. Фідлертом короткий опис історії міжнародного права в галузі боротьби з інфекційними хворобами [1].

У сучасному контексті глобалізації міжнародної торгівлі, не кажучи вже про можливе виникнення біотероризму, важливо, щоб роль

міжнародного права була краще зрозумілою для міжнародного співтовариства, як вказує Девід П. Фідлерт [1]. Центральним для монографії є концепція мікробіологічної політики. Це являє собою суміш динаміки міжнародних відносин та особливу динаміку, викликану проблемами патогенних мікробів. По суті, це можна проілюструвати, розглядаючи напруженість між навантаженням на торгівлю та економічним розвитком, що виникають внаслідок проблем здоров'я та побоювань поширення інфекційних хвороб. Історично це добре було проілюстровано холерою, але в сучасному світі подібні проблеми викликають інші захворювання (наприклад, ВІЛ-інфекція). Отже, Девід П. Фідлерт виокремлює дві динаміки: 1) вплив інфекційного захворювання на міжнародні відносини; 2) вплив міжнародних норм на поширення та боротьбу з хворобами [1].

Оскільки глобалізація прискорюється, ті з нас, що стосуються здоров'я населення, все більше усвідомлюють, що наші місцеві проблеми закладаються у глобальному контексті, зазначає Девід П. Фідлерт [1]. Монографія «Міжнародне право та інфекційні хвороби» забезпечує основу для розуміння того, як міжнародне право та міжнародне право охорони здоров'я можуть допомогти чи перешкодити спробам контролювати поширення інфекцій [1].

У своїй статті Девід П. Фідлерт «Місія неможлива? Міжнародне право і інфекційні захворювання» вказує, що міжнародне право відіграло певну роль у тривалій історії зусиль держав щодо співробітництва у боротьбі з поширенням інфекційних хвороб. Численні багатосторонні договори та подальше прийняття ММСП державами-членами ВООЗ вказують на міжнародне визнання співробітництва, як важливого напрямку у боротьбі з інфекційними хворобами [2, р. 493]. Проте, як зазначає Девід П. Фідлерт, міжнародний правовий режим боротьби з інфекційними хворобами характеризується невідповідністю до проблем сучасності. Невдача ММСП стала більш тривожною з огляду на виникнення та повторне виникнення інфекційних захворювань. Саме з цієї причини, як вказує Девід П. Фідлерт міжнародно-правовий режим повинен адаптуватися до нових глобальних обставин [2, р. 494].

Девід П. Фідлерт проаналізував причини спалаху інфекційних хвороб у період 1969-1996 рр., та виокремив ряд факторів, впливаючих на поширення епідемій та пандемій, таких як: 1) здатність природи обходити антимікробні фармакологічні препарати та розвивати лікарську стійкість; 2) громадське здоров'я, медичне, наукове

та політичне самовдоволення; 3) глобальні подорожі; 4) міжнародна торгівля; 5) громадянські війни та рухи біженців; 6) деградація навколишнього середовища; 7) зміни у поведінці людей (насамперед сексуальної поведінки); 8) урбанізація; 9) бідність; і 10) погіршення інфраструктури громадського здоров'я [2, р. 494]. Ця комбінація явищ свідчить про те, що у світі все більше розвиваються умови, які дозволяють процвітати патогенним мікроорганізмам, які можуть спричинити глобальну епідеміологічну катастрофу.

У наступній статті «Виникаючі тенденції міжнародного права щодо глобального контролю за інфекційними захворюваннями» Девід П. Фідлерт доводить, що глобалізація створює проблеми для політики інфекційних хвороб, які мають горизонтальний та вертикальний характер [3, р. 283]. Горизонтальні виклики становлять проблеми, що виникають між державами із глобального мікробного трафіку. Вертикальні проблеми, такі як неефективний механізм моніторингу, є проблемою, з якою стикаються держави на своїй території, що потребує дій у межах держави. Держави не можуть вирішувати горизонтальні та вертикальні проблеми, не співпрацюючи один з одним. Односторонні зусилля мають обмежений вплив, коли джерело проблеми виходить за рамки національної юрисдикції. Механізми міжнародного співробітництва, включаючи міжнародне право, мають вирішальне значення для реагування на обидва типи викликів [3, р. 283].

Як доводить Девід П. Фідлерт, перехід від класичного до торговельного режиму в період після 1945 року ознаменував розробленням нових систем міжнародного регулювання, що зосереджує свою увагу на вертикальних стратегіях громадського здоров'я [3, р. 288]. Ці підходи спрямовані на реформування того, як держава регулює сферу охорони здоров'я на своїй території. «Режим м'якого права» – це рекомендації, практика та політика, розроблені міжнародними організаціями охорони здоров'я для прийняття державами [3, р. 288]. Такі норми не є юридично обов'язковими, тому вони становлять декларативний припис, а не жорстку норму. ВООЗ створила безліч норм, які мають рекомендаційний характер, а не зобов'язуючий договірний.

У статті О. Оджинама «Глобалізація інфекційних захворювань, міжнародного права і Всесвітньої організації здоров'я: можливості для синергії в глобальному управлінні епідеміями», вказується, що «Ми зустрічаємося, коли ми боремося, щоб перемогти SARS – першу нову епідемію XXI століття. ... Глобалізація хвороб та загроз для

здоров'я означає глобалізацію боротьби з хворобою. ... Події останніх декількох тижнів також спонукають нас уважно поглянути на інструменти національного та міжнародного права. Чи йдуть вони в одному ритмі з стрімко мінливим світом?» [4]. О. Оджинам акцентує увагу, що «сьогодні в взаємопов'язаному світі бактерії та віруси подорожують майже так само швидко, як електронна пошта та фінансові потоки. Глобалізація зв'язала Бужумбура з Бомбеєм та Бангкоком до Бостону. ... Не існує жодних неприступних стін між здоровим, добре годованим та благополучним світом, та іншим – хворим, недоїданими та збідненим. Глобалізація скоротила відстані, розбила старі бар'єри та пов'язала людей. Проблеми на півдорозі навколо світу стають проблемою кожного» [4].

Останнє транснаціональне поширення серйозного гострого респіраторного синдрому (SARS), як зазначив Брундтланд, заперечив нормативну ортодоксальність структур управління Вестфаллю – «інструменти національного та міжнародного права», оскільки вони взаємодіють з мікробними силами в динамічному та надзвичайно складному глобалістичному світі держав та недержавних акторів, як констатує О. Оджинам. «Перший поствестфальський патоген», не лише підкріпив пророцтва, що склалися з часом, показниками «глобалізації громадського здоров'я», але епідемії також дали можливість розробити нове синергетичне управління між різними учасниками, оскільки інфекційні хвороби продовжують взаємодіяти з людьми в національному, міжнародному, транснаціональному та глобальному контексті, як вказує О. Оджинам. Глобалізований характер виникаючих і повторно виникаючих збудників, на думку експертів глобалізації громадського здоров'я, не вважають геополітичні кордони національних держав. Незважаючи на несуттєвість державного суверенітету до мікробних загроз у глобалізованому світі, сучасне міжнародне право все ще діє як класичне міждержавне право в рамках міжнародної системи, виключно заснованої на коаліцію національних держав.

В статті «Глобалізація інфекційних захворювань, міжнародного права і Всесвітньої організації здоров'я: можливості для синергії в глобальному управлінні епідеміями» досліджується мандат Всесвітньої організації охорони здоров'я і стверджується, що динамічний процес глобалізації створив можливість для організації ефективної взаємодії з багатьма учасниками в здійсненні її правових повноважень [4]. Конституційні положення містяться в Конституції

ВООЗ, що стосуються регуляторних підходів до нагляду за транснаціональними захворюваннями та авторитету Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я, повинні, у міру необхідності, реагувати на реалії сучасної міжнародної системи, що піддаються впливу глобалізації, в якій більше немає національних держав, єдиних учасники міжнародних відносин. Правові та регуляторні стратегії ВООЗ повинні трансформувати традиційні міжнародно-правові підходи до управління захворюваннями на «поствестфальське управління охороною здоров'я»: використання формальних та неформальних джерел з боку державних і недержавних суб'єктів, «жорсткого» права (договорів і правил), і «м'якого» права (рекомендації та резолюції) у глобальному управлінні охороною здоров'я.

Стаття «Глобалізація інфекційних захворювань, міжнародного права і Всесвітньої організації здоров'я: можливості для синергії в глобальному управлінні епідеміями» розділена на чотири частини [4]. Розділ А містить вступ та огляд впливу глобалізації на громадське здоров'я. Розділ В досліджує мандат Всесвітньої організації охорони здоров'я як спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй та актуальність міжнародного права в роботі організації. Висвітлюється правові повноваження ВООЗ, викладені в її Конституції. Розділ С оцінює обіцянки та проблеми однієї з правових / регуляторних стратегій ВООЗ щодо глобального управління охороною здоров'я: ММСП. Стверджується, що ММСП необхідно перетворити на нову структуру регулювання державами систем охорони здоров'я в поствестфалії, щоб стати актуальною. Захворювання, що не дотримуються національних кордонів національних держав, та модель управління, що використовується ВООЗ під час спалаху ТОРС, показала, що вестфальська модель, на якій засновані ММСП, стає несуттєвою в епоху глобалізації суспільного здоров'я. Розділ D вивчає спалах ВІЛ-інфекції та стверджує, що уроки від SARS надають можливість синергії у глобальному управлінні здоров'ям між державами, міжнародними організаціями, такими як ВООЗ та недержавними суб'єктами.

У дисертаційному дослідженні «Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я» Н. В. Хендель робить висновок, що одним із міжнародно-правових механізмів боротьби з пандеміями та епідеміями є нормотворча діяльність ВООЗ у сфері співробітництва щодо подолання та профілактики інфекційних захворювань [5, с. 89]. Також зазначає дослідниця, що правове співробітництво ВООЗ з боротьби з інфекційними захворю-

ваннями не зводиться тільки до ММСП, крім них діє низка резолюцій Організації, у яких містяться положення, які доповнюють окремі статті, розділи і пункти Правил, роз'яснюючи їхній зміст та розкриваючи механізм їх імплементації [5, с. 90].

Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з епідеміями та пандеміями можливо шляхом гарантування права на доступ до лікарських засобів. Дане питання розглядалося у дисертації О. В. Пасечник «Інтеграційно-правове регулювання обігу лікарських засобів у Європейському Союзі», де вказувалося, що центральна роль профілактики, особливо через пропагування здорового способу життя та зміцнення систем охорони здоров'я в рамках всеосяжного підходу до лікування інфекційних і неінфекційних захворювань [6, с. 23].

Доктрину міжнародного права в сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі з епідеміями та пандеміями можна систематизувати за науковими концепціями: 1) ВООЗ є основним координатором міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями; 2) основою ефективного міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями є доступ до лікарських засобів; 3) складовою права на здоров'я є забезпечення епідеміологічної безпеки держави; 4) свобода торгівлі є передумовою для міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з епідеміями та пандеміями.

Бібліографічний список:

1. Fidler D. P. International law and infectious diseases. Oxford: Oxford University Press, 1999. 416 p.
2. Fidlert D. P. Mission impossible? international law and infectious diseases. *Faculty Publications*. Paper 751, 1996.
3. Fidlert D. P. Emerging trends in international law concerning global infectious disease control. *Emerging Infectious Diseases*. 2003. Vol. 9, № 3. P. 285–290.
4. Aginam O. Organization: opportunities for synergy in global governance of epidemics. URL: <http://www.nesl.edu/userfiles/file/nejicl/vol11/Aginam%20final.doc>
5. Хендель Н. В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері охорони здоров'я: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. 256 с.
6. Пасечник О. В. Інтеграційно-правове регулювання обігу лікарських засобів у Європейському Союзі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. 283 с.

The article analyzes the development of concepts in the field of international legal cooperation in the fight against epidemics and pandemics. The doctrine of international law in the field of international legal cooperation in the fight against epidemics and pandemics on scientific concepts is systematized: 1) WHO is the main coordinator of international legal cooperation in the field of the fight against epidemics and pandemics; 2) access to medicines is the basis of effective international legal cooperation in the field of the fight against epidemics and pandemics; 3) component of the right to health is providing epidemiological security; 4) freedom of trade is a prerequisite for international legal cooperation in the fight against epidemics and pandemics.

Keywords: *epidemic, pandemic, doctrine of international law in the field of international legal cooperation in the fight against epidemics and pandemics, WHO, epidemiological security of the state.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 341.1:314.07

Чайковський Ю.В., НУ «ОЮА»

ВПЛИВ СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ НА ЗМІНУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті здійснено спробу поставити й вирішити проблему впливу конфліктів на міграційну політику сусідніх держав держав. Досліджуються фактори впливу конфлікту на міграційні процеси, пропонуються варіанти управління міжнародними міграційними потоками з метою вирішення даної проблеми через зміни міграційної політики держав. Проведено аналіз вимушеної конфліктом міграції, сформульовані вироблені міжнародним співтовариством варіації міграційної політики і досліджено можливість їх міжнародно-правового регулювання.

Ключові слова: міграція, біженці, вимушені мігранти, міграційна політика, безпека держави, міжнародне міграційне право, інтеграція іноземців.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси у сучасному світі призводять до стирання кордонів і лібералізації міграційних правил, що дозволяють практично вільно переміщуватися робочій силі в межах добровільної міграції. Сьогодні приблизно 230 мільйонів осіб проживає за межами країн свого народження. Різні причини змусили їх покинути країну постійного проживання, проте всі вони пов'язані з пошуком стану захищеності і нових можливостей.

Сьогодні в світі немає такого регіону, який не був би охоплений міграцією, причому якщо раніше країни можна було чітко поділити на країни еміграції та імміграції, то в сучасному світі багато держав одночасно є країнами походження, перебування і транзиту мігрантів. Примітно, що близько 40 відсотків від загальної кількості мігрантів у світі мігрують саме в сусідні країни свого регіону.

Дане дослідження носить міждисциплінарний характер і зачіпає такі наукові сфери: міжнародні відносини, політологія, соціологія, міжнародне право. Статус міждисциплінарності обумовлюється тим, що міграція населення є однією з найважливіших проблем народонаселення і розглядається не лише як просте механічне пересування людей, а як складний процес, який стосується одразу багатьох сторін соціально-економічного, суспільно-політичного, етнонаціонального, морально-психологічного, релігійно-духовного життя цілих країн і народів.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що проблеми вимушеного переселення людей набувають характеру найгостріших проблем сучасності. Вимушена міграція як наслідок видозмінених у ХХІ столітті конфліктів породжує, за визначенням ООН, найбільш вразливі групи населення планети – біженців, вимушених переселенців, осіб без громадянства.

Вимушена міграція несе за собою важкі наслідки і для окремої особи, і для багатьох держав і світової спільноти в цілому. Міграційні процеси, викликані необхідністю зміни місця постійного проживання під впливом збройного конфлікту всередині держави є найбільшим викликом сучасному міжнародному співтовариству. Недосконалість міжнародно-правових норм у сфері міграції, а також неготовність і неспроможність держав самостійно впоратися з вимушеними міграційними потоками призводить до так званих «міграційних колапсів», коли проблема вимушених мігрантів посилюється у рази за її несвоєчасного вирішення. В першу чергу, від таких вимушених збройним конфліктом міграційних потоків страждають сусідні з конфлікту держави, що змушує їх постфактум посилювати міграційне законодавство і приймати непопулярні серед міжнародного співтовариства рішення, пов'язані із необхідністю забезпечення безпеки власних громадян.

Аналіз історичних міграцій показує, що дослідження міграційних потоків, спровокованих конфліктом в сусідні держави, дозволяє попередити негативні наслідки для приймаючих мігрантів держав,

внести своєчасні зміни в міграційні законодавства і вдосконалити міжнародні угоди у сфері міграції. Тим самим, попередити міграційні колапси, зокрема, що виникають в останні роки на території європейського континенту.

Дослідження впливу конфлікту на міграційну політику в сусідніх державах проводиться вперше. Ми виходимо з того, що міграційні процеси є постійним явищем на всіх етапах історії людства, а в сучасному світі проблеми вимушеного переселення мільйонів людей відносяться до розряду найгостріших. Недобровільно переміщені особи у результаті військових, етнополітичних й інших конфліктів є однією з найбільш вразливих груп населення планети. Необхідно враховувати, що вимушена міграція може бути зовнішньою (особи, що шукають притулку, в тому числі біженці) і внутрішньою (переміщені особи, «внутрішні біженці»), поворотною та безповоротною, легальною і нелегальною.

Дослідження обраної теми свідчить, що загальнолюдські проблеми міграції зачіпають сферу всіх галузей науки, а, отже, їх вивчення можливе тільки в комплексності поглядів і оцінок. Керуючись цим, дослідження будується на широкий міжнародній і національній джерельній базі, враховує широку палітру наукових і політичних праць вітчизняних і зарубіжних вчених та політичних діячів.

Масштаби і складності сучасної міграції диктують необхідність наукового осмислення міграції, яка охопила майже всі держави світу й національні суспільства. У ній перетинаються індивідуальні та колективні інтереси, на індивідів вимушена міграція має явно негативний вплив, а держави не можуть підтримувати рівень національної економіки або нормальний демографічний склад населення без зовнішніх факторів [5, с. 35].

Кожна група мігрантів (біженці, вимушені мігранти (переміщені особи або внутрішні біженці), репатріанти і емігранти) має свої особливості, відмінності і вимагає складання і реалізації відповідних програм для їх підтримки і захисту. Вимушена міграція населення розглядається в контексті соціально-економічного розвитку та з урахуванням моральних категорій. Одночасно враховується вплив глобалізації на більш просте прийняття рішення про еміграцію в порівнянні з попередніми періодами історії. Дослідження міграції проводиться з позицій цілісної концепції, осмислення історичних процесів і явищ на основі збалансованих наукових підходів.

Методологія статті будується на застосуванні сукупності підходів до вивчення проблематики вимушеної міграції. Застосовуються як спеціальноюридичні, так і загальнонаукові методи. Соціологічні методи вивчення міграції покликані виявити фактори міграції, потенційні резерви, механізми і рушійні сили. На вибір методів впливають територіальні особливості і напрямки міграційних потоків. Висновки статті базуються на принципах об'єктивізму, діалектичності і конкретності історичної істини. Це вимагає особливо ретельного підходу до вибору джерел і їх оцінці. В основу дослідження покладено документи міжнародного та внутрішнього характеру, матеріали неурядових організацій.

Проблема статті є надзвичайно практичною, і, отже, ставиться мета знайти її теоретичне рішення. Спроби зробити це і повернути увагу громадськості до проблем міграції проводилися неодноразово. Проте, дослідження міграційної політики в світлі збройного конфлікту проводиться вперше. Необхідно вказати, що теоретичною основою статті стали роботи О. Потьомкіна, В. Шрейбута, П. Качмарчика, М. Окольського, Ю. Бузницького, А. Бабенка, В. Колпакова, А. Кузьменко, А. Малиновського, В. Новіка, В. Олефір, С. Пирожкова, А. Піскуна, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, Ю. Тодики, В. Трошінського, П. Чалого, С. Чеховича, О. Шамшур, В. Шаповала, М. Шульги та ін. вітчизняних і зарубіжних вчених, які вивчають проблеми сучасної міграції.

Вимушена міграція населення призводить до того, що, в основному, мігранти виконують брудну, небезпечну і принизливу роботу. І якщо для певних осіб міграція – це позитивний досвід, що відкриває нові можливості, то для дуже багатьох вимушених мігрантів таке переміщення пов'язане з порушенням прав людини, дискримінацією та експлуатацією.

Вчені, які займаються дослідженням міграційної обстановки останніх десятиліть, виокремлюють наявність кількох основних груп макрофакторів, які виступають рушійною силою міграційних процесів. Перш за все, це – геополітичний фактор, пов'язаний з новим поділом постсоціалістичного простору, лібералізацією і демократизацією життя в багатьох країнах, переходом до політики «відкритих дверей», зміною правових підходів до міграції. Формування внутрішньодержавного нормативного масиву, що закріплює й забезпечує свободу в'їзду та виїзду, масове приєднання до Конвенції ООН про статус біженців 1951 р. створили умови для включення цих країн в сис-

тему міжнародних міграцій. Другий фактор – це екологічні лиха, що зачіпають густонаселені регіони, що підривають повсякденний уклад життя і загрожують здоров'ю проживаючого у цих регіонах населення. Не менш значущим, а може навіть більш значущим, є економічний фактор, обумовлений певними структурними змінами в економічному просторі, удосконаленням засобів комунікації, загостренням економічної кризи в світі і супроводжуючих його явищ (наприклад, спад виробництва, безробіття). Сучасний працівник все менше і менше прив'язаний до місця праці і може обирати місце проживання ґрунтуючись на інших ніж зайнятість факторах – клімат, зручність для життя, безпека і т.п. І, нарешті, дослідники виділяють соціокультурний фактор міграції, якому властиві такі явища, як дестабілізація соціальної обстановки, зростання соціальної напруженості, міжетнічні конфлікти, громадські зіткнення і заворушення, боязнь втратити громадянство країни походження, розбіжності в правових системах держав, мовний та культурний бар'єр.

Проте, мігранти вносять свій внесок в економічне зростання і розвиток людського потенціалу як в країнах походження, так і в країнах перебування. Вони сприяють розвитку суспільства за рахунок культурного різноманіття, прищеплюючи почуття розуміння і поваги різних народів і культур. Міграція також є основним способом підвищення рівня життя і реалізації прав людини.

Вимушена міграція, на відміну від добровільної, небажана для держави, оскільки призводить до переміщення не тільки «трудових ресурсів», а й членів їх сімей, що спровоковує додаткове навантаження соціальних бюджетів держав. Найбільш складною є саме вимушена міграція, спровокована збройним конфліктом, оскільки в такому випадку вона є неплановою, що змушує часто залишати всі наявні у такого різновиду мігранта матеріальні ресурси, позначається на емоційному стані сім'ї мігранта і ускладнює його інтеграцію в суспільство приймаючої держави [2, с. 217].

І все ж, наслідки вимушеної міграції можуть впливати як негативно, так і позитивно на економіку приймаючої мігрантів країни. До негативних можна віднести зниження ціни праці на національному ринку робочої сили, зважаючи на великий приплив населення; негативний вплив на державний бюджет в зв'язку з необхідністю виплати допомоги, будівництва житла; зростання злочинності та різного роду конфліктів внаслідок невдоволення серед місцевого населення. До позитивних наслідків можна віднести вигоди підприємців

приймаючої країни, адже вони отримують більш дешево, а іноді і більш висококваліфіковану робочу силу.

Стрессова ситуація (якою, без сумніву, є військові дії, загроза життю) провокує значні негативні наслідки як на міграційні процеси, в цілому, так і на особу мігранта, зокрема, оскільки:

- по-перше, в екстремальних умовах виїзду як правило немає можливості виїхати разом з майном, продати нерухомість, тому найчастіше економічний стан вимушених конфліктом мігрантів виявляється найбільш важким, вони не в змозі забезпечити проживання навіть на самому мінімальному рівні;

- по-друге, при вимушені міграція стосується всіх без винятків груп населення, серед них різко підвищується частка непрацездатного населення (дітей, людей похилого віку, інвалідів), при тому, що в звичайних умовах міграція зачіпає найбільш активні верстви населення в працездатному віці;

- по-третє, особи, які пройшли через конфліктні ситуації, знаходяться в стані стресу внаслідок напруженості обстановки або втрати близьких і зміни звичних умов проживання.

Мігранти виявляються в місцях тимчасового розміщення, таборах для вимушено переміщених осіб, компактних поселеннях (громадах) для вимушених мігрантів [3].

На наявні матеріально-економічні труднощі нашаровуються важкі травматичні соціально-психологічні переживання. Природно, це вкрай негативно впливає не лише на самих вимушених мігрантів і членів їх сімей, а й на населення приймаючої держави через наявність додаткових перешкод в інтеграції даної категорії осіб у суспільство, що приймає мігрантів.

Історія вже давно знайома з вимушеним переміщенням багатотисячних мас населення з одного регіону світу в інший. Проблема біженців з'явилася на землі ще до н. е. А після Другої світової війни клубок проблем, пов'язаних з масовою і все менш бажаною, структурно видозміненою і далеко не в повній мірі контрольованою міграцією, торкнулася багатьох країн, в тому числі і України. Звичайно, співвідношення стабільності і нестабільності в світі визначалося властивими їм факторами, але в чималому ступені позначався і вплив міграційного дестабілізатора. Проте, при всіх розбіжностях в якісних характеристиках економічних і політичних моделей різних стан є загальні для всіх тенденції, загальні логіка і механізми. Це спонукає пильно придивитися до наявного міжнародного досвіду, до варіантів

вирішення виникаючих проблем. Так, в період Другої світової війни і в перші повоєнні роки мігранти-біженці склали більше 60 млн чоловік. Цей міграційний потік розвивався по висхідній лінії, залучаючи все нові і нові хвилі мігрантів багатьох держав. У цьому контексті етнічну міграцію другої половини XX століття, без сумніву, можна віднести до числа наймасштабніших міграційних потоків [1].

Причинами та факторами вимушених міграцій був страх людей в умовах військово-політичних, етнічних і релігійних конфліктів, природних і техногенних катастроф. До кінця XX століття 150 млн чоловік жили за межами країн свого колишнього проживання, що становить 2,5% населення всієї земної кулі, тобто одна з 40 осіб. Зі 150 млн мігрантів 10% або 15 млн осіб є біженцями. Це всього лише невелика частина населення світу, але в цілому міграція має більш важливе значення, ніж вказують на це наведені дані.

Представляючи величезний інтерес сам по собі, аналіз проблеми сучасної міжнародної міграції може виявитися плідним як свого роду «наскрізний» ресурс при розгляді динаміки всього сучасного світового співтовариства у всій її складності і різноманітності. Міграційна проблематика виводить на багато «больові» точки сучасного співтовариства, яке саме перебуває в стані «міграції» до іншого типу людської цивілізації.

Особливо небезпечним явищем останніх десятиліть в Європі (особливо східної і центральної) є вимушена міграція, що виникла в результаті міжнаціональних конфліктів та налічує вже сотні тисяч людей. В умовах розпаду багатонаціональних держав і утворення нових незалежних держав на передній план соціально-економічного і політичного розвитку ряду країн висунулися міграційні проблеми, рух мільйонних потоків людей з однієї країни в іншу. Головна причина цього – загострення національних відносин в ряді колишніх «союзних» республік (як СРСР, так і Югославії), прагнення знайти захист від нерівності за національною ознакою. Неврегульовані конфлікти призвели до того, що уряди сусідніх держав не були готові сприяти адаптації та інтеграції вимушених мігрантів. Виникли протиріччя між міжурядовими та неурядовими організаціями, які відносили цю діяльність до ведення організацій, що займаються питаннями міжнародного розвитку. В результаті положення переміщених осіб різко погіршилося, оскільки гуманітарна допомога різко скоротилася, допомога по лінії організацій, що займаються розвитком, не надавалася взагалі. В результаті це спровокувало

назрілу необхідність коригування міграційних політик сусідніх із конфліктуючими державами.

Аналіз змін, які відбуваються в останні роки в міграційних політиках держав, схиляє до думки, що головною детермінантою розвитку певної міграційної політики є її тісний зв'язок з потребами ринку праці, а також домінуюча концепція суспільства (модель політичного чи етнічного суспільства). Водночас все більшу роль відіграє громадська думка, яка в деякій мірі накладає на політичних керівників певні обов'язки у сфері міграційної політики. Крім того, ЗМІ здатні створити в суспільстві відмінну від реалій картину міграції. Ті або інші обумовленості мають вплив на ступінь відкритості/закритості приймаючої держави, а також на остаточну форму міграційної політики. Проте конфліктогенному чиннику відводилася недостатня увага, оскільки даний фактор не носив масового характеру й, можливо, це недостатньо зачіпало провідні країни ЄС через територіальну віддаленість таких конфліктів.

Отже, які чинники активно впливають на розвиток міграційної політики. Міграція належить до тих соціальних явищ, які сильно реагують на зміни демографічних, політичних та економічних умов. Причому це стосується не лише еміграції, але й імміграції. Звісно, жодна держава не може стимулювати еміграцію зі своєї країни, проте еміграційна політика держави повинна враховувати відтік власних громадян за кордон з метою коректного прогнозування, наприклад, кількості і якості (кваліфікації) іммігрантів, які повинні будуть замінити на робочих місцях тих, хто виїхав. Цікаво, що частіше особи покидають державу не у пошуках праці через неможливість знайти її у власній державі, а з метою зміни місця праці та поліпшення оплати або умов праці. Тобто, відтік цих осіб потребує адекватної заміни для економіки держави-постачальника робочої сили. Крім того, ці особи продовжують перебувати під захистом держави громадянства, і ця обставина також враховується при формуванні міграційної політики.

Імміграційна політика є другою складовою політики у сфері міграції і для держави обидві складові є рівнозначно важливі. Вона необхідна для того, щоб захистити інтереси власного населення від некерованого припливу робочої сили і для цього необхідний більший контроль нелегальної зайнятості. При чому успіх такого контролю буде досягнутий, якщо держава не перекладе цю функцію, не обтяжить роботодавця. І в першу чергу, це можна досягти не за-

собами покарання, а стимулювання і заохочення і роботодавців, і нелегальних працівників, до легального працевлаштування.

Формування міграційної політики держави також безпосередньо залежить від підходу до збройного конфлікту міжнародного і неміжнародного характеру. Залежно від кваліфікації збройного конфлікту розрізняються і його наслідки для вимушеної міграції. Мігранти диференціюються на переміщених осіб (внутрішніх біженців) і вимушених мігрантів за межі території держави, що накладає відбиток на їх правовий статус в державі перебування. Разом з тим, сучасний конфлікт має інші характеристики і часто гібридний характер. Отже, чинники вимушеної міграції теж видозмінюються. Інформаційні атаки, кібервійни і навіть торгові війни як різновид сучасних конфліктів також можуть призводити до неможливості подальшого проживання на певній території і провокувати вимушену міграцію.

Вимушений переселенець – громадянин, який змінив місце проживання, щоб уникнути негативних наслідків збройного конфлікту, вчиненого щодо нього або членів його сім'ї насильства чи інших форм переслідування або реальної небезпеки бути підданим переслідуванню за ознакою громадянства, расової або етнічної приналежності, віросповідання, мови, а також за ознакою приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань, що стали підставою для проведення ворожих кампаній щодо конкретної особи та/або групи осіб, масових порушень громадського порядку, порушень прав людини і основних свобод, в результаті голоду, епідемії чи надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Під терміном “біженець” слід розуміти іноземця (або особу без громадянства), який внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками расової, національної належності, ставлення до релігії або громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушений залишити територію держави, громадянином якої він є (або на території якої він постійно проживає), і не може або не бажає користуватися захистом цієї країни внаслідок зазначених побоювань. Так, особи, вимушені залишити територію держави в зв'язку з внутрішнім збройним конфліктом розглядаються з точки зору можливості не залишаючи територію держави виїхати за межі театру військових дій в межах кордонів цієї держави; тоді як вимушені мігранти в зв'язку зі збройним конфліктом міжнародного характеру такої можливості часто не мають, оскільки вся територія держави буде вважатися

театром війни і потенційним театром військових дій. Тобто з точки зору визнання їх біженцями в розумінні Конвенції ООН «Про статус біженців» 1951 року вони мають більш перспективне становище. Разом з тим, статус міжнародного збройного конфлікту накладає на держави-реципієнти вимушених мігрантів обов'язок погоджувати прийняття рішень про надання статусу біженця з внутрішнім законодавством держави походження біженця, оскільки сам факт оголошення воєнного стану тягне за собою загальну мобілізацію і обов'язок мігрантів-призовників вступити на службу в збройні сили своєї держави. Інакше, вони будуть розглядатися як дезертири і правопорушники, які намагаються уникнути військової повинності, переховуючись на території іншої держави.

Дослідження показують, що особи, що володіють більшою міграційною мобільністю, мають, як правило, і більшу психологічну готовність до переселення, що має враховуватися в практиці роботи з мігрантами. Не можна обмежувати права людей на зміну місця проживання і роботи, але міграція часто створює певні труднощі правового, економічного, соціального і етнічного характеру приймаючим мігрантів державам.

Міграційна політика являє собою сукупність соціально-політичних концепцій і поглядів на міжнародну міграцію, організаційно-правових і соціально-економічних заходів, спрямованих на регулювання міграційних процесів. Міграційна політика всіх без винятку країн в даний період глобальної взаємозалежності стала невід'ємною частиною міжнародних відносин і внутрішньої політики. Важливим кроком у вирішенні проблем вимушених мігрантів стали прийняті міжнародні нормативні акти регулювання поведінки з біженцями, трудовими мігрантами, особами без громадянства. Разом з тим, на нашу думку, саме держави несуть повну відповідальність за безпеку, політичну і соціальну стабільність своїх країн, включаючи питання міграції, тому вони повинні мати можливість приймати рішення і робити дії в цій галузі. Отже, як і раніше вимагає вдосконалення національне законодавство держав світу у сфері вимушеної міграції з метою формування гнучкої міграційної політики, що відповідала б вимогам сучасних умов. Дана проблематика стосується питання взаємовпливу міжнародного і національного права і по-різному вирішується в різних правових системах. Тому, потрібне узгодження конституцій держав з міжнародними стандартами міграційного права.

Зміни в підході до доктрини і практики міграційної політики спричиняють принципову складність в застосуванні традиційних моделей міграційної політики, якими керуються окремі держави в реалізації свого підходу до імміграції. Типи моделей віддзеркалюють відмінності в підході до іммігрантів, а також інструменти їх інтеграції в суспільстві приймаючої держави. Так, Т. Файст вирізняє дві моделі міграційної політики, що функціонують в європейських державах: етнокультурної закритості (наприклад, Німеччина) і плюралістичної відкритості (наприклад, США). Де Рам пропонує схожий поділ: на ліберальні (Швеція, Великобританія, Франція) і протекціоністські (Німеччина) системи. Найбільш розбудовану типологію пропонує В. Барберрі, який вирізняє п'ять моделей: закрыта, модель, основана на культурі, модель, основана на виборі, модель співіснування, а також космополітична модель [4, с.12].

В результаті широкомасштабних міграційних потоків, викликаних сучасними конфліктами, міграційна політика сусідніх держав зазнає значних змін, в результаті чого держави втрачають чіткий розподіл на держави імміграції та еміграції. Крім того, держави корегують політику закритості і відкритості. Так, традиційно закрыта міграційна політика Німеччини зазнала значних змін в бік відкритості і разом з тим історично відкрита міграційна політика США стає більш закрытою. І це результат далеко не збройних конфліктів в сусідніх державах, але конфліктів в широкому їх розумінні. Так, на міграційну політику Німеччини, без сумніву, вплинув «міграційний колапс», викликаний напливом до Європейського Союзу вимушених мігрантів з території Північної Африки та Близького Сходу. У 2015 році канцлер ФРН Ангела Меркель пообіцяла зробити все для того, щоб уникнути «гуманітарної катастрофи», в результаті було прийняте рішення не закривати німецькі кордони. США в процесі формування своєї міграційної політики беруть до уваги економічні причини міграції з території Мексики, що є причиною і одночасно наслідком торгової війни США з сусідньою державою.

Найбільш ілюстративні, на наш погляд, сучасні приклади Польщі і Туреччини. Так, конфлікт в Україні спровокував хвилю еміграції в сусідню Польщу, що польською владою було розцінено як шанс заміщення робочих місць на вимогу зростаючої економіки. Українці історично і ментально сприймаються Польщею як близький народ, здатний в короткий термін і при мінімальних державних витратах інтегруватися в польське суспільство. Відповідно, Польща

підкоригувала міграційну політику в бік прийняття українців. З іншого боку, на форумах Європейського Союзу у Польщі з'явився серйозний аргумент відмови від розподілу квот прийняття вимушених мігрантів з Сирії і держав півночі Африки через прийняття українців.

Щодо Туреччини необхідно відзначити гнучкість уряду в миттєвому прорахунку вигод використання міграційного фактора в спілкуванні з Європейським Союзом. Туреччина використала міграційний потік, що хлинув з охопленої війною Сирії і постреволюційної Лівії в якості інструменту «політичного шантажу» Європейського Союзу, пригрозивши відкриттям кордону для транзиту сирійських біженців на територію ЄС. В результаті цього, 20 березня 2016 року набула чинності укладена між ЄС і Туреччиною угода, згідно з якою Туреччина повинна була закрити біженцям шлях в ЄС. Відповідно до угоди, в обмін на кожного мігранта з Сирії, який потрапив в ЄС нелегально і був видворений, Євросоюз зобов'язується легально приймати з Туреччини одного сирійського біженця. Однак за офіційною статистикою Єврокомісії з моменту вступу угоди в силу ЄС прийняв з території Туреччини майже 12 500 мігрантів. У той же час назад в Туреччину відправлено лише близько 2100 осіб, нелегально переправилися на територію ЄС. Тобто, по суті ЄС прийняв у шість разів більше людей, ніж відправив назад до Туреччини. За три роки дії угоди ЄС надав Туреччині 6 млрд євро – половина з яких була виділена з бюджету ЄС, а друга половина з національних бюджетів європейських країн – проте угода не досягла своєї мети. При цьому варто відзначити, що Туреччина прийняла деякі заходи – наприклад, побудувала паркани з колючим дротом на кордоні з Сирією, щоб в Туреччину не прибувала настільки велика кількість біженців. Однак зараз кількість нелегальних мігрантів в ЄС знову зростає. За попередніми прогнозами, кількість проживаючих в Туреччині сирійців за найближчі 10 років зросте до 5 млн. Зараз в Туреччині проживає найбільша кількість біженців з Сирії – понад 3,5 млн. Однак, дана кількість не повинна вводити в оману. Населення Туреччини – близько 80 млн громадян, при цьому кількість прийнятих сирійців складає 4,37 % від кількості начелення, населення Польщі – 38 млн громадян, кількість прийнятих українців – близько 1,5 млн, що становить 3,94 % від складу населення. Тобто процентна частка мігрантів у загальній кількості населення відрізняється ненабагато. До того ж сирійці настільки ж близькі історично, ментально туркам, як і укра-

інці полякам. Тому в даному випадку Туреччина отримує практично безвитратний трудовий ресурс для розвитку власної економіки, який до того ж плавно і безболісно здатний інтегруватися до турецького суспільства. Очевидно, Туреччина ідеально скористалася ситуацією, змодельовала свою міграційну політику і досягла стратегічних успіхів.

Висновки

На сучасному етапі міграція є елементом глобалізаційних процесів, має позитивні і об'єктивно негативні наслідки щодо національної ідентичності та культури. При всіх відмінностях в якісних характеристиках економічних і політичних моделей різних країн в проблемі міграції є загальні для всіх тенденції, загальні логіка і механізми. У чималій ступені позначається вплив міграційного дестабілізатора, що призводить до переконання в необхідності вивчення впливу збройного конфлікту на міграційну обстановку сусідніх держав на основі всестороннього аналізу міжнародного практичного досвіду і теорій науки про міграцію.

При вивченні впливу міжнародної вимушеної міграції під впливом конфліктів розглянута сукупність факторів і причин, що створюють умови для міграції, види і типи переміщень населення, які визначаються як міграція. Міграція – процес, що постійно розвивається і змінюється, який має як загальні принципи і характеристики, так і специфічні особливості окремих країн і народів, національної культури. У світі накопичено понятійний матеріал, який відображає різні аспекти життя і діяльності людей, що протікають в незвичних, нерідко екстремальних етико-расових, конфесійних, політичних, економічних і екологічних умовах. Ми згодні з міжнародними документами, які визначають, що особи, які хочуть покинути свою країну з метою підвищення життєвого рівня, пошуку кращої роботи, не можуть претендувати на статус біженця. У той же час розглянуті в дослідженні дані з багатьох країнах і континентах показують, що найбільш частою причиною еміграції за межі держави постійного проживання є економічні чинники. Багато осіб, які шукають притулку, головним чином з країн, що розвиваються, покинули свою країну внаслідок небезпеки для життя, у тому числі нестатку ресурсів. Разом з тим, міжнародне співтовариство не виробило кардинальних рішень щодо захисту таких категорій переселенців. Багато розвинених країн посилили процедуру отримання статусу біженця, що позначилося в першу чергу на тих, хто дійсно потребує захисту і допомоги. Отже, міграційна політика

суверенних держав є саме тим інструментом, завдяки використанню якого держави мають можливість не лише пристосовуватися до наслідків видозмінених конфліктів у сусідніх державах, але і передбачити ці наслідки з метою використання їх для досягнення стратегічних цілей й зміцнення позицій на міжнародній арені.

Бібліографічний список:

1. Булгак С. Вынужденная миграция: ее содержание и причины. *Журнал международного права и международных отношений*. 2005. № 2.
URL: <http://evolutio.info/content/view/763/113/>
2. Чайковский Ю.В. Миграционные процессы в свете вооруженных конфликтов: проблема международно-правового регулирования. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 216–226.
3. Шевчук А.Ю. Миграционные процессы в современном мире: причины, виды и последствия. *Scientific researches and their practical application. Modern state and ways of development*. 2012 URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>
4. *Polityka migracyjna jako instrument promocji zatrudnienia i ograniczania bezrobocia* / pod red. P. Kaczmarczyka, M. Okolskiego. Warszawa, 2008. 141 s.
5. Stephen Castles, Hein de Haas, Mark J. Miller *The Age of Migration : International Population Movements in the Modern World Fifth Edition* The Guilford Press; Fifth edition, 2013. 401 p.

The article attempts to solve the problem of the impact of conflicts on the migration policy of neighboring states. The factors of the impact of the conflict on migration processes are investigated, variants of management of international migration flows are proposed in order to solve this problem due to changes in the migration policy of the states. The analysis of the forced migration conflict, formulated by the international community of variations in migration policy, and the possibility of their international legal regulation are explored. Forced migration, unlike voluntary, is undesirable for the state, because it leads to the transfer of not only "labor resources", but also members of their families. The most difficult is forced migration, triggered by armed conflict, since in this case, it is unplanned, which often makes it necessary to leave all the resources available to such a migrant, affects the emotional state of the migrant's family and complicates their integration to the society of the receiving state.

Keywords: Migration, Refugees, Forced migrants, Migration policy, International Migration Law, Integration of foreigners.

УДК 32-027.21:341.223.4

Милосердна І.М., НУ «ОЮА»

ЄВРОПЕЙСЬКІ МОДЕЛІ ІНСТИТУТУ РЕФЕРЕНДУМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена дослідженню моделей інституту референдуму та їх особливостей в європейській практиці. В статті охарактеризовано та виокремлено позитивний досвід впровадження та реалізації референдуму в Європі, який є актуальним для подальшої демократизації української держави.

Ключові слова: референдум, демократія, вибори.

В теорії конституційного права та політичній науці визначення референдуму не завжди однакове. Найчастіше референдум отожднюють з опитуванням громадської думки, з плебісцитом. Іноді референдумом називають будь-яке голосування виборців незалежно від його наслідків. Справді, за своєю суттю референдум, як і інші форми народовладдя – вибори, народне обговорення і опитування, є правом реальної суверенної і верховної волі народу, проте за своїм змістом і формою здійснення, тобто за предметом і методом правового регулювання референдум істотно відрізняється від інших форм народовладдя.

Метою даної статті є комплексне дослідження європейських моделей інституту референдуму в сучасних умовах.

Джерельною базою аналізу особливостей впровадження європейських моделей інституту референдуму є законодавчі акти країн Європейського Союзу.

Перш ніж здійснити аналіз моделей інституту референдуму, слід приділити увагу що на думку Г.В. Синцова референдум представляє собою одну з форм безпосередньої демократії, змістом якої є пряме волевиявлення встановленого законом числа громадян на встановленій території по конкретних суспільно значимим питанням, окрім тих, які згідно із законом не можуть бути винесені на референдум, обов'язково з'ясовуване в передбаченому законом випадку або таке, що признається за ініціативою відповідний уповноважений суб'єкт-ініціатор, має вищий юридичний сила і обов'язковий для виконання орган, організація і громадянин або носить консультативний характер [6, с. 23].

У цьому визначенні відбиті усі конституційно-правові ознаки, які дозволяють охарактеризувати конкретну теоретично можливу ситуацію проведення референдуму в будь-якій країні. Оскільки саме поняття та становлення інституту референдуму, це продукт європейської цивілізації, тому основні моделі сформувалися в європейських країнах та є показовими для інших країн та України зокрема.

Однією з моделей референдуму є гіпотетична модель «абсолютної» прямої демократії, яка припускає, що всі публічно-владні рішення ухвалюються виключно громадянами, а інститути «абсолютної» представницької демократії в конституційній системі держави повністю відсутні.

Модель інституту референдуму в Швейцарії. Конституція країни (ст. 141) надає громадянам можливість висувати петиції про проведення референдуму по федеральних законах, федеральних ухилах, міжнародних договорах. Відповідно до статей 138 і 139 громадяни можуть також зажадати повного або часткового перегляду Конституції. У статтях 140, 141, 165 Союзної конституції Швейцарської Конфедерації, прийнятої Федеральними зборами 18 грудня 1998 р., схваленої на національному референдумі 18 квітня 1999 року і такої, що набрала чинності 1 січня 2000 р., врегульовані відношення по проведенню різних видів обов'язкового і факультативного референдумів, зокрема обов'язкового референдуму по відхиленню федеральних законів, оголошених терміновими, що не мають конституційної основи, а також по ухваленню публічно-владних рішень шляхом голосування по питаннях повного або часткового перегляду Конституції (ч. 2 ст. 140), по питаннях приєднання до організацій колективної безпеки або до наднаціональних співтовариств, по міжнародних договорах, що передбачають приєднання до міжнародної організації і інших договорів [7].

У разі підтримки ініціатив виборцями, рішення по цих пропозиціям вони ухвалюють самостійно. Подібна модель референдуму явно тяжіє до формалізованої моделі ухвалення публічно-владних рішень в системі «абсолютної» прямої демократії і може бути названа партисіпаторним типом моделі інституту референдуму. З певними обмовками в частині факультативного референдуму до даної моделі можна віднести і інститут референдуму, передбачений Конституцією Італійської Республіки. Ця модель характерна для швейцарських кантон і напівкантон, а також ряду штатів США.

Модель інституту референдуму в Австрії затверджена в Конституції Австрійської Республіки від 10 листопада 1920 року. Федерація має право приймати закони з питань проведення виборів до Національної Ради і референдумів та забезпечувати їх виконання. До повноважень виборчих комісій відноситься проведення виборів до Національної Ради, виборів Федерального Президента та проведення референдумів (п. 6 ст. 26 (1)). Ця ж стаття Конституції визначає порядок формування Федерального виборчої комісії. За рішенням більшості членів парламенту будь-який акт парламенту може бути винесений на загальнодержавний референдум перед його підписанням Федеральним Президентом (стаття 43) [8].

Питання повного перегляду Конституції повинне бути винесене на референдум перед підписанням прийнятого Закону про внесення змін до Конституції Федеральним Президентом; питання часткового перегляду Конституції має бути винесене на референдум, якщо на цьому наполягає третина членів Національної Ради або Ради Федерації (стаття 44) [5, с. 370].

Модель інституту референдуму в Німеччині. Відповідно до абзаців 2, 3 і 6 статей 29 Основного закону Федерального Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року врегульовані відношення по ухваленню федерального закону про новий поділ федеральної території, але такий закон в обов'язковому порядку потребує затвердження шляхом референдуму. Ст. 29 також врегульовані відношення по вирішенню громадянами питань про єдину приналежність певних територій, частини яких знаходяться в різних землях, до федеральної землі. У випадку висунення народної ініціативи по цьому питанню може бути вирішене про ухвалення федерального закону, який має бути затверджений на референдумі, або про проведення народного опитування (абз.4 і 5 ст. 29) [4, с. 13].

Модель інституту референдуму в Данії. Згідно статей 42 і 88 Конституції Королівства Данія від 5 липня 1953 року, на обов'язків референдум виноситься питання про ухвалення нового конституційного ладу. Громадяни голосують по відповідному законопроекті. Якщо громадяни підтримують законопроект, то, для того, щоб стати «невід'ємною частиною» Конституції (ст. 88), він повинен дістати схвалення короля і в даному випадку громадяни ухвалюють не остаточне рішення. Відхилення законопроекту, по суті, означає ухвалення остаточного рішення самими виборцями.

Модель інституту референдуму в Ірландії. У статтях 27, 46 і 47 Конституції Ірландії від 29 грудня 1937 року відсутня пряма вказівка на можливість повного перегляду конституційного ладу, проте встановлено, що предметом перегляду може бути будь-яке положення, з чого виходить, що повний перегляд не виключений.. Що стосується голосування по законопроектам, то Конституцією передбачено два варіанти схвалюваних рішень: схвалення законопроекту (п. 5.2 ст.27) і його відхилення (п.2.2 ст. 47). У першому випадку рішення вабить підписання і промугльгацію закону Президентом, в другому – відхилення законопроекту. Тому, вирішення громадян носять обов'язків характер [1].

Модель інституту референдуму в Іспанії розглянута відповідно до ст. 62, 92, пунктом 1, ст. 151, пунктом 2 ст. 152, пунктом 3 ст. 167, пунктом 3 ст.168 Конституції Іспанії від 27 грудня 1978 року. Згідно пункту 3 ст. 163, в країні проводиться обов'язків референдум з питання про повний перегляд Конституції. Громадяни ратифікують схвалений Генеральними Кортесами проект реформи. Ратифікований громадянами документ вимагає санкціонування і промугльгації його королем. Громадяни здійснюють тут владні повноваження, про що повідомляється в преамбулі Конституції. Ухвалення рішення на обов'язковому референдумі означає, що референдум в провінціях за ініціативою про надання автономії, передбачений пунктом 1 ст.151, а також референдум по статуту, передбачений пунктом 2 ст.152. Хоча референдум проводиться в провінціях, де він має загальнонаціональне значення. У ст. 92 встановлено, що референдуми в Іспанії можуть проводитися з будь-якого питання, що має особливе значення, включаючи голосування по законах, вже прийнятим парламентом, і голосування з приводу важливих міжнародних угод.

Модель інституту референдуму в Італії розглянута відповідно до ст. 75, абзацом 6 ст. 87 і ст..132, 133, 138 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року. У ст. 132 і 133 передбачено проведення обов'язкового референдуму при зміні політико-територіального поділу країни, проте їх формулювання указує на те, що право остаточного рішення належить не громадянам, а органам державної влади: «Конституційним законом після заслуховування думки обласних рад може бути дозволене злиття існуючих областей...» (абз. 1 ст. 132); «Область, враховуючи думку зацікавленого населення, може видавати закони...» (абз. 1 ст. 133). На факультативному референдумі може бути здійснений тільки частковий пере-

гляд Конституції, оскільки, згідно статті 139 республіканська форма правління не може бути предметом перегляду. По суті ст. 138 ініціатива проведення референдуму в Італії знаходиться як в компетенції держави (члени палат, обласні ради), так і виборців.

Модель інституту референдуму в Португалії знайшла своє відображення у ст. 1 Конституції Португальської Республіки від 2 квітня 1976 року, що виключає винесення на референдум актів бюджетного, податкового або фінансового змісту і, отже, допускає винесення на референдум інших актів. На референдум можуть виноситися питання, що представляють істотний національний інтерес, які мають бути вирішені органами державної влади шляхом схвалення міжнародного договору і законодавчого акту (п. 3 ст. 115).

Модель інституту референдуму у Франції. Згідно Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року, проведення обов'язкового референдуму передбачається по питаннях поступки, обміну, приєднання території (ч. 3 ст. 53), а також за проектом про перегляд Конституції (ч. 1 ст. 79). Проте дане питання може бути розглянуто Парламентом, скликаним і Конгресом. Тому народне голосування про перегляд Конституції віднесене до факультативного виду референдуму. Згідно частини 5 ст. 79, республіканська форма правління не може бути предметом перегляду Конституції, і будь-який такий перегляд розглядається, як частковий.

Модель інституту референдуму в Швеції. Референдум в Швеції в основному носить консультативний характер, але відповідно до частин 3 і 4 параграфу форми правління від 27 лютого 1974 року на референдумі може прийматися обов'язкове рішення по відхиленню проекту основного закону [5, с. 150, с. 228, с. 360-375.].

Гіпотетична модель «абсолютної» представницької демократії, що припускає, що всі публічно-владні рішення приймаються виключно представницькими органами влади, а інститути «абсолютної» прямої демократії в конституційній системі держави повністю відсутні.

Законодавство Бельгії інститут референдуму на федеральному рівні не включає. У країні проводяться комунальні консультативні референдуми. Дані опитувань показують, що населення позитивно відноситься до ідеї введення інституту референдуму на федеральному рівні, але більшість політиків виступають проти нього.

Конституція Великого Герцогства Люксембург від 17 жовтня 1868 року передбачає інститут референдуму (абз. 7 ст. 51). Зміст цього інституту не розкривається, хоча з формулювання абзацу 7 ст. 51

витікає, що мова йде про консультативні референдуми: «...виборці можуть бути покликані висловитися шляхом референдуму» [3]. Оскільки Конституція умовчує про можливості ухвалення самими громадянами рішень.

Наявність в конституційному законодавстві держави інституту референдуму не є свідомством широкої участі громадян в ухваленні публічно-владних рішень. Навпаки, ряд моделей (Великобританія, Німеччина) свідчить про істотне обмеження такої участі. У Великобританії референдум може проводитися тільки в окремих випадках на підставі спеціального акту, а відповідно до Конституції Німеччини референдум може проводитися тільки по питаннях територіального перевлаштування земель.

Обов'язковий референдум проводиться в семи державах (Швейцарія, Австрія, Німеччина, Данія, Ірландія, Іспанія, Франція). У тих випадках, коли проведення обов'язкового референдуму передбачено конституціями держав, на ньому громадяни ухвалюють рішення по повному або частковому перегляді конституції країни (Австрія, Данія, Ірландія, Іспанія, Швейцарія). Ухвалення законів і інших правових актів на обов'язковому референдумі – явище виняткового характеру (Німеччина). Це ж зауваження відноситься і до ухвалення рішень по відміні законів і інших правових актів (Швейцарія). Тільки у трьох державах допускається ухвалення громадянами інших публічно-владних рішень на обов'язковому референдумі (Швейцарія, Іспанія, Франція).

У одинадцяти з даних держав (Швейцарія, Австрія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Португалія, Франція, Швеція) громадяни наділені правом участі у факультативному референдумі. Предметом факультативного референдуму найчастіше є частковий перегляд конституції (Австрія, Іспанія, Італія, Франція, Швеція) і відміна законів або їх окремих положень (Данія, Італія, Швейцарія). Ухвалення правових актів на факультативному референдумі допускають тільки конституції Німеччині, Греції і Португалії. Вельми обмежено і право громадян на ухвалення інших публічно-владних рішень шляхом голосування на факультативному референдумі. Такі рішення можуть ухвалюватися в чотирьох країнах (Греція, Великобританія, Португалія, Швейцарія), при цьому у Великобританії, як вже було відмічено, на національному рівні референдум може проводитися у виняткових випадках [2].

Слід особливо відзначити, що в переважній більшості даних держав конституції не передбачають петиційного референдуму. За вимогами самих громадян всенародне голосування може проводитися тільки в Швейцарії, Італії, Португалії, Німеччині. У решті країн ініціатива проведення референдуму знаходиться у винятковій компетенції держави.

Таким чином, конституційне законодавство країн Європейського Союзу передбачає моделі інституту референдуму, значною мірою обмежуючи ініціативу громадян в ухваленні публічно-владних рішень. Стосунки, пов'язані з проведенням референдуму, повністю підконтрольні органам державної влади. Саме органи державної влади ініціюють проведення референдуму, формулюють питання, що виносяться на голосування, готують відповідні законопроекти та ін.

Це дозволяє зробити висновок про те, що інститут референдуму в країнах Європейського Союзу дуже близький інститутам представницької демократії. Ухвалення громадянами публічно-владних рішень, по суті, означає схвалення або несхвалення пропозицій, заздальгідь вироблених в рамках представницької системи. Схвалення цих рішень додає велику легітимність конституціям, що приймаються, і законам, проектам законів про внесення змін і доповнень в конституції держав або в закони, що діють. Якщо ж ухвалені інші публічно-владні рішення (територіальне перевлаштування, приєднання до міжнародних організацій), то вони дозволяють подолати можливі розбіжності усередині представницьких органів влади або між законодавчою і виконавчою гілками влади і без конфліктів вирішити суспільно важливі питання. У цьому і полягає призначення референдуму.

По даному критерію переважну більшість даних моделей референдуму можна було б назвати легітимуючими моделями обмеженої участі. Ці моделі лише умовно (внаслідок того, що в голосуванні беруть участь самі громадяни) можна віднести до інститутів прямої демократії. Виключенням на загальному фоні служить модель референдуму, прийнята в Швейцарії. Дана модель припускає набагато більшу активність і самостійність громадян в ухваленні публічно-владних рішень.

На європейську практику правового регулювання референдумів необхідно звернути особливу увагу, адже в умовах відсутності демократичних традицій існує значна імовірність того, що інститут референдуму може стати інструментом для прийняття рішень

в інтересах того чи іншого органу публічної влади (глави держави, парламенту). Саме тому законодавство про референдуми має забезпечувати, з одного боку, можливість реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами через механізм референдуму, а з іншого – визначати механізми запобігання маніпулюванню народним волевиявленням та використання референдуму як інструменту досягнення політичних цілей.

Таким чином, практика проведення референдумів, яка існує в європейських державах, дозволяє виділити умовні, формалізовані моделі, які дозволяють простежити виникнення даного інституту. Адже, в кожній країні існують свої особливості правового регулювання, які залежать від політичної системи, режиму, історичних традицій, сім'ї права, соціально-політичного розвитку країни взагалі.

Бібліографічний список:

1. Конституции государств Европы: В 3-х т. / Под общей ред. А. Окунькова. М.: НОРМА, 2001. 824 с.
2. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. проф. В.В. Маклаков 2-е изд., исправ. и доп. М.: Издательство БЕК, 1999. 584 с. URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1398678879.pdf>
3. Конституция Великого герцогства Люксембурга. Конституции государств (стран) мира. Библиотека конституций Пашикова Романа. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=146>
4. Руденко В. Конституционные модели референдума в странах Европейского Союза, Швейцарии и России. Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. 2003. № 1 (42). С. 10–20.
5. Руденко В. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты. Екатеринбург: УрО РАН, 2003. 476 с.
6. Синцов Г. В. Современные конституционно-правовые модели института референдума в зарубежных странах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02; Пензенск. гос. ун-т. М., 2008. 58 с.
7. Союзная Конституция Швейцарской конфедерации от 18.04.1999г. Конституции государств (стран) мира. Библиотека конституций Пашикова Романа. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=135>
8. Федеральный конституционный закон Австрии. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/austria.pdf>

The article aims to research the models of the institute of referendum and their features in European practice. The article distinguishes and characterizes the positive experience of introduction and realization of referenda in Europe, which is relevant for further democratization of Ukraine.

Keywords: referendum, democracy, elections.

Краснопольська Т.М., НУ «ОЮА»

УЗГОДЖЕНІСТЬ ТА ВПЛИВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПАРЛАМЕНТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ ГРУП

У статті розглянуто роль Європейського парламенту на сучасному етапі розвитку євроінтеграційних процесів. Визначено значення Лісабонського договору для розширення повноважень ЄП. Проаналізовано внутрішню організаційну структуру ЄП та визначено провідну роль політичних груп у прийнятті рішень Європарламенту. Розглянуто три найважливіші завдання Європарламенту (законодавство; затвердження або відхилення бюджету, контроль над демократичними інститутами). Проаналізовано функції ЄП. Визначені основні процедури прийняття рішень на рівні Європарламенту, а саме: спільне рішення (codecision), консультація (consultation), співпраця (cooperation) та затвердження (assent). З'ясовано рівень згуртованості ЄП за критерієм приналежності до політичних груп та до національних делегацій. Доведено переважне значення першої.

Ключові слова: Європейський парламент, партійні групи, євроінтеграція, коаліції, рівень згуртованості, процедури прийняття рішень в Європарламенті.

Сучасний розвиток міжнародних відносин характеризується різким прискоренням процесу формування регіональних інтеграційних об'єднань, що сприяє створенню додаткових можливостей для розширення співпраці, а також знаходженню спільних точок дотику між державами для вирішення спільних питань і проблем. Серед інтеграційних об'єднань європейського континенту особливе місце займає Європейський союз, досвід функціонування якого корисний при побудові міждержавних утворень на пострадянському просторі. Однією з актуальних є проблема функціонування інституційної системи Європейського союзу, яка виступає його основою і еволюціонує разом з самим Союзом. Так, її основи були закладені Римським договором про ЄЕС 1957 року, згодом зміни вносилися нормами Амстердамського (1997) і Ніщської (2002) договорів. Ухвалення Лісабонського договору в 2007 році істотно вплинуло на зміну статусу окремих органів ЄС.

Згідно Лісабонського договору на першому місці в системі інститутів Європейського союзу розташовується Європейський парламент.

Багато в чому це обумовлено ст. 10 Договору, яка передбачає, що функціонування Союзу засновано на представницькій демократії, а також європейській конституційній традиції розглядати парламент як вищий представницький і законодавчий орган, що володіє верховною владою і виражає волю народу.

Європейський парламент – єдиний орган в ЄС, який обирається громадянами держав, що входять в Європейський союз шляхом прямих загальних виборів при таємному голосуванні строком на п'ять років. Європейський парламент є однопалатним, складається з представників громадян Союзу. Їх кількість не перевищує семисот п'ятдесяти, плюс Голова. Представництво громадян забезпечується відповідно до методу спадної пропорційності. Таким чином, кількість місць, що припадають на кожну країну ЄС, залежить в першу чергу від чисельності її населення, хоча представництво не є строго пропорційним, оскільки держави з невеликим населенням користуються в цьому питанні навіть деякою перевагою.

Важливим є те, що депутати Європейського парламенту мають вільний мандатом, є представниками народів, а не урядів держав-членів ЄС. У зв'язку з цим вони не пов'язані вказівками, не можуть бути відкликані своїми виборцями.

Внутрішня організація Європейського парламенту схожа з національним парламентом: Голова, його заступники, Бюро, політичні групи, комісії. З числа своїх членів Європейський парламент обирає свого Голову і Бюро. Бюро, що складається з голови Європарламенту і 14 заступників, керує всією діяльністю Європейського парламенту і його внутрішніх органів. Зазначені посадові особи і голови політичних груп формують розширене Бюро, яке, зокрема, визначає порядок денний пленарних сесій Європейського парламенту. Всі члени Бюро, включаючи голову Європарламенту, обираються терміном на два з половиною роки.

Найважливішим структурним елементом Європарламенту є політичні групи, які формуються після чергових парламентських виборів. Відповідно до статті 29 «Процедурних правил» «члени парламенту можуть об'єднуватися в групи відповідно до своїх переконань» [6, с. 10]. Щоб організувати політичну групу в Європарламенті, необхідно як мінімум об'єднання 25 парламентаріїв, які представляли б мінімум сім держав-членів. Після появи гркпа повинна заявити про свою назву, місцезнаходження в будівлі Парламенту і представити список членів. Ці дані публікуються в Офіційному журналі Європейського

Союзу (Official Journal of the European Union). Член Європарламенту може належати тільки до однієї політичної групи.

Кожна політична група визначає власні процедурні правила, на основі яких вибирає свого голову або співголів та їх заступників і визначає порядок роботи. Крім того, кожна політична група має свій секретаріат, на утримання якого Парламент виділяє кошти. Після виборів 2014 року в Європарламенті сформувалося 7 політичних груп:

1. Група народної європейської партії (християнські демократи) (219 депутатів);
2. Група Прогресивного Альянсу соціалістів і демократів (190 депутатів);
3. Група консерваторів і європейських реформістів (72 депутати);
4. Група ліберально-демократичний альянс для Європи (68 депутатів);
5. Конфедеративна Група Об'єднаних європейських лівих / Зелені ліві (51 депутат);
6. Група зелених / Вільний європейський альянс (50 депутатів);
7. Група «Європа свободи і прямої демократії» (47).

До жодної з груп не приєдналися 52 депутати Європарламенту. Як видно з розстановки політичних сил, найбільш численними і впливовими є групи християнських демократів і соціалістів, що відображає сучасні переваги європейських виборців.

Провідними стали дві фракції: «Європейська народна партія», яка об'єднує консервативні християнсько-демократичні партії Європи (Німеччини, Австрії, Греції та Іспанії), і «Прогресивний альянс соціалістів і демократів» на чолі з Мартіном Шульцем, сформований з представників соціал-демократичних, соціалістичних і робітничих партій Європи.

Новизна полягає в тому, що до останнього часу євроскептики в Європарламенті сприймалися як меншість і в серйозний розрахунок при організації європарламентської діяльності не приймалися. Тепер же узагальнене число публічних євроскептиків і зарахованих до них депутатів вимірюється, за різними оцінками, приблизно на рівні 1/3 євродепутатів [7].

Голова політичної групи викладає загальну позицію групи на засіданнях розширеного Бюро, сесіях і в комісіях. За правилами процедури Європарламент повинен проводити одну пленарну сесію в рік, проте на практиці сесія ділиться на кілька тижневих сесій з місячним інтервалом.

Політичні групи відіграють вирішальну роль при виборі голови та заступників голови Європейського парламенту, призначення глав комітетів. Саме політичні групи вирішують питання призначення доповідачів з тих чи інших питань. Більшість членів Парламенту належать до вищевказаних груп. Однак можуть існувати парламентарії, які не належать ні до однієї з політичних груп. Вони можуть послати свого представника на Конференцію голів політичних груп, але без права голосу, що зводить їх вплив в Парламенті практично до нуля.

Голови політичних груп і голова ЄП утворюють Конференцію голів політичних груп. Конференція відповідає за вироблення основних напрямків роботи Європарламенту. У компетенцію Конференції голів входять розподіл місць і функцій парламентських комітетів і делегацій, вирішення питань, які зачіпають спірні моменти суміжних компетенцій між комітетами, вироблення порядку денного пленарних засідань і схвалення пропозицій, винесених на пленарні засідання. Цей орган відповідальний за межінституціональні зв'язку Європарламенту і відносини з державами-членами та національними парламентами. В області зовнішніх відносин у веденні Конференції голів знаходяться зв'язку з іншими державами і міжнародними інститутами та визначення складу парламентських делегацій, що направляються за межі ЄС. Конференція Голів політичних фракцій збирається зазвичай 3-4 рази на місяць.

Відзначимо, що останні вибори до Європейського парламенту відбулися в 2014 році. Вони сформували чинний нині склад, в якому країни ЄС мають таку кількість депутатських мандатів: Німеччина – 96; Франція – 74; Великобританія – 73; Італія – 72; Іспанія – 54; Польща – 51; Нідерланди – 26; Бельгія – 21; Греція – 20; Португалія – 21; Чехія – 21; Угорщина – 21; Швеція – 20; Австрія – 18; Данія, Фінляндія та Словаччина – по 13; Ірландія та Литва – по 11; Латвія та Словенія – по 8; Естонія, Кіпр, Люксембург, Мальта – по 6; Болгарія – 17; Румунія – 32; Хорватія – 11. В результаті на сьогоднішній день в Європарламенті 751 депутат з 28 країн Союзу [5, с. 170].

Європарламент вирішує три найважливіші завдання:

- законодавство (спільно з Радою міністрів ЄС);
- затвердження або відхилення бюджету в цілому, контроль витрат бюджету також спільно з Радою міністрів;
- контроль над демократичними інститутами, зокрема, над Європейською комісією [4, с. 90].

Для визначення дійсної ролі парламенту необхідно знати обсяг його повноважень. Лісабонський договір уточнює і розширює компетенцію Європарламенту. Відповідно до ч. 1 ст. 14 Договору 2007 року «Європейський парламент спільно з Радою здійснює законодавчу і бюджетну функції. Він здійснює функцію політичного контролю та консультативну функцію згідно з умовами, передбаченими Договорами. Він обирає Голову Комісії» [2]. Таким чином, Європейський парламент здійснює законодавчі, бюджетні, консультативні, контрольні, кадрові повноваження. Разом з тим слід зазначити, що ряд повноважень у значній мірі розширюються.

Європейський парламент є не єдиним законодавчим органом. Разом з тим Договір 2007 року прагне до певної формальної рівності «співзаконодавців» (Європарламенту та Ради) при застосуванні загальної законодавчої процедури, розширює сферу спільного прийняття рішення з 37 до 80 переданих до компетенції ЄС питань. Однак питання зовнішньої політики Європейського союзу залишаються за рамками його компетенції. Європарламент має право законодавчої ініціативи щодо перегляду установчого акту ЄС, що в цілому вписується в загальну концепцію розширення його законодавчих повноважень.

Лісабонський договір надав Європейському парламенту рівні з Радою права в бюджетному процесі. Однак слід погодитися з Л.М. Ентіним в тому, що запропонувати свій проект бюджету замість того, що відхиляється, Європарламент як і раніше не може [9, с. 157].

Лісабонський договір також вніс зміни в робочі взаємини між парламентом та іншими установами і посилив вплив Європарламенту у виборі лідерів ЄС. Відтепер ЄП обирає Голову Європейської комісії, однак не має можливості застосувати до нього певні дієві форми контролю, наприклад, конструктивний вотум недовіри. Вважаємо, що введення даної форми, з одного боку, підвищило б роль Європарламенту, з іншого – посилило б відповідальність керівника виконавчого органу ЄС за прийняті Європейською комісією рішення.

Таким чином, Європейський парламент має сьогодні унікальним набір функцій:

- обговорює і спільно з Радою ЄС приймає правові акти ЄС;
- володіє консультативними повноваженнями по окремим видам правових актів ЄС;

- володіє установчими функціями: обирає Голову та членів Комісії ЄС, затверджує голову Центрального Європейського банку і Європейського фінансового інституту, призначає членів палати аудиторів, омбудсмена (також має право його зміщення однією десятою від загального списку депутатів ЄП) [6, с. 27-31];

- є суб'єктом права політичної ініціативи, здійснює ратифікацію договорів ЄС;

- ініціює та підтримує міжпарламентські відносини з національними парламентами держав-членів і їх робочими органами з будь-яких питань, що становлять інтерес для ЄС;

- контролює демократичність процедури діяльності інститутів ЄС. Контрольні повноваження ЄП реалізуються шляхом використання наступних засобів контролю: усні і письмові запитання депутатів, заслуховування окремих комісарів і щорічного звіту Комісії в цілому; заслуховування звітів і повідомлень Європейської ради і Ради ЄС [5, с. 172]. Найбільш дієвим засобом парламентського контролю виступає вотум недовіри – резолюція осуду, яка може бути винесена Комісії більшістю 2/3 голосуючих депутатів Європарламенту за умови присутності на засіданні абсолютної більшості парламентаріїв. У разі висловлення вотуму недовіри вся Комісія в цілому зобов'язана піти в відставку;

- обговорює і спільно з Радою ЄС бере участь у затвердженні бюджету ЄС. Так, згідно з Лісабонським договором, в даний час у фінансовій області Європейський парламент має право: по консультативній процедурі брати участь спільно з Радою у визначенні власних фінансових ресурсів Союзу (ст. 311), встановлювати спільно з Радою гранично допустиму межу фінансових витрат Союзу на п'ятирічний термін (ст. 312), приймати спільно з Європейською радою щорічний бюджет співтовариства (ст. 314), приймати спільно з Радою правила необхідні для імплементації бюджету (ст. 322), приймати звіт і виносити рішення з питань витрачання Комісією бюджетних коштів (ст. 319) [2];

- є органом політичної кооперації [8, с. 198-199].

Прийняття рішень в Європейському парламенті може проходити в різних форматах – виділяються 4 процедури, об'єднані в два типи:

1. звичайна – спільне рішення (codecision). При цьому, «Рада і Європарламент зрівнюються в правах, а базові правові акти вважаються прийнятими обома органами» [3, с. 143]. Якщо після двох читань, проведених в кожному з інститутів, Рада і Парламент не при-

иняли єдиного тексту, проект рішення передається в погоджувальну комітет, який займається узгодженням компромісного тексту. Згодом він повинен бути спрямований для остаточного затвердження Парламенту та Ради;

2. спеціальні:

- консультація (consultation),
- співпраця (cooperation) – після отримання реакції Європарламенту на рішення Комісії Рада може доопрацювати текст, після чого Парламент може відхилити або прийняти «загальне» рішення у другому читанні. Але в разі негативного рішення Парламент за одностайної позиції всіх членів Ради всеж-таки може прийняти текст;
- затвердження (assent) – Рада приймає рішення після отримання згоди Європарламенту, який розглядає проект рішення в одному читанні.

Рівень організаційного розвитку парламентських партій та їхньої згуртованості під час голосування є наслідком впливу двох чинників: зовнішніх, що характеризуються відносинами між парламентом та виконавчою гілкою влади, та внутрішніх – наявності внутрішньопарламентських стимулів [1, с. 346].

До останніх слід віднести ступінь згуртованості за принципом входження до політичних груп та їх впливу на законотворчу діяльність ЄП, а також приналежність до делегатів окремих країн. Проте, варто зазначити, що перший чинник є значно вагомішим за другий.

Найбільш інформативним способом визначення рівня єдності партійних груп є обчислення частоти, з якою група голосує як одне ціле. Для цього використовується так званий «індекс згуртованості» (agreement index). Його обчислюють на основі поіменного голосування депутатів певної групи. Індекс 1 означає, що група повністю єдина під час голосування, якщо ж індекс дорівнює 0 – група демонструє повну відсутність єдності [12, р. 215].

Рівень єдності партійних груп ЄП є досить високим і має тенденцію до зростання. Середній показник згуртованості для шести основних груп сягнув 0,823 в ЄП першого скликання (1979) і 0,902 – на початку роботи ЄП сьомого скликання (2009) [1, с. 349].

Дослідження рівня узгодженості позицій політичних груп попарно, проведене Р.У. Камаловою, показало наявність наступних відносно стійких «коаліцій» між європейськими політичними групами:

- Християнські демократи, консерватори, націонал-консерватори, ліберали;

- Соціал-демократи, ліві, регіоналісти, зелені, ліберали;
- Євроскептики, технічна група (незалежні), націоналісти.

Головним чином, в їх основі лежить напрям економічної політики, ліво-правий поділ, однак є другий важливий критерій – позиція щодо європейської інтеграції. Наприклад, всі великі політичні групи є прихильниками загальноєвропейської інтеграції, а дрібні партії, як правило, виступають проти цього [13, р. 49].

Іншим критерієм, за яким в Європарламенті можуть групуватися депутати, є національна приналежність – країна-член ЄС, звідки обирався депутат. Варто відзначити, що значення індексу узгодженості по країнам-членам ЄС набагато нижче, ніж по політичним групам, сформованим за ідеологічним принципом. У середньому коефіцієнт згуртованості національних делегацій коливається між 0,6 і 0,8 і має тенденцію до зменшення [12, р. 219]

Однак, «коаліції» держав є досить стійкими. Так, для всіх пар країн індекс узгодженості рідко спускався нижче 0,6.

При цьому однозначно виділити чіткі кластери країн з узгодженими паттернами голосування складно, тому що основною лінією структурування в ЄП є ідеологічна, ліво-права, приналежність політичних груп і окремих депутатів.

Національна приналежність депутата відображає культурну різницю між Північчю і Півднем Європи, і частково – ступінь євроскептицизму. До найбільш стабільних груп можна віднести наступні:

- Німеччина, Бельгія, Нідерланди;
- Франція, Італія, Ірландія, Люксембург;
- Великобританія, Данія;
- Іспанія, Греція, Португалія;
- Австрія, Фінляндія, Швеція;
- Угорщина, Словенія, Естонія, Литва;
- Польща, Чехія, Латвія [4, с. 108-111].

Мабуть, подібне групування багато в чому є наслідком «хвиль» розширення ЄС та географічного і культурного сусідства.

Отже, як бачимо, в ЄП рівень згуртованості за приналежністю до політичних груп значно вищий за рівень згуртованості по національному чиннику. Проте рівень конкуренції європейських партій зростає, що є фактором ефективного функціонування демократії. Так, починаючи з середини 1990-х рр. показник згуртованості Європарламенту як єдиного цілого має тенденцію до зменшення [10, р. 137], внаслідок зменшення одностайного голосування та голосуван-

ня переважною більшістю. Це свідчення руху в напрямку до більш демократичного парламенту з мінімальною виграшною більшістю та мінімально програшною меншістю.

Варто також зазначити, що у ЄП політичний процес відбувається в рамках двовимірної шкали. Першим виміром є традиційна для європейських країн шкала ліво-правої орієнтації, де конкуренція відбувається навколо соціоекономічних питань. Другий вимір полягає в протистоянні прихильників та противників подальшої інтеграції [11, р. 495].

Також можна говорити про формування двох коаліцій: прибічників подальшої євроінтеграції та євроскептиків. Роль останніх значно зросла у ЄП восьмого скликання.

Таким чином, політична система ЄС відрізняється високим ступенем децентралізації. У ній відсутній загальний центр, який може змусити національні уряди до виконання неприйнятних для них рішень. Зі зростанням числа країн-членів і поширенням інтеграції на нові галузі збільшується потреба підвищення гнучкості інституціональної системи ЄС. У цих умовах посилюється роль Європарламенту.

Європейський парламент, володіючи багатьма рисами, власними національному парламенту (однопалатна структура, порядок формування – прямі вибори, термін повноважень – 5 років, внутрішня організація), має певні особливості. До їх числа, зокрема, відносяться його склад (представники народів країн-учасників ЄС), наднаціональний характер, специфіка реалізації ряду повноважень (законодавчих, контрольних та ін.). Проте саме цей орган, який обирається безпосередньо громадянами ЄС, розглядається на доктринальному рівні як верховний виразник їх волі і інтересів.

Європарламент, використовуючи тактику малих кроків, продовжує поступово нарощувати свою компетенцію. Це дає підставу розглядати його як нормотворчий орган з відносно визначеною компетенцією, чому в значній мірі сприяє Лісабонський договір 2007 року. Останній посилив роль Європарламенту в інституційній системі ЄС, що відбивається в розширенні області спільного прийняття рішення, рівноправності з Радою при затвердженні бюджету ЄС. Разом з тим вважаємо, що на наступному етапі еволюції даного органу було б доцільно посилити його контрольні повноваження, надавши йому можливість висловлення вогутуму недовіри Голові Європейської комісії.

Оцінка впливу політичних груп в парламенті може бути проведена за допомогою індексів впливу, що враховують переваги учасників.

Основним структуруючим критерієм в Європарламенті є ідеологічний, але для ряду країн характерно те, що депутати від них традиційно вступають в ті чи інші політичні групи. В цілому ж, зниження впливу за національною ознакою помітно по всім індексам, що є закономірним наслідком збільшення чисельності парламенту.

Готовність формувати коаліції дає учасниками можливість посилити свій вплив на прийняття політичних рішень, в той час як наявність обмежень на формування коаліцій або непопулярна політична програма, навпаки, не дають в повній мірі реалізувати цей вплив.

Моделювання переваг щодо формування коаліцій можливо за допомогою індексів попарної узгодженості учасників виборних органів. Використання такого підходу не вимагає розташування фракцій і депутатів в ідеологічному просторі.

Отже, організація політичних партій у ЄП є наслідком інституційної конфігурації ЄС та внутрішньо-парламентських імпульсів. Основні партійні групи показують доволі високий рівень єдності, яка має тенденцію до зростання. Водночас показник згуртованості Європарламенту як єдиного цілого має тенденцію до зменшення.

Для утворення коаліцій з політичних груп важливе значення для мають ідеологічні та програмні засади. Так, існує можливість утворення різноманітних коаліційних конфігурацій як правої так і лівої орієнтації, однак найефективнішою з точки зору стабільності ухвалення рішень залишається широка коаліція християнських демократів/консерваторів та соціалістів.

Бібліографічний список:

1. Байковський П. Партійна система Європейського Парламенту. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2010. Вип. 20. С. 344-356.
2. Договор о Европейском союзе (в реакции Лиссабонского договора). URL: <http://eulaw.ru/treaties/teu>
3. Европейская интеграция: учебник / под ред. О.В. Буториной. М.: Издательский Дом «Деловая литература», 2011. 720 с.
4. Камалова Р. У. Оценка распределения влияния с учетом предпочтений по созданию коалиций для выборных органов принятия коллективных решений: дис. ... канд. наук: 23.00.02 / Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». Москва, 2016. 243с.

5. Масловская Т. С. Место Европейского парламента в институциональной системе Европейского Союза после принятия Лиссабонского договора. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. Международное право и сравнительное правоведение*. 2015. № 5. С. 169-173.
6. Мирошников С. Н. Институты Европейского Союза: структура, функции, процесс принятия решений: учеб. пособие / под ред. В. П. Зиновьева, А. Г. Тимошенко. Томск: Издательский Дом ТГУ, 2015. – 142 с.
7. Оленченко В. Европарламент: усиление евроскептиков. *Международная жизнь*. 2014. № 9. С. 42-59.
8. Шаповалов Н. И. Европейский парламент, тенденции становления. *Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд.* 2015. № 3 (28). С.198-204.
9. Энтин Л. М. Право Европейского союза. Новый этап эволюции: 2009-2017 годы. М.: Изд-во «Аксиом», 2009. 304 с.
10. Hix S., Noury A., Roland G. *Democracy in the European Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 314 p.
URL: https://www.researchgate.net/publication/265099430_Democracy_in_the_European_Parliament
11. Hix S., Noury A., Roland G. Dimensions of Politics in the European Parliament. *American Journal of Political Science*. 2006. № 50 (2). P. 494-511.
12. Hix S., Noury A., Roland G. Power to the Parties: Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979-2001. *British Journal of Political Science*. 2005. № 35 (2). P. 209-234.
13. Noury A. Ideology, nationality and Euro-parliamentarians. *European Union Politics*. 2002. Vol. 3. No. 1. P. 33-58.

The article examines the role of the European Parliament at the present stage of the development of Eurointegration processes. The significance of the Treaty of Lisbon for the extension of the powers of the EP has been determined. The internal organizational structure of the EP is analyzed and the leading role of political groups in the decision-making of the European Parliament is determined. The three most important tasks of the European Parliament (legislation, approval or rejection of the budget, control over democratic institutions) are considered. The functions of the EP are analyzed. The main decision-making procedures at the European Parliament level are defined, namely: codecision, consultation, cooperation and assent. The level of cohesion of the EP according to the criterion of belonging to political groups and national delegations is determined. The predominant value of the first one is proved.

Keywords: European Parliament, party groups, eurointegration, coalition, cohesion level, decision-making procedures in the European Parliament.

УДК: 341.3

Капустін А. В., НУ «ОЮА»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІСІЙ З ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано організаційно-правові основи діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. Досліджено, у порівнянні, правова основа, функції та склад Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права та Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Доведена значна роль Комісій у координації процесу реалізації міжнародного гуманітарного права в Україні. Зроблені пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, імплементація, Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Імплементація міжнародного гуманітарного права – це загальний обов'язок держави, який витикає як з універсальних норм міжнародного права, перш за все положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., так й відповідних положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколах до них від 8 червня 1977 р. та від 8 грудня 2005 р.¹ та інших міжнародних договорів з цих питань.

¹ Розділ VIII «Виконання конвенції» Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях 1949 р., Розділ VII «Виконання конвенції» Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі 1949 р., Розділ VI «Виконання конвенції» Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р., Частина IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 р., Частина V «Виконання Конвенцій і цього Протоколу» Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р., ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 8 грудня 2005 р.

Зокрема, відповідно ст. 80. «Заходи щодо виконання» Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р., «1. Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, без затримки вживають усіх необхідних заходів щодо виконання зобов'язань, які покладаються на них Конвенціями і цим Протоколом. 2. Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, видають накази й розпорядження з метою забезпечення дотримання Конвенцій і цього Протоколу та здійснюють контроль за їх виконанням». У п. 1 ст. 1 «Дотримання та сфера застосування цього Протоколу» вказано, що «Високі Договірні Сторони зобов'язуються дотримуватися цього Протоколу та забезпечувати його дотримання за будь-яких обставин». Незважаючи на те, що в Конвенції та Протоколах вказуються деякі обов'язкові форми виконання зобов'язань (розповсюдження знань, прийняття законодавчих актів, необхідних для встановлення ефективних кримінальних покарань за серйозні порушення Конвенцій), але в основному нормативно-правові та організаційно-правові форми імплементації положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. з Додатковими протоколами до них від 8 червня 1977 р. та від 8 грудня 2005 р., інших міжнародних договорів з цих питань та звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права залишаються на розсуд держави.

Оскільки імплементація міжнародного гуманітарного права потребує комплексного підходу, та залучення до імплементації різних державних органів, як правило, у державах створюються комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права як один із проявів організаційно-правової форми імплементації міжнародного гуманітарного права.

Загальні питання імплементації міжнародного гуманітарного права дослідженні у значній кількості праць, але аналіз організаційно-правових основ діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні практично не був предметом спеціального аналізу. Виключенням є стаття «Проблеми імплементації норм міжнародного гуманітарного права» [1], але вона має інші акценти, та не включає питання особливостей діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні у період агресії РФ проти України. Саме ця обставина актуалізує предмет дослідження, адже в умовах збройного конфлікту діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права набуває інші форми і має величезне

значення для забезпечення реалізації міжнародного гуманітарного права саме в тих умовах, на які воно розраховано.

В Україні Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права була створена відповідно Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» [2]. Цією Постановою було затверджено Положення про Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права [3].

Відповідно Постанови, Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права утворена з метою реалізації міжнародно-правових зобов'язань України, що випливають з Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., Додаткових протоколів до них та інших міжнародних договорів з питань гуманітарного права. Але, слід зазначити, що обов'язки України випливають не лише з міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, а й з міжнародного звичаєвого права, що не відображено у Постанові. Також, у тексті Постанови та у Положенні зустрічається поняття «гуманітарне право», яке не має чіткого змісту, на відміну від поняття «міжнародне гуманітарне право».

Відповідно Положення, Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права була утворена Кабінетом Міністрів України як постійно діючий координаційний орган (п. 1). Організаційне, матеріально технічне та фінансове забезпечення діяльності Комісії забезпечувало Міністерство юстиції України (п. 15).

Відповідно до Положення, основними завданнями Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права були: 1) вивчення і аналіз законодавства України та підготовка пропозицій щодо приведення його у відповідність з положеннями міжнародних договорів з питань гуманітарного права, учасником яких є Україна; 2) координація діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, заінтересованих громадських організацій з питань імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права; 3) інформаційно-методичне забезпечення діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також заінтересованих установ і організацій, пов'язаної з імплементацією міжнародного гуманітарного права, сприяння пропаганді та роз'ясненню

його норм (п. 3). Порівнюючи мету створення Комісії та основні завдання, слід відмити, що мета значно ширше, та виходить за рамки діяльності на національному рівні, та не обмежується тільки питаннями зміни законодавства та розповсюдження знань. Також, на наш погляд, невдало сформульовано третє завдання Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, яке традиційно формулюється відповідно Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року як розповсюдження знань з міжнародного гуманітарного права.

Пункт 4 Положення містив перелік форм діяльності Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, серед яких: організація підготовки проектів нормативно-правових актів з питань імплементації в Україні гуманітарного права, проведення наукових досліджень та експертних оцінок, утворення з цією метою підкомісії, робочих груп; розгляд проектів нормативно-правових актів з питань імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, подання Кабінетові Міністрів України відповідних пропозицій з цих питань; участь у розробленні та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України, що випливають з Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., Додаткових протоколів до них та інших міжнародних договорів з питань гуманітарного права, підготовка в установленому порядку пропозиції щодо укладення міжнародних договорів з цього питання; заслуховування на своїх засіданнях інформацію керівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права; подання в установленому порядку пропозиції щодо скасування прийнятих органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, установами і організаціями рішень, які суперечать нормам міжнародного гуманітарного права; прийняття в установленому порядку участі у заходах, що проводяться міжнародними організаціями, зокрема у семінарах, конференціях, нарадах тощо з питань імплементації міжнародного гуманітарного права; здійснювання контролю за виконанням прийнятих Комісією рішень.

Діяльність Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права здійснювалось відповідно до плану роботи, що затверджувався Головою комісії (Міністр юстиції України) за погодженням із заінтересованими органами, що входили до складу Комісії.

Відповідно п. 8 Положення, персональний склад Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права затверджувався Кабінетом Міністрів України. Зміни до персонального і кількісного складу Комісії вносилися головою Комісії за поданням керівників відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Секретаріату Кабінету Міністрів України, Національного комітету Товариства Червоного Хреста та інших заінтересованих організацій. Комісію очолював голова, яким за посадою є Міністр юстиції України (п. 9). Склад Комісії відповідно Додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. N 1157 на основі Постанов Кабінету Міністрів України змінювався два рази – у 2003 р. [4] та 2006 р. [5]. Але ні разу він не включав, до 2015 р., за невеликим винятком, фахівців з міжнародного права. Про міжнародне гуманітарне право мова адже не йшла. Подальше, відповідно абз. 2 п. 8 Положення, зміни до складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права вносилися наказами Міністерства юстиції України. Відповідно Наказу Міністерства юстиції України від 16 квітня 2009 р. № 337/7 були внесені деякі зміни до персонального і кількісного складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права [6].

Відповідно п. 10 Положення, заступником Голови Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права був голова Національного комітету Товариства Червоного Хреста. Але, в порушення цього пункту до складу Комісії відповідно Додаткам до Постанов Кабінету Міністрів України входив президент Товариства Червоного Хреста України. Президент Товариства Червоного Хреста України та голова Національного комітету Товариства Червоного Хреста (у Положенні Кабінету Міністрів України приведено не повна назва Товариства Червоного Хреста України) – це дві різні посади відповідно Статуту Товариства Червоного Хреста України, й Додаток Постанови, а й фактично персональний склад Комісії, з цього приводу не відповідав тексту Положення.

Головою Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права у 2015-2017 роках був заступник Міністра юстиції України з питань європейської інтеграції С. Петухов.

Пункт 11 Положення передбачав, що організаційною формою роботи Комісії є засідання. Засідання Комісії проводяться в міру потреби, але не рідше ніж два рази на рік. В період 2006-2007 рр. пред-

метом розгляду Комісії були приєднання України до Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р., дослідження нормативно-правових актів України, що регулюють питання щодо осіб, зниклих без вісті, у тому числі у зонах збройних конфліктів, на предмет їхньої відповідності нормам міжнародного гуманітарного права, розгляд законопроектів «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується затвердження додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III)» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується затвердження додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III)» [7].

Іншими формами роботи Комісії було проведення у м. Києві 7 грудня 2004 р. спільно з Делегацією МКЧХ круглого столу, присвяченому 50-річчю прийняття Гаазької конвенції про захист культурних цінностей із залученням представників центральних органів виконавчої влади, науковців, а також експертів з Республіки Беларусь та Молдови тощо. У 2007 р. Комісією спільно з Регіональною делегацією МКЧХ в Україні, Білорусі та Молдові проведено круглий стіл з імплементації звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права (19-21.10.2007 р., м. Львів) та круглий стіл на тему «Правовий статус осіб, зниклих безвісти в зонах озброєного конфлікту» (13-14.12.2007 р., м. Київ). У роботі зазначених заходів брали участь як представники державних органів влади так і представники наукових кіл не лише з України, а й Білорусі і Молдови [7].

З метою поширення знань про діяльність Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права представники Міністерству юстиції України брали участь у заходах, що організовуються МКЧХ та національними комісіями інших країн з імплементації міжнародного гуманітарного права. Працівниками Міністерства юстиції брали участь у Другій всесвітній зустрічі національних комісій та інших органів з міжнародного гуманітарного права (19-21 березня 2007 р., м. Женева, Швейцарія) та 30-а міжнародної конференції Червоного Хреста та Червоного Півмісяця щодо викликів гуманітарної сфери на наступні 4 роки (25.11–01.12.2007р., м. Женева, Швейцарія).

Міжнародна співпраця на рівні комісій по імплементації міжнародного гуманітарного права здійснювалася між Міжвідомчою комісією з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного пра-

ва та Комісією з імплементації міжнародного гуманітарного права при Раді Міністрів Республіки Білорусь. Представники Міністерства юстиції України у 2007 р. прийняли участь у роботі двох заходів, організованих зазначеною Комісією з імплементації міжнародного гуманітарного права при Раді Міністрів Республіки Білорусь, зокрема у конференції «Міжнародне гуманітарне право: нові виклики, нові випробування» (вересень 2007 р., м. Мінськ) та круглому столі з питань звичаєвих норм міжнародного права (04.12.2007 р., м. Мінськ) [7].

Але з 2010 р. по початок 2015 р. засідання Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права не проводилися, що було прямим порушенням Положення. Ця ситуація була відображена у Резюме звіту за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини за період 1 грудня 2015 року – 1 грудня 2017 року щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та постраждалого від конфлікту населення (С. 5) [8]. Але у Звіті є декілька помилок: Комісія була утворена ще у 2000 р., й за період з 2015 по 2016 р.р. провела декілька засідань.

Перше засідання після п'ятирічної перерви відбулося 22 квітня 2015 р. На засіданні Комісії Перший заступник Міністра юстиції Н. Севостьянова зазначила, що проблеми забезпечення громадян України гуманітарною допомогою можна розділити на три основні напрями, серед яких питання так званих «гуманітарних» конвоїв із Російської Федерації, питання загального доступу до гуманітарної допомоги в зоні антитерористичної операції та труднощі пересування уповноваженого персоналу, який надає цю міжнародну гуманітарну допомогу безпосередньо в зоні проведення АТО.

26 квітня 2017 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 329 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні» [9], а Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» та Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 р. № 91 «Про затвердження складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» втратили чинність.

Замість Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права у 2017 р. була створена Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Звертає на себе увагу деякі неузгодження у назві нової Комісії. У міжнародному праві (й загалом у праві в цілому) застосування норм права є одним з способів його реалізації [10]. Тому, на наш погляд, у назві зайвим є вказівка на застосування. На нашу думку, назва попередньої комісії була більш вдалою, та відповідала термінології, яка застосовується у теорії та практики міжнародного гуманітарного права щодо використання спеціального терміну «імплементация».

На відміну від Постанови про утворення Міжвідомчої комісії з імплементції в Україні міжнародного гуманітарного права, Постанова про утворення Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні не містила вказівки про мету утворення Комісії. Пряма вказівка на мету також відсутня у Положенні про Міжвідомчою комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [11].

Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у галузі міжнародного гуманітарного права (п. 1 Положення).

Формулювання правових джерел діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні (п. 2 Положення) не містить вказівку на міжнародні договори України, на відміну від аналогічної норми Положення про Міжвідомчу комісію з імплементції в Україні міжнародного гуманітарного права (п. 2), що з урахуванням предметної сфери діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні визиває деякі питання.

Відповідно п. 13 Положення, організаційне, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні покладається на Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Тобто, фактично відбулась зміна відповідального міністерства. У інших державах такі комісії знаходяться у зоні відповідальності різних державних органів (безпосередньо уряду, міністерства юстиції, міністерства оборони, міністерства іноземних справ), тобто відсутня одноманітна практика з цього питання. З урахуванням екстериторіального статусу та

повноважень Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, така зміна відповідального за діяльність Комісії міністерства представляється можливою. До основних завдань Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб відноситься «застосування норм міжнародного гуманітарного права на території України» (абз. 5 підпункту 1 пункту 3 Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України) [12]. Ця формулювання не вельми вдало, однак пояснює використання у назві Комісії поняття «застосування».

Відповідно до п. 3 Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, основними завданнями Комісії є: підготовка пропозицій щодо застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні; сприяння у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України у галузі міжнародного гуманітарного права, сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні; збір і здійснення моніторингу інформації про дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні та випадки їх порушення, а також сприяння розробленню механізму належної фіксації таких порушень, надання пропозицій щодо вжиття заходів реагування на них, проведення аналізу ефективності усунення виявлених порушень; забезпечення взаємодії органів державної влади з питань дотримання норм міжнародного гуманітарного права в Україні, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права; поширення інформації про норми міжнародного гуманітарного права та обов'язковість їх дотримання.

На наш погляд, формулювання завдань діяльності Комісії не є оптимальним. Перш за все, на наш погляд, важливо було прописати необхідність розгляду питань щодо участі України в міжнародних договорах з міжнародного гуманітарного права. По друге, серед завдань Комісії відсуне завдання щодо аналізу законодавства України з приводу відповідності міжнародного гуманітарного права. Це питання міститься у абз. 3, 4 п. 4 Положення, але на нашу думку, це окреме завдання Комісії. Абз. 6 п. 3 Положення містить вказівку про «поширення інформації про норми міжнародного гуманітарного права»,

який у відповідних міжнародних договорах України сформульовано як «розповсюдження знань» про міжнародне гуманітарне право.

Склад Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні вказано в Додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329, та включає перелік посад, на відміну від Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, без вказівки на конкретних осіб, що на наш погляд, більш доцільно. Кількісний склад Комісії значно ширше, у порівнянні зі складом Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, що в умовах збройного конфлікту на території України вельми доцільно. Значно підвищено рівень представництва у Комісії – на рівні заступників міністрів, але є сумніви у фактичному присутності на засіданні Комісії саме цих осіб та включенні у персональний склад Комісії саме цих осіб відповідно абз. 4 п. 8 Положення. Тобто необхідно в складі Комісії вказувати відповідальних посадових осіб від кожного державного органу. Включення у склад Комісії представників ЗС України та правоохоронних органів є необхідною умовою імплементації в Україні норм міжнародного гуманітарного права, але на наш погляд, це включення має бути на обов'язковій основі, а не за згодою, що впливає із завдань Комісії. Щодо включення у склад Комісії Президента Товариства Червоного Хреста України, то на наш погляд, має йти мова про представника (представників) Товариства Червоного Хреста України, й це включення має бути на обов'язковій основі. Важливим є включення до складу Комісії представників Міжнародного комітету Червоного Хреста та Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні. Включення до складу Комісії представників наукових/науково-навчальних установ, що спеціалізуються та проводять системні наукові дослідження у сфері міжнародного гуманітарного права та представників громадських організацій, які сприяють розповсюдженню та застосуванню норм міжнародного гуманітарного права дозволило значно підвищити присутність у Комісії фахівців з міжнародного гуманітарного права. Тобто, можливо зробити висновок, що принципи формування складу Комісії дозволили сформулювати оптимальний відносно завдань та ситуації склад Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Необхідно звернути увагу, що організаційною формою роботи Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжна-

родного гуманітарного права в Україні є засідання, які проводяться в міру потреби, але не рідше ніж два рази на рік. З моменту створення 26 квітня 2017 р. по теперішній час Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні провела три засідання.

Перше засідання Комісії відбулося 18.12.2017 р. Під час засідання було затверджено персональний склад Комісії з 30-ти представників органів влади, громадських об'єднань, наукових установ та міжнародних організацій. Також був обговорений формат подальшої роботи та ряд питань щодо впровадження механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права у підзаконні нормативно-правові акти [13].

На другому засіданні Комісії, яке відбулося 22.02.2018 р., основними питаннями було ведення бойових дій в умовах міст, життєзабезпечення міст в умовах збройного конфлікту, відновлення правопорядку та життєдіяльності в містах після завершення бойових дій тощо. В ході засідання Комісії також були обговорені питання відновлення правопорядку та життєдіяльності в містах після завершення бойових дій та імплементацію норм міжнародного гуманітарного права щодо обмежень під час ведення конфлікту в міських умовах в національне законодавство [14].

Основними питаннями Комісії на засіданні у грудні 2018 р. були питання безпека від мін для цивільного населення та дотримання Україною своїх зобов'язань з міжнародного гуманітарного права [15].

Безсумнівно, комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права є важливим компонентом внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права. На міжнародному рівні сталася не тільки уніфікація права за рахунок імплементації міжнародно-правових норм, а й уніфікація механізмів їхньої імплементації, яскравим прикладом якої є створення у різних державах комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права, які є координуючою ланкою для інших державних органів та установ з питань імплементації міжнародного гуманітарного права.

В умовах збройного конфлікту роль комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права значно підвищується, що відобразилося у повноваженнях Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Важливим фактором ефективності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні є залучення фахівців з міжнародного гуманітарного права та ініціативна діяльність в аналітичній та нормотворчій сферах.

Бібліографічний список:

1. Бескоровайний С. Я., Іванов В. Ф. Проблеми імплементації норм міжнародного гуманітарного права. *Юридична наука*, № 1/2013. С. 96–101.
2. Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2000-п>
3. Положення про Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2000-п>
4. Про новий склад Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 р. № 657. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2003-п>
5. Про затвердження складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 р. № 91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/91-2006-п>
6. Наказ Міністерства юстиції України від 16 квітня 2009 р. № 337/7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0337323-09>
7. Робота Міністерства юстиції у напрямку імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13305
8. Звіт є результатом спільної роботи Громадської платформи моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини, яка наразі об'єднує зусилля близько 70 учасників Меморандуму про співпрацю між представниками громадянського суспільства та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/2_Report_NHRS_conflict_2015-2017_ukr.pdf
9. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-п>
10. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мищик, О. В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608с.
11. Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні: Затверджено

- Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-п>
12. Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 «Деякі питання Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п>
 13. Вадим Черниш: Ми докладатимемо усіх зусиль для належної імплементації норм міжнародного гуманітарного права.
URL: <https://narodnarada.info/news/vadim-chernish-dokladatimemo-usih-zusil-dlya-nalezhnoy-implimentatsiyi-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava>
 14. У Києві відбулося друге засідання Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, присвячене веденню бойових дій у міських умовах.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-kiyevi-vidbulosya-drugye-zasidannya-mizhvidomchoyi-komisiyi-z-pitan-zastosuvannya-ta-realizaciyi-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-v-ukrayini-prisvyachene-vedennyu-bojovih-dij-u-miskih-umovah>
 15. У МТОТ відбулося третє засідання Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права.
URL: <https://mtot.gov.ua/u-mtot-vidbulosja-trete-zasidannja-mijvidomchoii-komisiii-z-pitan-zastosuvannya-ta-realizaciii-norm-mijhnarodnogo-gumanitarnogo-prava>

The organizational and legal bases of activity of commissions on implementation of international humanitarian law in Ukraine are analyzed. The legal basis, functions and composition of the Interdepartmental Commission for the Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine and the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine are compared. A significant role of the Commission in the coordination of the implementation of international humanitarian law in Ukraine has been demonstrated. Proposals have been made on improving the effectiveness of the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine.

Keywords: *international humanitarian law, implementation, the Interdepartmental Commission for the Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine, the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine.*

Галаган С.О., КНУ імені Тараса Шевченка

ДОГОВОРИ ПРО СТВОРЕННЯ ЗОН ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЄС ТА США

Стаття присвячена вивченню міжнародно-правового досвіду ЄС та США у створенні зон вільної торгівлі, з'ясуванню предмету їхніх договорів про створення зон вільної торгівлі, співвідношення нормативно-правового регулювання такої зони вільної торгівлі із правом СОТ та особливостей європейського та американського підходів до створення зон вільної торгівлі. Досліджено договори про створення зон вільної торгівлі за участю ЄС та США, визначено особливості таких договорів. Доведено, що ЄС у своїх договорах про зони вільної торгівлі намагається максимально поглибити взаємні зобов'язання сторін у порівнянні з зобов'язаннями, які випливають з їх членства в СОТ. Договори про зони вільної торгівлі за участю США характеризуються однотипністю та моноцентричністю, за змістом відповідають загальним зобов'язанням держав-членів у рамках СОТ, з особливою увагою на запровадження жорстких умов конкуренції та протекціоністських заходів щодо компаній із третіх країн, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності та створення ефективного механізму врегулювання підприємницьких спорів. Встановлено, що саме між цими двома підходами загалом і відбувається розвиток сучасних міжнародних договорів про зони вільної торгівлі.

Ключові слова: зона вільної торгівлі, міжнародний договір, ЄС, США, СОТ.

Створення зони вільної торгівлі, першого етапу економічної інтеграції держав, потребує врегулювання великої кількості юридичних і економічних питань під час міждержавних переговорів про її створення, які завершуються підписанням міжнародного договору про створення зони вільної торгівлі. Економічні аспекти таких переговорів багато в чому залежать від структури торгівлі між державами, їхнього економічного розвитку, економічних моделей, тому здебільшого вивчаються окремо в кожному конкретному випадку. А от юридичні аспекти характеризуються більшою кількістю однакових питань, що повинні бути вирішені під час створення кожної зони вільної торгівлі: предмет угоди, тобто сфери щодо яких буде здійснюватися лібералізація, співвідношення із правом Світової

організації торгівлі (СОТ), механізм вирішення спорів, взагалі вироблення єдиної типової форми угоди про створення зони вільної торгівлі. Наявність таких однакових питань дозволяє здійснити порівняльно-правове дослідження підходів Європейського Союзу (ЄС) та Сполучених Штатів Америки (США), як одних з найбільш потужних економік світу та центрів сили у міжнародному праві, до створення зон вільної торгівлі.

В Україні необхідність вивчення такого світового досвіду, особливостей міжнародно-правового регулювання режиму вільної торгівлі є усвідомленою необхідністю як з точки зору теорії міжнародного права, так і з точки зору договірної практики. Сьогодні ми можемо спостерігати бурхливий розвиток договірної практики України з приводу створення зон вільної торгівлі. Однак в українській науці міжнародного права практично відсутні комплексні дослідження договірної практики України з приводу створення зон вільної торгівлі, договірної практики інших держав з цього питання. Разом з цим, досягнення стратегічних для України цілей у цій сфері є можливою в тому числі при умові приведення національного законодавства та договірної практики у відповідність до світових стандартів, що вказує на актуальність теми дослідження та потребу у проведенні комплексного порівняльно-правового аналізу особливостей встановлення та функціонування зон вільної торгівлі.

Теоретичну основу даного дослідження склали роботи В.Б. Самофалова, А.Е. Полуктова, С.Дж. Пауелла, К.В. Бегвела, П.С. Мавроїдса, М. Шефера, Г. Горна. Однак ці роботи присвячені дослідженню досвіду окремо ЄС і окремо США, практично не звертаючись до порівняльно-правового аспекту.

Цілями дослідження є вивчення міжнародно-правового досвіду ЄС та США у створенні зон вільної торгівлі, з'ясування предмету їхніх договорів про створення зон вільної торгівлі, співвідношення нормативно-правового регулювання такої зони вільної торгівлі із правом СОТ та загалом з'ясування особливостей європейського та американського підходів до створення зон вільної торгівлі.

Станом на жовтень 2018 р. ЄС має 35 діючих регіональних торговельних угод (РТУ) з окремими країнами Європи, Азії, Африки, Латинської Америки. Ще близько трьох десятків угод Євросоюзу, що охоплюють понад 60 країн, перебувають на різних стадіях переговорів [1]. Так, в рамках процедури завчасної нотифікації ЄС вже інформував СОТ про 12 нових РТУ, переговори про які, як можна

вважати, завершилися або знаходяться у завершальній фазі. Окремо необхідно виділити нотифікацію, що стосується триваючих переговорів ЄС з США про укладення угоди про так зване трансатлантичне торгово-інвестиційне партнерство (ТТП), яке, як очікується, може стати епохальною подією у міжнародних торгово-економічних відносинах. Аналогічну нотифікацію представили і США, що явно свідчить про серйозність намірів партнерів завершити переговори про ТТП у доступному для огляду майбутньому. Для порівняння зазначимо, що в даний час США мають лише 14 угод, що охоплюють 21 країну [2, с. 89].

РТУ, що укладаються в останні два десятиліття, істотно відрізняються від більш ранніх угод. Так, РТУ, що розробляються до створення СОТ, стосувалися лише питань торгівлі товарами і були націлені переважно на додаткову (у порівнянні з існуючими зобов'язаннями в ГАТТ) двосторонню лібералізацію митних тарифів. Як відомо, ст. XXIV ГАТТ-47, яка є частиною ГАТТ-94, дозволяє країнам-членам створювати зону вільної торгівлі з метою взаємного стимулювання торгівлі [3].

Ситуація почала змінюватися з середини 1990-х років, коли зі створенням СОТ у сферу багатостороннього регулювання увійшли такі питання, як торгівля послугами, торговельні аспекти прав інтелектуальної власності і пов'язані з торгівлею заходи інвестиційної політики і ряд інших. Відповідно у вже діючі РТУ ЄС були включені розділи про взаємну лібералізацію торгівлі послугами. Зокрема, угоди ЄС про зону вільної торгівлі з Ісландією і Норвегією, укладені ще на початку 1970-х років, були доповнені в 1994 р. положеннями, що поширювалися на сферу торгівлі послугами [2, с. 90].

З плином укладання нових РТУ, тенденція до розширення сфери їх компетенції ставала все більш вираженою. Укладені ЄС РТУ у все більшій мірі почали охоплювати питання, які взагалі не підпадають під дію положень СОТ, зокрема антимонопольна політика або усунення перешкод для вільного руху капіталів. Фактично преференційні двосторонні угоди стали для ЄС реальним інструментом просування власних економічних інтересів у тих питаннях і в тих масштабах, які з різних причин неможливі в багатосторонньому форматі СОТ [4]. Виняткова важливість РТУ для економічних інтересів ЄС було підкреслено в його торгово-політичній стратегії, прийнятої ще в 2010 р. [5]. Саме з появою цього документа в лексиці Європейської комісії виник і утвердився термін «глибока і всеосяж-

на угода про вільну торгівлю», під яким стали розумітися угоди з принципово новим рівнем взаємних зобов'язань і по їх глибині, і по сфері охоплення. Першим подібним інструментом «нового покоління» стала угода Євросоюзу про вільну торгівлю з Республікою Корея (набула чинності 1 липня 2011 року), за нею були укладені аналогічні угоди з Грузією, Молдовою (обидві угоди набули чинності 1 вересня 2014 р.) і Україною (підписана 27 червня 2014 р.). Однією з останніх на сьогодні таких угод є Всеосяжна економічна і торгова угода (СЕТА), підписана 30 жовтня 2016 року між Канадою і ЄС, яка стала першою торговою угодою, підписаною ЄС з країною-членом Великої сімки.

Ще більш амбітні пріоритети у сфері торговельної політики і, зокрема, в питаннях РТУ, заявлені в оновленій стратегії Євросоюзу, опублікованій в жовтні 2015 р. З цього документа випливає, що майбутні угоди про вільну торгівлю ЄС будуть націлені не тільки на усунення «прикордонних» торгових бар'єрів, наприклад митних тарифів і квот, але, головним чином, на вирішення таких проблем як подальша лібералізація торгівлі послугами, усунення перешкод для інвестицій, доступ до ринків урядових закупівель, усунення бар'єрів у регулятивній сфері і зближення національних норм, забезпечення доступу до джерел сировини і енергії, торгівля і екологічні питання, захист прав на робочому місці, антикорупційні заходи [6].

Триваюча зміна акцентів в плані якісного наповнення двосторонніх преференційних торгових угод ЄС може мати важливі наслідки для подальшого розвитку міжнародних торгово-економічних відносин.

Швидке збільшення числа РТУ, поступово «розмивають» норми і правила багатосторонньої торговельної системи СОТ, є предметом жвавих академічних дискусій для одних і серйозних практичних висновків для інших [7, с. 262]. Так, діючі в даний час 35 регіональних торгових угод ЄС вельми різноманітні за складом їх членів: це угоди ЄС з державами-членами СОТ, а також з державами і територіями, які не є членами СОТ; з окремими державами і угрупованнями державами; з відносно великими державами і державами, ледь помітними на карті світу.

Всі сфери співробітництва, відображені в розділах РТУ, які регулюють питання власне торгівлі (на відміну від більш загальних розділів з економічного співробітництва), умовно розділені на дві основні категорії: «СОТ плюс» («СОТ +») і «СОТ-екстра».

Перша категорія («COT +») відповідає тим положенням РТУ, які мають аналоги в ГАТТ-94 або інших угодах COT. При цьому «плюс» полягає в тому, що сторони РТУ на взаємній основі взяли на себе більш поглиблені зобов'язання в порівнянні з зафіксованими ними в рамках COT і на основі режиму найбільшого сприяння (РНС) застосовуються до всіх членів COT. Прикладами таких додаткових зобов'язань в РТУ можуть служити домовленості про взаємну глибокої лібералізації доступу на ринки товарів і послуг, більш глибокі і розширені зобов'язання в області санітарних і фітосанітарних заходів, технічних бар'єрів в торгівлі, урядових закупівель і т.д.

До категорії «COT+» віднесені також експортні мита. Хоча вони безпосередньо не підпадають під дію положень COT, але фактично вже давно є предметом розгляду в рамках організації [8]. Більш того, зобов'язання по «зв'язування» експортних мит зафіксовані в списках поступок ряду країн, що приєдналися до COT в останні роки, наприклад, Китаю. З технічної точки зору ніщо не перешкоджає сторонам за взаємною домовленістю «зв'язати» експортні мита відповідно до методології ст. II ГАТТ-94, хоча з формальної сторони вона охоплює лише імпортні мита [3].

До другої категорії («COT-екстра») віднесені положення РТУ ЄС, що регулюють ті сфери торгових відносин партнерів, які не входять до сфери компетенції COT. Це, зокрема, зобов'язання в галузі конкурентної політики, лібералізації руху капіталів, питання торгівлі та сталого розвитку, гармонізація торгово-політичного законодавства партнерів на основі відповідних норм ЄС.

Як показує аналіз текстів угод, ЄС домагається від своїх партнерів по двостороннім РТУ істотно більшого обсягу тарифних поступок, ніж той, який ці країни були б готові надавати на основі режиму найбільшого сприяння в рамках COT. Основна мета РТУ полягає у поетапному створенні ЗВТ з партнерами: абсолютно в усі угоди ЄС з третіми країнами включені великі розділи, детально регламентують етапи дій сторін щодо поступового переходу або до безмитної, або до значно більш ліберальної торгівлі і промисловими, і сільськогосподарськими товарами. Єдиний виняток – Сирія, з якої ЄС має ЗВТ лише в сфері промислових товарів.

Важливим елементом РТУ, що укладаються ЄС, є також включення зобов'язань партнерів про усунення або, принаймні, «зв'язуванні» експортних мит, що в рамках COT було б неможливо щодо країн її членів. Експортні мита безпосередньо не підпадають під дію

положень СОТ. Подібні вимоги можуть бути пред'явлені, хоча і не дуже обґрунтовано, лише до держав, які приєднується до СОТ. Таким чином, в рамках РТУ ЄС отримує реальну можливість покращувати умови і підвищувати передбачуваність доступу до джерел сировини на ринках країн-партнерів.

Абсолютними лідерами за набраними «балами» з нині діючих РТУ є угоди ЄС з Грузією (18 «балів»), Молдовою і Україною (обидві по 19 «балів»), в яких ЄС зробив ще один крок за межі норм СОТ [2, с. 102]. На додаток до розділу зі сталого розвитку, який вперше з'явився в угоді ЄС з Республікою Корея, важливою частиною цих трьох Угод став розділ про торговельні аспекти енергетичної політики, найбільш докладно (на чотирьох сторінках) прописаний в Угоді ЄС-Україна. У цій Угоді зафіксовано, зокрема, такі важливі для ЄС положення як ціноутворення на газ і електрику на основі попиту і пропозиції, заборона на подвійне ціноутворення на енергоресурси, заборона митних зборів і кількісних обмежень на імпорт і експорт енергетичних товарів, можливість отримання рівноправного доступу до розробки джерел і видобутку вуглеводнів [10]. Крім того, в усіх трьох названих угодах містяться зобов'язання партнерів ЄС гармонізувати свої національні законодавства з його нормами з широкого кола питань торгово-економічного співробітництва.

В СЕТА передбачається: 1) спрощення регулювання взаємної торгівлі послугами, включаючи транспортні (морські перевезення), туристичні, фінансові, телекомунікаційні; 2) створення умов для розширення доступу на внутрішній ринок держав-членів СЕТА іноземним інвесторам; 3) регулювання об'єктів інтелектуальної власності; 4) взаємне визнання професійної кваліфікації, отриманої в Канаді і державах-членах СЕТА.

Таким чином, говорячи про основні пріоритети торгової політики ЄС в рамках РТУ, слід зазначити, що, з одного боку, спостерігається поглиблення взаємних зобов'язань сторін у порівнянні з зобов'язаннями, які випливають з їх членства в СОТ, викликане обопільним бажанням поліпшити взаємні умови доступу на ринок, а з іншого – ЄС прагне усунути бар'єри в торгівлі, які часто перебували поза сферою компетенції СОТ. Цей процес ще далекий від завершення.

В кінці ХХ століття, договори про створення зон вільної торгівлі США, які до цього часу були прихильником зниження торгових бар'єрів у рамках ГАТТ, стали активним механізмом початку ведення

переговорів із сусідніми країнами з метою створення спільного ринку обох Америк – «Від Аляски до Вогняної Землі» [12, с. 53]. Широка програма двосторонніх переговорів включала в себе створення зон вільної торгівлі з Ізраїлем (1985), Канадою (1988), а пізніше і з Мексикою (угода НАФТА від 1994 року). В рамках угоди НАФТА знайшла своє втілення така модель регіональної інтеграції, при якій нерівні за рівнем економічного розвитку, а також виробничого і торгового потенціалу учасники здійснюють торгівлю на взаємних і рівних умовах, які не передбачають виключення і преференції на користь більш економічно вразливих. Що стосується змісту американських торгових угод того часу, то в них містилися відповіді на багато питань, вирішення яких США не могли домогтися на багатосторонніх переговорах. Зокрема, це стосується заходів щодо лібералізації сфер інвестицій, послуг, інтелектуальної власності, державних закупівель. У 1994 р. США почали підготовку до формування Зони вільної торгівлі Америк (ФТАА), в якій планувалася участь всіх країн Західної півкулі, за винятком Куби [12, с. 60]. Пізніше досягнуті домовленості в більшості своїй були включені до порядку Уругвайського раунду переговорів по СОТ.

На сьогодні США уклали двосторонні угоди про вільну торгівлю з багатьма країнами: Австралією, Бахрейном, Ізраїлем, Йорданією, Колумбією, Марокко, Оманом, Перу, Республікою Корея, Сінгапуром та Чилі тощо. Крім того, ще з вісьмома державами США підписали договори про створення двох регіональних зон вільної торгівлі: Північноамериканської (Канада та Мексика) та Центральноамериканської (Гватемала, Гондурас, Домініканська Республіка, Коста-Рика, Нікарагуа та Сальвадор).

Переговорна стратегія США із започаткування створення зони вільної торгівлі з іншою державою передбачає, передусім, такі стратегічні цілі: 1) зняття бар'єрів у торгівлі та забезпечення вільного експорту американських товарів, капіталів і послуг до країни-партнера; 2) запровадження жорстких умов конкуренції та протекціоністських заходів щодо компаній із третіх країн; 3) забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності; 4) створення ефективного механізму врегулювання підприємницьких спорів та передумов для розвитку подальшого багатостороннього економічного співробітництва [13, с. 80].

Характерною рисою зазначених угод є забезпечення суттєвої підтримки американським підприємцям у активнішому виходу

на ринки країн-партнерів ЗВТ, збільшення експорту товарів і послуг компаній США способом зняття тарифних і нетарифних обмежень та бар'єрів у торгівлі з відповідними державами.

Загальною особливістю всіх укладених угод про ЗВТ між США та іншими країнами є їхня однотипність. За змістом зазначені договори відповідають загальним зобов'язанням країн-членів у рамках СОТ [14, с. 590]. Розбіжності, здебільшого, полягають у другорядних деталях, що стосуються специфіки ринку окремої країни або певних галузей. Зокрема, до тексту угоди про створення Північноамериканської ЗВТ окремим розділом були додані положення, пов'язані з нафтохімічним сектором, інвестуванням в автомобільну галузь та погодженням спільних стандартів. До всіх інших угод про ЗВТ були також включені регулятивні положення щодо торгівлі через мережу Інтернет, а також додаткові документи, які стосуються екології й умов праці робітників.

На прохання партнерів США типові тексти угод можуть доповнюватися також і спеціальними розділами, додатками та окремими листами. Зокрема, договір з Австралією містить пункти про фармацевтику, додатки про страхування й банківські послуги, а також обмін листами щодо торгівлі кров'яною плазмою, продукцією ІР-телефонії, співпраці в галузі освіти, експрес-пошти й щодо поставок віскі «Хенессі» та «Бурбон» [13, с. 81]. Цілу низку застережень має й угода про створення Центральноамериканської зони вільної торгівлі, зокрема, щодо умов лібералізації аграрної торгівлі, термінів зняття торговельних бар'єрів окремими країнами-учасницями тощо.

Особливою рисою зазначених угод також є їх моноцентричність. США, укладаючи режим вільної торгівлі з іншою країною, отримують можливість фактично нав'язувати свої рішення більш слабким економічним партнерам, що, у свою чергу, створює певні умови для подальших торговельних конфліктів. При цьому економічна інтеграція в регіональних ЗВТ часто є односторонньою, зокрема Канада й Мексика мають тісні торговельні та корпоративні зв'язки зі США, але не одна з одною.

Однією з найбільших на сьогоднішній день зон вільної торгівлі в світі є укладену між Канадою, США і Мексикою в 1991 р. за підсумками трирічних переговорів Північноамериканська угода про створення зони вільної торгівлі (НАФТА) [15].

Однаковість підходів до правового регулювання вільної торгівлі в рамках СОТ і в рамках НАФТА підтверджується і в тексті Угоди НАФТА. Наприклад, в статті 101 Угоди НАФТА зазначено,

що зона вільної торгівлі формується відповідно до положень статті XXIV ГАТТ. У ст. 102 позначені цілі Угоди. У статтях 103 і 104 встановлено співвідношення положень Угоди НАФТА з іншими міжнародними договорами.

У ст. 103 НАФТА міститься ідентичне положенням ГАТТ зобов'язання за повагою прав і обов'язків сторін угоди, проте в п.2 цієї статті уточнюється, що в разі колізій Угоди НАФТА і ГАТТ підлягають застосуванню положення НАФТА, якщо інше не передбачено спеціальними нормами НАФТА.

Аналогічний принцип пріоритету спеціальної норми закріплено в угодах щодо охорони і захисту навколишнього середовища. У разі колізій норм Угоди НАФТА і даних актів застосуванню підлягають саме зазначені акти. При цьому слід застосовувати положення, найбільш відповідають нормам Угоди.

Основний зміст Угоди НАФТА в сфері торговельних преференцій зводиться до усунення тарифних бар'єрів в торгівлі товарами і послугами між Канадою, США і Мексикою.

За механізмом функціонування НАФТА дуже подібна до СОТ. Причинами цього можуть послужити історично практично одночасне формування обох організацій і відсутність світового досвіду щодо інших форм інтеграційних об'єднань [16, с. 152].

Що стосується механізму вирішення спорів, то він досить детально регламентований Угодою та є цілком ефективним. Застосовним правом у разі вирішення спорів може бути як право НАФТА, так і право СОТ, в залежності від обраного механізму. Відносно права Угоди діє правило про пріоритет спеціальної норми.

З'ясувавши різницю між підходами ЄС та США до створення зон вільної торгівлі, можна констатувати, що Японія, Ізраїль, Канада загалом сповідують підхід США, Індія сповідує як підхід США, так і підхід ЄС у різних угодах, а європейські держави загалом сповідують підхід ЄС. Вибір підходу залишається на розсуд економічно потужнішої сторони договору про зону вільної торгівлі. Один з небагатьох прикладів серединного підходу є Угода про економічне партнерство між ЄС та Японією, яка регулює питання співвідношення торгівлі і охорони навколишнього природного середовища, але не зачіпає питання захисту інвестицій.

Більшість угод про вільну торгівлю, укладених Україною, стосується торгівлі товарами, і лише три угоди про вільну торгівлю (з ЄС, Чорногорією та державами ЄАВТ) містять положення про торгівлю послугами. І хоча це може свідчити про застосування американського

підходу до договорів про зону вільної торгівлі, доведено, що після вступу України до СОТ угоди про вільну торгівлі, укладені Україною, змінились якісно. Відповідно, до вступу до СОТ, Україні треба було передбачити хоча б універсальний рівень лібералізації торгівлі у своїх договорах. Тому нинішній перехід до європейської моделі видається доцільним. Такі угоди містять положення про захист прав інтелектуальної власності, конкуренцію, електронну комерцію, а також питання, що опосередковано пов'язані з торгівлею – наприклад, охорона навколишнього середовища чи дотримання трудових стандартів. Такі угоди також мають власний механізм вирішення спорів між сторонами як альтернативу системі врегулювання суперечок в рамках СОТ. Разом з тим, треба зауважити, що остання підписана Україною угода про зону вільної торгівлі з Ізраїлем прямо відображає американський підхід, що пояснюється і підтверджує висновок, що економічно потужніша сторона обирає тип договору і, відповідно, рівень інтеграції.

Таким чином, ЄС у своїх договорах про зони вільної торгівлі намагається максимально поглибити взаємні зобов'язання сторін у порівнянні з зобов'язаннями, які випливають з їх членства в СОТ, тенденція до чого особливо спостерігається в останні роки. ЄС під зоною вільної торгівлі розуміє значно вищий рівень інтеграції, ніж класичний підхід, відображений в універсальному міжнародному праві, зокрема праві СОТ. Договори про зони вільної торгівлі за участю США характеризуються однотипністю та моноцентричністю, за змістом відповідають загальним зобов'язанням держав-членів у рамках СОТ, з особливою увагою на запровадження жорстких умов конкуренції та протекціоністських заходів щодо компаній із третіх країн, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності та створення ефективного механізму врегулювання підприємницьких спорів. Саме між цими двома підходами загалом і відбувається розвиток сучасних міжнародних договорів про зони вільної торгівлі. Подальші ж наукові дослідження повинні бути зосереджені безпосередньо на досвіді України в частині створення зон вільної торгівлі.

Бібліографічний список:

1. Negotiations and agreements. European Commission.
URL: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/negotiations-and-agreements>
2. Полуэктов А.Б. Региональные торговые соглашения Европейского Союза: тенденции и перспективы. Торговая политика. 2015. №4/4. С. 88-105.

3. Генеральна угода з тарифів і торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264
4. Henrik Horn, Petros C. Mavroidis, André Sapir. Beyond the WTO? An Anatomy of EU and US Preferential Trade Agreements. The World Economy. November 2010. Volume33, Issue11. P. 1565-1588. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-9701.2010.01273.x>
5. Trade, Growth and World Affairs. Trade Policy as a Core Component of the EU's 2020 Strategy. European Commission COM(2010)612. Para. 3.2. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0612:FIN:EN:PDF>
6. Trade for all. Towards a more responsible trade and investment policy, Para. 5.2 "Moving forward bilateral relationships". Brussels, European Commission. 2015. 14 Oct.
7. Powell S.J. Is the WTO Quietly Fading Away? The New Regionalism and Global Trade Rules. The Georgetown Journal of Law & Public Policy. Summer 2011. Vol. 9. No. 261. P. 261-282.
8. Azevedo R. If the WTO did not exist, it would have to be invented., WTO News, Speeches, 2015. 28 Sept. URL: https://www.wto.org/english/news_e/spra_e/spra82_e.htm
9. World Trade Report 2010. Trade in Natural Resources. WTO, 2010. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report10_e.pdf
10. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. URL: http://publications.europa.eu/resource/cellar/e84cb21c-e6e0-11e3-8cd4-01aa75ed71a1.0006.03/DOC_1
11. European Commission. The Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA. URL: <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ceta/ceta-chapter-by-chapter>
12. Шеров-Игнат'єв В.Г. Современные тенденции региональной интеграции. Вестник СПбГУ. Сер 5. 2008. Вып. 2. С. 53-62. URL: <http://worlddec.ru/content/Vestnik/2008%20№%202%20Шерова.pdf>
13. Самофалов В.Б. Американський досвід створення зон вільної торгівлі. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 97(1). С. 80-82.
14. Matthew Schaefer. Ensuring that Regional Trade Agreements Complement the WTO System: US Unilateralism a Supplement to WTO Initiatives? Journal of International Economic Law. 2007. Volume 10, Issue 3. Pages 585-603. URL: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgm017>
15. NAFTA Agreement. URL: <https://www.nafta-sec-alena.org/Home/Texts-of-the-Agreement/North-American-Free-Trade-Agreement>
16. Kyle W. Bagwell, Petros C. Mavroidis. Preferential Trade Agreements: A Law and Economics Analysis. Cambridge University Press, 2011. 279 p.

The article is devoted to the study of the EU and the US practice in international legal aspects of free trade zones creation, clarifying the subject of their regional trade agreements, the ratio of legal regulation of such free trade zones with the WTO law and features of European and American approaches to the creation and regulation of free trade zones. The agreements on the creation of free trade zones with the participation of the EU and the USA were explored, the features of such agreements were determined. It is proved that the EU in its free trade agreements is trying to maximize the mutual obligations of the parties in comparison with the obligations arising from their membership in the WTO. Agreements on free trade zone with the United States are characterized by uniformity and monocentric approach, its content is totally in line with the general obligations of WTO members, with a special focus on the introduction of tough competition and protectionist measures on companies from third countries as well as ensuring effective protection of intellectual property rights and the creation of an effective mechanism for resolving business disputes. It is established that between these two approaches, in general, the development of modern international treaties on free trade areas is happening.

Keywords: *free trade zone, regional trade agreement, international treaty, EU, USA, WTO.*

УДК 342.56(73)

Нестерчук Л.П., Біденко О.В., НУ «ОЮА»

СИСТЕМА ФЕДЕРАЛЬНИХ СУДІВ США ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У статті розглянуто структурну будову системи федеральних судів США, визначено її особливості, сучасну динаміку розвитку цієї системи. Проаналізовано взаємозв'язок організації системи судів США та ефективності здійснення правосуддя в країні. Визначено можливі шляхи запозичення прогресивного досвіду США Україною.

Ключові слова: *система федеральних судів США, правосуддя, судові процедури, федеральний устрій США.*

Постановка проблеми.

Існує думка, що в США за допомогою судових процедур вдається в найбільш справедливих формах визначити міру свободи та міру

The article is devoted to the study of the EU and the US practice in international legal aspects of free trade zones creation, clarifying the subject of their regional trade agreements, the ratio of legal regulation of such free trade zones with the WTO law and features of European and American approaches to the creation and regulation of free trade zones. The agreements on the creation of free trade zones with the participation of the EU and the USA were explored, the features of such agreements were determined. It is proved that the EU in its free trade agreements is trying to maximize the mutual obligations of the parties in comparison with the obligations arising from their membership in the WTO. Agreements on free trade zone with the United States are characterized by uniformity and monocentric approach, its content is totally in line with the general obligations of WTO members, with a special focus on the introduction of tough competition and protectionist measures on companies from third countries as well as ensuring effective protection of intellectual property rights and the creation of an effective mechanism for resolving business disputes. It is established that between these two approaches, in general, the development of modern international treaties on free trade areas is happening.

Keywords: *free trade zone, regional trade agreement, international treaty, EU, USA, WTO.*

УДК 342.56(73)

Нестерчук Л.П., Біденко О.В., НУ «ОЮА»

СИСТЕМА ФЕДЕРАЛЬНИХ СУДІВ США ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У статті розглянуто структурну будову системи федеральних судів США, визначено її особливості, сучасну динаміку розвитку цієї системи. Проаналізовано взаємозв'язок організації системи судів США та ефективності здійснення правосуддя в країні. Визначено можливі шляхи запозичення прогресивного досвіду США Україною.

Ключові слова: *система федеральних судів США, правосуддя, судові процедури, федеральний устрій США.*

Постановка проблеми.

Існує думка, що в США за допомогою судових процедур вдається в найбільш справедливих формах визначити міру свободи та міру

відповідальності громадянина в його складних відносинах з іншими людьми, суспільством і державою; що саме в цій країні роль судової влади проявилася особливо конструктивно, оскільки судді тут завжди наділені повнотою юрисдикційного контролю.

Американські вчені пишуть про те, що ніхто не сплутає культури Германії, Італії й Франції та американська політична і правова культура теж істотно відрізняється від культур інших країн світу, що дозволяє вести мову про її самобутність. Все це робить американську систему права унікальною, а американську правову культуру самобутньою і функціональною. Однак науковці, правознавці інших країн вважають, що американська правова система та процесуальне право, що входить до неї, знаходяться в стані глибокої кризи й повного занепаду і переживають зараз далеко не найкращі часи.

Американські засоби масової інформації відзначають, що незалежна й енергійна владна діяльність судів США зайшла сьогодні так далеко, що прості американці у всіх сферах життя сьогодні не відчують себе вільними, побоюючись судових рішень, які можуть бути прийняті не на їхню користь.

Такі різноманітні погляди обумовлюють необхідність та актуальність дослідження американської судової системи. Тому дана стаття покликана розглянути федеральну систему судоустрою США, виявити її позитивні та негативні аспекти, а також дослідити процес формування висококваліфікованого суддівського корпусу.

Виклад основного матеріалу. В умовах вдосконалення судоустрою України, що зазначено Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки [14], видається актуальним звернення до зарубіжного досвіду побудови й функціонування судових систем. Однією з найбільш розвинених та старіших є судова система Сполучених Штатів Америки, яка вирішує свої завдання досить ефективно, однак також має ряд певних недоліків.

Специфіка судової системи США визначається федеративним устроєм американської держави. Суб'єктами Сполучених Штатів Америки є п'ятдесят штатів і один федеральний округ Колумбія.

Штати передають ряд управлінських функцій федеральному уряду, при цьому зберігають свою самостійність в питаннях боротьби зі злочинністю, транспорту, охорони здоров'я, освіти та інших. До складу Сполучених Штатів Америки Конгресом можуть прийматися нові штати. Так, наприклад, в 1959 році був прийнятий

п'ятдесятий штат Гавайї. Сьогодні одним з найбільш ймовірних кандидатів на становище п'ятдесят першого штату є Пуерто-Ріко.

З п'ятдесяти штатів сорок шість називаються словом «штат» (наприклад, Штат Колорадо), інші чотири штати «співтовариствами (співдружністю)» (наприклад, Співдружність Кентуккі). Однак конституційних і правових відмінностей (в застосуванні федерального права) між штатами й співтовариствами немає.

Таким чином, на континентальній території США діє федеральна судова система, 50 різних судових систем в штатах і судова система федерального округу Колумбія (м. Вашингтон), а також окружні суди на трьох територіях на Віргінських островах, Гуам і Північних Маріанських островах.

Федеральна судова система (Federal courts) створена на основі федеральної Конституції 1787 року Конгресом США. Суди штатів сформовані на основі конституцій штатів органами легіслатури. Для судової системи США, сповіщає С.В. Боботов, характерний дуалізм (наявність поряд з федеральними судами судів в кожному штаті) і трирівневість федеральної системи (Верховний суд; 12 Апеляційних судів по округах; окружні суди по першій інстанції загальної та спеціалізованої юрисдикції) [2, с. 34].

В даний час в США діють близько 16456 судів першої інстанції в 50 штатах, а на федеральному рівні 94. За рік у федеральних судах порушується більше 250 тис. справ, в той час як в судах штатів більше 100 млн. цивільних і кримінальних справ. В цілому, за кількісними характеристиками федеральна судова система порівнянна з системою великого штату.

Слід зауважити, що нерідко одна і та ж справа підсудна двом і більш дублюючим судовим органам. Головним є те, що паралельно функціонує федеральна система судів і самостійні судові системи 50 штатів, округу Колумбія та чотирьох федеральних територій. В цілому американські суди відрізняються від судів інших країн двома основними рисами: 1) поділом влади; 2) правом конституційного контролю.

Рішення американських судів систематизуються і публікуються під назвою «доповіді». Більшість штатів мають свої офіційні доповіді. Компетенція судів штатів і федеральних судів багато в чому перетинається. В.Н. Бибило зазначає, що жодна інша держава з федеральним устроєм не має повного набору судів першої інстанції на федеральному рівні й паралельно судів першої інстанції на рівні

штатів. На будь-якій території США засідає два суди першої інстанції (суд штату і федеральний окружний суд). У зв'язку з цим право вибору суду надається позивачу [1, с. 32].

Зупинимось більш детально на федеральній системі судоустрою. Розпочнемо з рівня найвищої судової інстанції – Верховного федерального суду. Зазначимо, що з плином часу судова система США зазнавала змін. Загальна кількість суддів Верховного суду США було збільшено із семи до дев'яти, введено підрозділ окружних судів на різні судові округи, проведено перетворення судів округів в апеляційні суди США й окружні суди першої інстанції.

Верховний суд США має всю сукупність владних судових повноважень. Він уповноважений на розгляд справ про відповідність Конституції рішень вищих державних органів влади, законів та інших нормативних правових актів; є вищою судовою інстанцією у цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справах, для розв'язання економічних суперечок; здійснює судовий нагляд за діяльністю нижчестоящих судів; дає роз'яснення з питань судової практики.

Верховний суд США складається з дев'яти суддів, включаючи Головного суддю. Головний суддя Верховного суду головує на його слуханнях і володіє повноваженнями з нагляду за усією федеральною судовою системою США. Але необхідно відзначити, що повноваження Головного судді з розгляду справ аналогічні повноваженням будь-якого з суддів Верховного суду США.

Верховний суд США є також вищою апеляційною інстанцією. Він має право розглядати апеляції на рішення апеляційних судів і рішення судів штатів, що стосуються питань федерального права. Справа, розглянута в суді штату, в разі, якщо вона стосується необхідності застосування положень Конституції США, федерального статуту або угоди, може бути також розглянута Верховним судом США.

Не вважаючи на те що повноваження Верховного суду США щодо перегляду рішень судів штатів, на думку американських вчених, мають в цілому позитивне значення для функціонування всієї юридичної системи країни, на практиці до цього суду звертаються досить рідко, і Верховний суд США розглядає лише кілька десятків справ щорічно, зазначає М. Лобов [7, с. 62].

У США діють 12 федеральних Апеляційних судів. Їх юрисдикція обмежена територією судового округу (judicial circuits). Один з них діє в столичному окрузі Колумбія; інші 11, кожному з яких присвоєно

номер, діють на решті території країни. Наприклад, в юрисдикцію Апеляційного суду Другого округу входять штати Коннектикут (Connecticut), Нью-Йорк, Вермонт (Vermont). Ці апеляційні суди займаються розглядом скарг на рішення, винесені федеральними окружними судами даного округу. Крім того, Апеляційний суд по федеральному округу уповноважений розглядати апеляції по спеціалізованих справах, в тому числі пов'язаним з патентним правом, а також рішення Суду у справах зовнішньої торгівлі та Федерального претензійного суду.

Апеляційний суд для Федерального округу (The Court of Appeals for Federal Circuit) здійснює правосуддя щодо певних категорій справ незалежно від географічної ознаки на всій території США. Тут переглядаються рішення, винесені в Федеральному претензійному суді й в Федеральному суді з питань міжнародної торгівлі. Судді апеляційних судів (з-поміж окружних суддів) circuit judges призначаються на довічний термін Президентом США за рекомендацією і за згодою Сенату в кількості, визначеній положеннями розділу 28 Зводу законів США. Так, наприклад, Другий округ складається з 13 окружних суддів. Справи, як правило, розглядаються в складі трьох суддів.

За висловленням А.В.Орлова суди першої інстанції поділяються на:

- суди загальної юрисдикції (ними є районні суди federal district courts або General trial courts);
- суди спеціальної юрисдикції [9].

Територія США розділена на 94 судових округи, в кожному по одному окружному суду. Округи є різними за охопленою територією. У густонаселених штатах їх може бути три-чотири, в малонаселених один. Всі районні суди мають не менше двох суддів, наприклад, в штаті Нью-Йорк в Північному федеральному судовому окрузі призначено чотири судді, в Південному 28, Східному 15, Західному чотири судді. Судові засідання для зручності тих осіб, що беруть участь в них, можуть проводитися в різних місцях штату.

Позови, віднесені до компетенції федеральних органів юстиції, як правило, пред'являються в федеральні районні суди відповідно до територіальної підсудності справи і розглядаються суддею одноосібно.

На острівних територіях окружні суди мають статус територіальних судів і відрізняються тим, що створені відповідно до ст. IV Конституції США, і судді призначаються на 10-річний термін, а не довічно.

Далі для формування цілісного уявлення про федеральну систему судоустрою Сполучених Штатів Америки звернемо увагу на федеральні суди спеціальної юрисдикції.

Суди у справах про неспроможність діють при окружних судах. Наприклад, для Північного судового округу штату Нью-Йорк призначено двоє суддів (bankruptcy judges), для Південного дев'ятеро, для Східного шестеро, для Західного троє. Правосуддя такого суду здійснюється суддею одноособово.

Федеральний претензійний суд (The United States Court Of Federal Claims) складається з 16 суддів, що призначаються Президентом за рекомендацією і за згодою Сенату. Суд розташований у Вашингтоні, але в правилах судочинства він сам може визначати як час, так і місце свого засідання. У його компетенцію входить розгляд позовів, що пред'являються до США. Правосуддя здійснюється суддею одноособово.

До складу Федерального суду з питань міжнародної торгівлі (The Court of International Trade) входять дев'ять суддів, Суд же розташовується в Нью-Йорку. Розглядає позови, які стосуються тарифів і торговельних угод, що пред'являються до США, їх агентствам і федеральним службовцям. Провадження здійснюється суддею одноособово, по складних справах колегіально у складі трьох суддів [10].

Податковий суд (The United States Tax Court) США є судом федерального уряду, який розглядає: справи, пов'язані зі стягненням податкової недоїмки; вимоги про повернення переплачених податкових сум; спори про право платника податків ознайомитися з документами та іншими матеріалами, які зберігаються в податковому відомстві (The Internal Revenue Service IRS). Прийняті ним рішення, як правило, можуть бути оскаржені в федеральному апеляційному суді або в Верховному суді США.

До складу суду входять 19 основних суддів, які призначаються на п'ятнадцятирічний термін, і 17 додаткових суддів, які призначаються головним суддею. Резиденція суду у Вашингтоні (Washington, D.C.), периферійне відділення в Лос Анджелесі (Los Angeles), засідання можуть проводитися в будь-якій точці США.

Кожен суддя федеральних судів розглядає і цивільні, і кримінальні справи, а також (при необхідності) питання порушення Конституції. У США немає окремо виділеної конституційної юстиції. Зазначимо, що існування судової системи на рівні федерації та штатів породжує проблему співвідношення рішень вищих судових

органів штатів, в яких тлумачаться положення конституцій штатів, з рішеннями Верховного суду США, в яких тлумачаться аналогічні положення федеральної Конституції. Є.В. Черняк стверджує, що ця проблема вирішується одним з зазначених способів:

а) шляхом використання методу “жорсткої відповідності” (lockstep approach), згідно з яким суд штату враховує всі попередні тлумачення федерального конституційного тексту, здійснені Верховним судом США з аналогічного питання;

б) шляхом використання методу “критерію” (criteria approach), який базується на використанні низки “інтерпретаційних” критеріїв для визначення, чи буде виправданим відхід при розгляді конкретної справи від прецедентів, створених Верховним судом США;

в) шляхом використання методу “першості” (primacy approach), відповідно до якого суд штату здійснює незалежний конституційний аналіз [12, с. 7].

Також судді розглядають апеляції на рішення адміністративних агентств (адміністративні суди в США).

Такий підхід дійсно дозволяє усебічно розглядати справи у різних провадженнях, гарантуючи правильний, вчасний розгляд справи. Однак, як уже зазначалось раніше, внаслідок цього виникають проблеми ситуації щодо розподілу справ між федеральними судами та судами штатів. Проблема розподілу справ постає однією із головних у системі судоустрою США.

Суди штатів є судами з обмеженою юрисдикцією, висловлює своє бачення Д.Д. Мідор, і це означає, що органам правосуддя штатів підсудні всі справи, за винятком тих, які віднесені до компетенції федеральної юстиції. Згідно з Конституцією (sec. 2 art. III) до ведення останньої належать:

- справи, що виникли з відносин, регульованих Конституцією США, федеральним правом, договорами, укладеними США (в цій частині федеральна компетенція обумовлена особливим характером застосовуваного права);

- суперечки, що стосуються послів, консулів, справ за участю США в якості сторони, суперечки між штатами, між особами, які мають доміцилій в різних штатах. В даному випадку федеральна юрисдикція обумовлена особливим складом учасників спірних правовідносин [8, с. 34].

Положення Конституції доповнюються приписами розділу 28 Зводу законів. Тут встановлено, що федеральні окружні суди ком-

петентні розглядати суперечки між громадянами різних штатів або за участю іноземних громадян або організацій, але тільки якщо ціна позову перевищує \$ 75 000. Претензії на менші суми можуть подаватися тільки до суду штату.

Таким чином, існують два основних потоки справ, що надходять до федеральних судів: юрисдикція з питань, віднесених до федеральної компетенції, і юрисдикція при розбіжності правових норм. У загальному випадку федеральні суди можуть вирішувати справи, пов'язані з «федеральними питаннями» з урядом США, Конституцією США або федеральними законами, спорами між штатами або між США і іноземними урядами. Прикладами таких справ можуть служити:

- претензія громадянина на право отримувати гроші за програмою федерального уряду (за програмою соціального забезпечення);
- позовна заяву уряду про те, що хтось порушив федеральне законодавство;

заперечення на дії, вжиті федеральною установою.

В принципі, при цьому будь-яку справу, обумовлену розбіжністю правових норм, незалежно від грошової суми, може бути подано не в федеральний суд, а в суд штату.

Справа може також бути подана до федерального суду за принципом «неспівпадаючого громадянства» сторін, наприклад, між громадянами різних штатів або між громадянами США та інших країн. Щоб забезпечити стороні з іншого штату або держави неупередженість, Конституція передбачає, що такі справи можуть слухатися в федеральному суді.

Федеральні судді повинні дотримуватися Кодексу поведінки суддів США набір етичних принципів і правових норм, прийнятий Судовою конференцією США. Багато федеральних суддів працюють на державній службі та займаються викладацькою діяльністю. Це дозволяється Кодексом поведінки, який закликає суддів займатися діяльністю щодо вдосконалення законодавства, правової системи та відправлення правосуддя [13].

Загальне право створюється і інтерпретується суддями, основне джерело права судовий прецедент. Особливістю федерального права є наявність кодексоподібних неофіційних збірників (Приблизний КК, Звід американського права в 50 розділах, Єдиний торговий кодекс), а також прийнятих Конгресом деталізованих статутів, наприклад Кодекс про банкрутство, Податковий кодекс, Закон про

соціальне забезпечення, Закон про цінні папери і біржі. При цьому тлумачення законів і кодексів відбувається за правилом судового прецеденту, тобто з урахуванням і аналізом наявних прецедентів вищестоящих судів, а також перевіркою на конституційність застосованого джерела права.

Варто більш детально розглянути тему використання судового прецеденту у США. Якщо у Великобританії судовий прецедент є домінуючим у діяльності всіх судів, то в США ми не можемо говорити про однозначно головуючу роль прецеденту.

Ллуеллін К.Л. стверджує, що це зумовлено тим, що в кожному штаті є своя конституція і свій кримінальний кодекс. При цьому в жодному зі штатів США немає кодексів про дрібні (адміністративні) правопорушення. Усі порушення, навіть дрібні порушення правил дорожнього руху, є злочинами і підлягають розгляду в судах відповідної компетенції [6, с. 71].

Разом з тим в окремих штатах існують прецедентні норми, особливо в кримінальному праві. Саме загальне право США бере початок свого розвитку в королівських судах Англії, а точніше, в наданому їм королівською владою винятковому повноваженні з вирішення спорів, що стосуються повноважень, інтересів чи обов'язків королівської влади. Рішення судів у таких справах носили авторитетний характер, і зроблені в них висновки слугували основою для вирішення подібних або аналогічних суперечок в майбутньому іншими судами, які при винесенні своїх рішень зобов'язані були брати до уваги висновки суддів, які розглядали аналогічні питання права раніше. Таким чином, висновки судових рішень самі поступово набули характеру норм права, обов'язкових для виконання судами при вирішенні справ.

Згідно з Актом про керівні судові правила 1934 року обов'язок по розробці процесуальних правил і норм лежить на самих судах. Судова система сама розробила ці правила для оптимізації своєї роботи з метою спростити процедуру і скоротити час розгляду справи. Правила виробляються в спеціальних комісіях, до складу яких входять адвокати, правознавці, призначені Головою ВС; потім публікуються Адміністративним центром для вивчення громадської думки; потім затверджуються Судовою асоціацією; після чого затверджуються Верховним Судом. Ці правила стають джерелом права (законом в нашому розумінні), якщо тільки Конгрес не проведе голосування щодо їх зміни.

Розглядаючи переваги та недоліки федеральної судової системи США, необхідно звернути увагу на сам процес добору суддів на посаду, адже від висококваліфікованих виборців залежить подальше ефективне функціонування всієї судової системи США.

Світова практика знає різні способи зайняття посади судді: починаючи від призначення монархом чи президентом і закінчуючи обранням населенням. Найбільше різноманіття в системі добору суддів на посаду в межах однієї держави можна зустріти у Сполучених Штатах Америки, при цьому, як відомо, рівень довіри до суду у США найвищий у світі.

У США судова система має дуальний характер кожен штат має свою автономну судову систему, а також діє федеральна система судів. Відповідно до Конституції США суддів федеральних судів призначає Президент за згодою Сенату. Незважаючи на досить політизований і непрозорий процес добору суддів, після призначення суддя формально стає вільним від політичних впливів, оскільки його призначають довічно.

П'ятдесят штатів діяли автономно і творчо, а тому сформували велику кількість механізмів призначення суддів. Судді або призначаються губернатором, або обираються народним голосуванням. У різних штатах побутує та чи інша практика. Досліджуючи, особливості добору суддів у США, Р. Куйбіда, визначив такі способи обрання та призначення суддів:

- вибори, що здійснюються законодавчим органом (в 3 штатах);
- призначення главою виконавчої влади, з наступним затвердженням законодавчим органом (в 8 штатах);
- всезагальні вибори на основі партійних списків (в 12 штатах);
- всезагальні позапартійні вибори – незалежно від партійної приналежності (в 10 штатах);
- призначення, що здійснюється головою виконавчої влади, на основі списку, підготованого незалежною комісією з наступним затвердженням шляхом прямих виборів – «міссурійський метод» (в 17 штатах). Губернатор штату призначає на посаду судді одного з трьох кандидатів, запропонованих йому спеціальною кваліфікаційною комісією експертів, а після певного строку перебування такого судді на посаді проводяться вибори, під час яких населення може або затвердити, або відмінити його призначення [2, с. 32].

Відповідно до Конституції США суддів федеральних судів призначає Президент за згодою Сенату. Як зазначає, Р. Куйбіда, особливо

звертаючи увагу на систему судоустрою США, особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права. Будь-який метод підбору суддів мусить гарантувати від призначення суддів за неправомірними мотивами. При підборі суддів не повинно бути дискримінації щодо даної особи за ознаками раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану та ін.; однак вимога про те, щоб кандидат на юридичну посаду був громадянином відповідної країни, не повинна розглядатися як дискримінаційна [5, с. 15].

Аналізуючи порядок висунення та призначення федеральних суддів США, К.Ф. Гуценко зауважив, що кандидат на посаду судді повинен бути видатним юристом і лідером у тій місцевості, де він висувається, а його особиста і професійна репутація має бути бездоганною. До того ж в ході перевірки кандидата на посаду судді прискіпчиво вивчається його особа та всебічно з'ясовуються професійні та особисті сторони. Центр діяльності по відборі суддів зосереджено в Міністерстві юстиції, в першу чергу – Службі правової політики. Міністерство юстиції попередньо проводить велику негласну перевірку (збираються різноманітні документи, надсилаються запити в державні заклади та організації, та ін.). До такої перевірки залучається навіть Федеральне бюро розслідувань та апарат «Білого Дому» [4, с. 10–11]. На думку М.М. Суховій, глибоко вивчає особистість претендента Комітет у справах правосуддя Сенату, який проводить відкриті слухання при безпосередній участі кандидата в судді. Комітет публічно встановлює не тільки здібності і компетентність кандидата, але й його особисті переконання, всі боки приватного життя протягом багатьох років [11, с. 347].

Крім того, в процесі відбору суддів активну участь бере Американська асоціація адвокатів (АВА). Орган асоціації, – Комітет із справ федеральної юстиції, оцінює основних кандидатів в судді як «кваліфікованих» чи «некваліфікованих» юристів. Ці оцінки враховуються працівниками Міністерства юстиції на попередній стадії відбору. Необхідно відзначити, що Американська асоціація адвокатів є об'єднанням юристів, що включає поряд з адвокатами також суддів, аторнеїв та викладачів права.

Американські спеціалісти усвідомлюють, що при відборі суддів головна проблема полягає у виявленні професійно придатних до виконання обов'язків судді осіб. З цією метою в США проводяться

спеціальні дослідження особистості кандидатів, що претендують на посаду судді. Особливо уважно вивчається особистість претендента на пост федерального судді.

Згідно з американською правовою доктриною концепція незалежності суддів означає, що при вирішенні справ вони вільні від контролю з боку законодавчої та виконавчої гілок влади, як, в принципі, і від контролю громадськості. Разом з тим, О.Ведьорнікова не погоджується з тим, що це означає абсолютну і повну незалежність судової влади, оскільки в демократичній державі всією повнотою влади володіє тільки один суб'єкт – народ. І судова влада, як і інші її гілки, повинна бути підзвітна народу. Але у цьому випадку виникає певна суперечність між формами підзвітності народу, як носієві суверенітету, і гарантіями забезпечення незалежності судової влади. В американській правовій системі відпрацьовано способи зменшення цього протиріччя через методики відбору суддів та шляхом встановлення різних строків судових повноважень [3, с. 13]. Для федеральних суддів таке призначення є довічним. В ст. III розділу 1 Конституції США зазначено, що судді як Верховного суду, так і нижчих судів зберігають свої посади до тих пір, поки їх поведінка є бездоганною (good Behaviour).

Законодавці США у нормативно-правових актах чітко визначили необхідні вимоги для заняття посади судді. Однак у випадку помилки при відборі дуже складно змістити федерального суддю з посади. Це можливо лише шляхом складної процедури імпічменту, що здійснюється в Конгресі США. За 200 років існування американської правової системи процедура імпічменту по відношенню до федеральних суддів здійснювалась тільки 8 раз, з них в шести випадках судді були усунені з своїх посад, а в двох – виправдані. Для того, щоб уникнути помилок при відборі кандидатів на посаду федерального судді, одночасно декілька відомств всебічно вивчають його особисті та професійні якості.

На нашу думку, такий складний процес виправлення помилок хоч і значно підвищує необхідність усебічного дослідження кандидатури, однак є недоречним, адже надто затягує процедури і свідчить про певну слабкість законодавства у цьому аспекті.

Незважаючи на політизованість процесу добору суддів у США, суддівський корпус там вважається дуже якісним, особливо, на федеральному рівні. Долучаємося до позиції М.М. Суховій, який вважає, що така ситуація обумовлена тим, що судді поважають і цінують свою

незалежність, поважають незалежність суддів й інші гілки влади [11, с. 19]. На жаль, в Україні незалежність судді ще не стала цінністю ні для самих суддів, ні для представників інших гілок влади. Можливо, тому що незалежність часто асоціюється у нас із суддівським свавіллям; по-друге, судді у США здебільшого добираються за системою заслуг: тобто уся попередня їхня діяльність повинна свідчити про те, що людина заслуговує стати суддею. Адже посада судді розглядається як вінець кар'єри юриста; по-третє, судді цінують свою посаду і не хочуть втратити її і свій авторитет внаслідок сумнівних вчинків.

Висновок. Судова система США своєрідна і відрізняється від інших судових систем своїм різноманіттям. Специфіка судової системи США визначається федеративним устроєм американської держави. Суб'єктами Сполучених Штатів Америки є п'ятдесят штатів і один федеральний округ Колумбія (столиця США м. Вашингтон).

Сучасна федеральна судова система США не є «застиглою», вона досить динамічно розвивається і вдосконалюється. Цей досвід може представляти науковий і практичний інтерес для розвитку судової системи в Україні. Однак огляд досвіду США показує, що в Україні заміна процедури добору суддів на виборчу систему може створити більше проблем, ніж вирішити ті проблеми, що існують. Значно ефективнішими можуть бути заходи, спрямовані на підвищення престижу посади судді і водночас – на посилення вимог до професійного і морального рівня кандидатів на посаду судді і самих суддів.

Загалом федеральну систему судоустрою США можна визначати як ефективну, що забезпечує усебічний розгляд справ та ефективно їх вирішення. Однак існують певні проблеми, котрі потребують більш детального розгляду, такі як розподіл справ між федеральними судами та судами штатів, політизованість добору суддів тощо.

Бібліографічний список:

1. Бибило В. Н. Судебные системы зарубежных государств: учебно-методическое пособие для студентов юридических специальностей БГУ. Минск: БГУ, 2012. 128 с.
2. Боботов С. В., Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. М.: Норма, 1997. 346 с.
3. Ведёрникова О. Отбор кандидатов на судебные должности: опыт США / О. Ведёрникова. *Советская юстиция*. 1993. №5. С. 12-17.
4. Гупенко К. Ф. Правосудие по-американски. М.: Знание, 1969. 54 с.
5. Куйбіда Р. Добір суддів: призначення чи вибори? *Юридичний вісник України*. 2006. № 30. С. 14-19.

6. Ллувеллін К. Л. Система прецедентного права Америки. Чикаго: University of Chicago, 1989. 153 с.
7. Лобов М. Верховный суд США и проблема разделения властей: пределы правового похода. *Конституционный суд как гарант разделения властей*. М.: Норма, 2003. С. 60–83.
8. Мідор Д. Д. Суды в Сполучених Штатах. Міннесота: Вест Паблішінг Ко, 1991. 85 с.
9. Орлова А. В. Федеральний уровень судебной системы в Соединенных Штатах Америки: Введение для судей и судебных администраторов зарубежных стран. Вашингтон: Административное Управление судов США, 2001. 77 с.
10. Официальный сайт Федерального суда по вопросам международной торговли. URL: <http://www.cit.uscourts.gov/AboutTheCourt.html>
11. Суховій М. М. Особливості добору кандидатів на посаду судді за законодавством окремих зарубіжних країнах. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 345–349.
12. Черняк Є. В. Конституційна юстиція Сполучених Штатів Америки: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2005. 20 с.
13. Paul St. ABA Code of Judicial Conduct: Selected statutes, rules and standards on the legal profession. Minn.: West Publishing Co, 1992. P. 823–838.
14. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>

The article considers the structural anatomy of the US federal court system, its features, and the current dynamics of the development of this system. The relationship between the organization of the US court system and the efficiency of the administration of justice in the country is analyzed. Possible ways of reception of the US progressive experience by Ukraine are determined.

Keywords: US federal court system, justice, judicial procedures, federal system of the United States.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЩОДО АНТИДОПІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дослідження присвячене вивченню основних правових аспектів міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності. Основною характеристикою сучасного стану цієї сфери є протистояння між зростаючими у суспільстві антидопінговими настроями та фармакологічною індустрією, в якій обертаються мільярди доларів, та яка спрямована на розробку все нових способів використання допінгу у спорті. Така ситуація не лише ставить під сумнів чесність спортивних змагань, але є величезною загрозою для життя та здоров'я, як осіб, що вживають допінг, так і для майбутніх поколінь людства. Розуміючи таку небезпеку, держави та спортивні організації здійснюють співробітництво щодо боротьби з допінгом на багатосторонній основі шляхом участі в міжнародних організаціях, а також на двосторонній основі (ведення переговорів, укладення двосторонніх угод) тощо. Основні напрями такого співробітництва й розглядаються в цій статті.

Ключові слова: спорт, допінг у спорті, Антидопінгова конвенція, Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті, Антидопінговий кодекс, Всесвітнє антидопінгове агентство, WADA, антидопінгова діяльність.

Постановка проблеми. Для вивчення правових аспектів міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності нам необхідно визначити поняття «допінгу» та зрозуміти роль, яку він відіграє в сучасному спортивному житті. Для цього важливо окреслити місце спорту в глобальному світовому дискурсі, і з'ясувати, чому спортсмени та їх керівництво й до сьогодні готові йти на численні порушення антидопінгових вимог і ставити під загрозу не тільки свою репутацію, але й життя та здоров'я осіб, що використовують такі стимулятори. Саме через це знання ми зможемо усвідомити та проаналізувати міжнародні організації з протидії використанню допінгу в спорті, які існують в сучасному світі, та визначити ефективність правового врегулювання міжнародного співробітництва в цій сфері.

Стан дослідження. Сфера наукових досліджень правового регулювання боротьби з допінгом через свій комплексний характер має деякі специфічні складнощі. Дуже часто дослідники розглядають

її лише під одним із кутів: через призму міжнародного права – Х.Г. Хішперт, Л. Касини; через спортивне право – С.М. Стороженко, І.Р. Процик, В.Н. Платонов, А.Ю. Бордюгова, Ф. Латти, Т. Шульц, М.А. Тіхонова, Р.В. Чередник; з боку прав людини – Дж. Соек; в контексті права Європейського союзу – Дж. Корнбек, С. Витеріл; або через суто медико-фармакологічні проблеми використання та виявлення допінгових препаратів – Р. Сікман, І.М. Башкін тощо. Частково механізми міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності розглядаються в рамках вивчення так званого міжнародного спортивного права, що об'єднує норми міжнародного публічного та приватного права, а також корпоративні норми міжнародних організацій Олімпійського руху, в межах чого робляться спроби доведення існування такої самостійної комплексної галузі права – С.В. Алексєєв, Л.І. Захарова. Загалом, ми можемо констатувати, що до теперішнього часу проблематика правового врегулювання міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності все ще є недостатньо вивченою та потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Метою статті є оцінка основних положень сучасного міжнародного права в сфері протидії використанню допінгу в спорті, огляд актуального досвіду роботи міжнародних організацій, які приймають участь у антидопінговій діяльності, та аналіз стану правового регулювання міжнародного співробітництва в цьому секторі.

Виклад основного матеріалу. Роль спорту в сучасному світі давно вийшла за межі індивідуальної справи окремої людини. Не є перебільшенням сказати, що спорт сьогодні охоплює практично всі сфери життя суспільства ХХІ століття [1, с. 55]. Крім своїх природних функцій – оздоровчої, виховної, підготовчої, емоційно-видовищної, комунікаційної та змагальної – спорт виступає значним економічним, політичним, інтеграційним та іміджевим чинником на державному, міжнародному та глобальному рівнях.

Об'єднуючий характер спортивних подій відомий кожному. Під час проведення світових спортивних змагань мільйони людей будь-яких національностей, рас, громадянства, фінансового стану та релігійних переконань об'єднуються задля сумісного проживання процесу цих змагань. Крім того, спорт виступає реальним соціальним ліфтом для спортсменів, які приймають рішення присвятити йому своє життя, та надає їм можливість значно підвищити свій соціальний статус, адже переможці крупних спортивних змагань (Олімпійських ігор, кубків та чемпіонатів Європи тощо) стають

достатньо заможними людьми, а також справжніми зірками, авторитетами та прикладами для молоді по всьому світу, людьми, з якими бажають познайомитися та співпрацювати рекламодавці, засоби масової інформації і, навіть, політики.

Також не є таємницею, що спортивна сфера виступає сьогодні надзвичайно важливою частиною економіки будь-якої держави, а інвестиції у спортивні події приносять значні дивіденди та надприбутки своїм інвесторам, а також державам, які приймають та проводять такі заходи. Спортивна сфера здійснює також і значний вплив на політичну сферу. Так, рівень розвитку спорту в державі є певним «знаком її якості» та одним із показників, за яким оцінюють рівень життя та добробуту в цій країні. Крім того, спортивні перемоги у змаганнях для жителів країни-переможниці виступають підставою пишатися своєю державою, а отже фактором, що єднає людей та, зокрема, підвищує рівень їхнього патріотизму, та через це забезпечує підтримку та лояльність населення до діючої політичної влади в країні. Ми бачимо, що спортивні перемоги спортсменів певних держав приносять реальні економічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні переваги цим державам та їхнім елітам, підвищують авторитет країни в світі, покращують її імідж, інвестиційну та політичну привабливість на міжнародній арені тощо.

Таким чином, на даний момент спорт виступає реальним політичним важелем, який впливає на розвиток сучасного міжнародного правопорядку, та – через свою надзвичайну важливість – вимагає скоординованого міжнародно-правового співробітництва між країнами в багатьох спортивних та навколо спортивних сферах. На сучасному етапі розвитку суспільства спортивній сфері притаманна надзвичайно велика ступінь комерціалізації, що спричиняє цілу низку проблем у цій сфері, одна з яких – використання допінгу спортсменами та протидія цьому на міжнародному рівні, що потребує міжнародної взаємодії, співробітництва та правового врегулювання [6].

Як зазначено у вступі до Всесвітнього антидопінгового кодексу, «антидопінгові програми покликані зберегти те, що насправді є важливе і цінне для спорту, що часто називають «духом спорту» і що є суттю олімпійського руху» [4]. Іншими словами, антидопінгове співробітництво покликано забезпечити дотримання так званої «fair play» (чесної гри), терміну, що сьогодні є зрозумілим по всьому світу, не тільки як спортивне, але й наукове та філософське поняття.

Зазначаючи прагнення до чесної гри, Всесвітній антидопінговий кодекс підкреслює необхідність дотримання духу спорту – прославляння людського духу, тіла і розуму. Вказуються такі основні цінності [4] духу спорту:

- етика, справедливість і чесність;
- здоров'я;
- високий рівень виступу;
- характер і освіта;
- задоволення і радість;
- колективізм;
- відданість і вірність зобов'язанням;
- повага до правил і законів;
- повага до себе та інших учасників змагань;
- мужність;
- спільність і солідарність.

Цим основним цінностям та духу спорту докорінно суперечить використання допінгу.

Саме слово «допінг» (doping) походить від слова «door» – назви алкогольного напою, який жителі Південної Африки вживали для підвищення витривалості. Довгий час (до кінця XIX століття) допінгом називали введення стимуляторів коням перед скачками [5], які би покращували їхні результати, і вже пізніше цей термін набув сучасного свого розуміння. Зараз під допінгом розуміються заборонені фармакологічні препарати, методи та процедури, що використовуються з метою стимуляції фізичної та психічної працездатності та досягнення завдяки цьому високих спортивних результатів шляхом введення до організму людини чужої для цього організму, будь-якої фізіологічної субстанції в ненормальній кількості або якої-небудь речовини неприродним шляхом для того, щоб штучно і нечесно підвищити результат спортсмена під час виступу на змаганнях [2].

Особливістю використання допінгу в спорті є те, що це порушення не визнає кордонів, а отже не може бути подолане лише зусиллями спортивної федерації або однієї держави. Це змушує спортивні, урядові та неурядові організації вступати у багатосторонню взаємодію між собою, формуючи систему міжнародного антидопінгового співробітництва.

Загалом процес міжнародного співробітництва у боротьбі з використанням допінгу в спорті можна розглядати як один з видів спільної діяльності представників спортивного руху, який спрямований

на досягнення спільних цілей в сфері боротьби за використанням допінгу під час спортивних змагань, що здійснюється на основі загально визнаних принципів та норм міжнародного і національного права.

Зазначимо, що міжнародне антидопінгове співробітництво може бути розглянуто в декількох аспектах [3, с. 57]:

- в широкому сенсі – одна з форм міжнародної взаємодії в сфері спорту та пов'язаних з цим відносин (політичних, економічних, наукових), яка здійснюється між суб'єктами міжнародного права та представниками світового спортивного руху на засадах рівності та відсутності дискримінації;

- в інституційному сенсі – окремий інститут комплексної галузі міжнародного спортивного права;

- в організаційно-правовому сенсі – процес, який відбувається між уповноваженими суб'єктами, який спрямований на створення організаційної структури, задля здійснення ефективної боротьби з використанням допінгу в спорті, нормативне-правове регулювання цієї сфери, а також антидопінгової діяльності цих організаційних структур, перш за все, Всесвітньої антидопінгової агенції (WADA).

В рамках нашого дослідження міжнародне співробітництво в галузі антидопінгової діяльності нас цікавить саме в організаційно-правовому аспекті, в рамках якого воно здійснюється в трьох основних формах:

- 1) співробітництво в рамках створення та діяльності системи міжнародних антидопінгових організацій;

- 2) співробітництво шляхом створення міжнародної нормативно-правової бази, яка покликана врегулювати антидопінгову сферу та встановити систему санкцій за порушення правил в сфері використання допінгу в спорті;

- 3) інші сумісні дії в антидопінговій сфері, зокрема, співробітництво в рамках проведення міжнародних конференцій та інших заходів.

Кожна з вказаних форм міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності потребує відповідного правового регулювання, тож варто окремо розглянути кожен з вказаних форм співробітництва з точки зору ступеню її правової урегульованості.

Розглянемо співробітництво в рамках створення та діяльності системи міжнародних антидопінгових організацій. Для ефективного міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності

необхідне належне організаційне забезпечення, що передбачає організаційно-структурний, інформаційно-аналітичний, методичний, ресурсний аспекти, з якими тісно пов'язані прогнозування, планування і програмування заходів для реалізації дій у згаданій сфері, що забезпечується тільки за наявності тісної довгострокової взаємодії учасників між собою [1, с. 55].

Існують міжнародні, регіональні та національні антидопінгові організації. До міжнародних антидопінгових організацій відносяться: Всесвітнє антидопінгове агентство, Міжнародний олімпійський комітет, Міжнародний паролімпійський комітет, міжнародні спортивні федерації (МСФ), інші організатори великих спортивних заходів, які проводять на них антидопінгове тестування. Безперечно, основні навантаження щодо здійснення антидопінгової діяльності в сучасному світі покладені на Всесвітнє антидопінгове агентство (WADA) як спеціалізовану організацію, що була створена спеціально для здійснення антидопінгової діяльності в спортивній сфері.

Нормативно-правовим базисом діяльності WADA є її Статут – Constitutive Instrument of Foundation [1, с. 57]. WADA засновано в формі фонду відповідно до вимог Цивільного кодексу Швейцарії з місцезнаходженням у м. Лозанні, де вона і була заснована. У 2001 році WADA було прийнято рішення про перенесення своєї штаб-квартири в Монреаль (Канада). WADA має наступні регіональні офіси: Токіо, Кейптаун, Лозанна та Монтевідео [9].

Відповідно до Статуту WADA має наступну організаційну структуру: Установча Рада (верховний орган), яка складається не більше ніж з 40 членів, та обирається на паритетних началах Олімпійським рухом, з одного боку, і органами влади (державами та міжурядовими організаціями) – з іншого (ст. 6). Головою Установчої Ради виступає Президент WADA, який обирається на трирічний термін, не може обіймати цю посаду більш ніж два терміни. Президент має змінюватися за принципом ротації – це по черзі має бути представник Олімпійського руху та представник органів державної влади. Оперативне управління WADA здійснює Виконавчий комітет, який складається з 12 членів, та, яке правило, формується зі складу Установчої Ради (ст. 11). Контрольні функції покладено на незалежний аудит. Адміністративний апарат WADA очолює Генеральний директор, під керівництвом якого працюють 10 директоратів (чотири регіональних, медичний, науковий, зі стандартів та погоджень, з освіти, комунікації та з правових питань), загальний штат яких складає

близько 50 осіб [8, р. 431]. У 2005 році WADA було також створено Комісію спортсменів.

Статут WADA передбачає можливість за потреби та рішенням Установчої Ради запрошувати спостерігачів, серед яких на теперішній час, зокрема, Всесвітня організація охорони здоров'я та Інтерпол [8, р. 431].

Особливістю структури WADA є принцип рівного партнерства між Олімпійським рухом та публічною владою. Цей принцип паритетності реалізується шляхом надання сторонам рівного представництва в органах WADA, рівністю голосів при прийнятті рішень, системою ротації посадових осіб – представників приватного спортивного співтовариства та органів державної влади, рівністю грошових внесків від Олімпійського руху та від держав також ретельно врегульовані Статутом, і дотриманню цього принципу приділяється надзвичайно велика увага.

Таким чином, WADA з нормативно-правової точки зору є неурядовою організацією, яка заснована відповідно до вимог швейцарського приватного права. Державні органи та міжурядові організації, входять до складу WADA для забезпечення можливості для них приймати участь в діяльності вказаної організації задля захисту своїх прав в спортивній сфері. Основним завданням WADA є втілення, розширення та координація зусиль щодо ознайомлення спортсменів з тим, яку шкоду спричиняє допінг їхньому здоров'ю, пропагування ідеалів чесної гри, а також для того, щоб виявляти та віддавати покарання тих, хто порушує встановлені антидопінгові правила. Ці правила встановлюються задля того, щоб забезпечити всім спортсменам рівні умови чесної боротьби на спортивних змаганнях. Задля реалізації зобов'язань, що покладені на WADA, було визначено сертифіковані організації по всьому світу, які мають право проводити взяття проб від імені WADA. Програми допінгового контролю, який здійснюється WADA, спрямовані на захист тих спортсменів, які приймають участь у спортивних змаганнях без використання жодних стимулюючих препаратів. Такий захист відбувається шляхом розробки та реалізації ефективних методів виявлення допінгу в організмі спортсменів. Тобто вищевказані програми покликані захистити тих спортсменів, які обирають для себе «fair play».

Незважаючи на те, що за своєю правовою природою WADA була створена як приватно-правова організація, воно, безсумнівно, здій-

снює цілу низку публічно-правових функцій. Так відповідно до статті четвертої Статуту WADA до його цілей і завдань відноситься [10]:

- заохочення та координація на міжнародному рівні боротьби з допінгом у спорті у всіх його формах, в тому числі за допомогою співпраці з міжурядовими організаціями, урядами, органами державної влади; при цьому прямо вказується, що дотримання рекомендацій WADA ґрунтується на моральних і політичних принципах;
- зміцнення на міжнародному рівні етичних принципів, які утверджують неприйнятність допінгу в спортивній діяльності;
- прийняття, адаптація, внесення змін та оновлень до переліку заборонених речовин і методів для всіх державних і приватних органів, зокрема для Олімпійського руху;
- заохочення, координація та, за необхідності, здійснення спільно з державними органами й Олімпійським рухом організації забору допінг-проб без попереднього повідомлення спортсменів поза змагального періоду;
- розробка, узгодження та уніфікація наукових, адміністративних і технічних стандартів і процедур забору та аналізу допінг-проб;
- сприяння узгодженню правил, дисциплінарних процедур, санкцій та інших норм, що забезпечують боротьбу з допінгом у спорті, а також сприяння їх уніфікації з урахуванням поваги до прав спортсменів;
- розробка й вдосконалення антидопінгових освітніх і профілактичних програм на міжнародному рівні;
- заохочення та координація досліджень в області боротьби з допінгом у спорті.

Внаслідок цього, сьогодні WADA виступає основним «нормотворцем» в сфері міжнародної боротьби з допінгом. Формально акти WADA не повинні були б мати обов'язкову юридичну сили, але фактично вони її мають щодо держав, неурядових організацій та спортсменів, які приймають участь у світовому спортивному русі. Це пов'язано правами цієї організації в сферах: затвердження списку заборонених речовин і методів; наукових, адміністративних і технічних стандартів та процедур забору й аналізу допінг-проб; застосування дисциплінарних процедур і санкцій, для забезпечення боротьби з допінгом у спорті.

Крім того, WADA є верховним наглядовим антидопінговим органом, що здійснює функції спостереження на міжнародних спортивних заходах та у поза змагальний період через складну систему

підпорядкованості відповідних національних антидопінгових агентств Всесвітньому антидопінговому агентству.

Всі ці фактори дозволяють стверджувати, що WADA за своєю правовою природою та здійснюваним функціям відноситься до так званих гібридних публічно-приватних організацій, наряду з Міжнародною організацією стандартизації, Міжнародним комітетом Червоного Хреста та Міжнародним союзом охорони природи [8].

Наступною формою міжнародного співробітництва в галузі антидопінгової діяльності є співробітництво шляхом створення міжнародної нормативно-правової бази, яка покликана врегулювати антидопінгову сферу та встановити систему санкцій за порушення правил в сфері використання допінгу в спорті (Всесвітній антидопінговий кодекс, Заборонений список до нього; Копенгагенська декларація про боротьбу з допінгом у спорті, додатком до якої є Міжнародний стандарт щодо терапевтичного використання заборонених речовин; Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті, Додатком до якої є Міжнародний стандарт для тестування тощо).

Ще однією формою міжнародного співробітництва в галузі антидопінгової діяльності, яка потребує свого правового врегулювання, є спільні дії урядових, неурядових та міжнародних організацій в рамках проведення спортивних заходів, міжнародних конференцій тощо. В межах цієї форми антидопінгового співробітництва варто згадати про феномен так званої спортивної дипломатії, яка передбачає реалізацію спільних дій урядових, неурядових та міжнародних організацій для досягнення певної мети, зокрема, подолання використання допінгу в спорті.

Головною метою такої взаємодії є формування моделі антидопінгового супроводу спортивної діяльності для мінімізації можливостей застосування допінгу в спорті, а також – формування спортивної антидопінгової культури. Така модель може бути продуктивною, якщо будуть комплексно охоплені наступні компоненти: контрольний; освітній; науково-дослідний; нормативно-правовий та інформаційний. Найбільш повно ця форма взаємодії реалізується в інформаційному компоненті, де необхідно: поширення знань про шкоду застосування допінгу серед спортсменів, тренерів, лікарів, організаторів спортивних заходів та інших верств населення; інформування фахівців про розширення та оновлення списку заборонених препаратів, про види порушень антидопінгових правил, про відповідальність спортсменів і персоналу за порушення даних правил, про

форми покарання за застосування і поширення допінгу; пропаганда «чистого» спорту серед різних соціально-демографічних груп населення [7, с. 114].

Вищевказані спільні дії умовно можна поділити на два основних напрямки: офіційні та неофіційні.

Офіційний напрямок передбачає використання офіційних спортивних змагань як майданчика для реалізації антидопінгових заходів. Сюди ж варто віднести спортивні конгреси і спортивні фестивалі, на яких обговорюються багато проблем, пов'язаних з використанням допінгу в спорті. На таких заходах визначаються найбільш загальні перспективи розвитку міжнародного антидопінгового співробітництва, встановлюються контакти між міжнародними спортивними організаціями та науковцями, популяризується спорт, фізкультура, здоровий образ життя, чесні правила участі у змаганнях. Часто до участі в таких антидопінгових форумах запрошуються й неспортивні міжнародні організації: ООН, ЮНЕСКО, ВОЗ, Інтерпол тощо, де вони виробляють спільні програми дій та приймають різні міжнародні документи.

Неофіційний рівень передбачає взаємодію на рівні використання неформальних важелів, неурядових організацій, авторитету тренерів та окремих спортсменів для формування громадської думки щодо неприпустимості використання допінгу в спорті. Головним завданням спортивної антидопінгової дипломатії в обох випадках (як в офіційному, так і в неофіційному) є цілі подолання проблеми допінгу в спорті специфічними дипломатичними методами і засобами – через авторитет зірок спорту, підвищену увагу громадськості до найбільш великих міжнародним, регіональних або національних спортивних змагань, перш за все, до олімпійських ігор, чемпіонатів світу або Європи. Саме такі масові заходи, які об'єднують навколо себе велику кількість людей: учасників, організаторів, глядачів, нерідко використовуються для досягнення, зокрема, антидопінгової мети, шляхом підкреслення вагомості досягнення перемоги в таких змаганнях саме «чистими» методами або, навпаки, демонстрацією протесту.

Однак між офіційним та неофіційним методами міжнародної взаємодії існує принципова різниця. Вона полягає саме в можливості нормативно-правового врегулювання цих сфер. І якщо офіційні методи взаємодії на теперішній час є достатньо чітко регламентовані, то неофіційна сфера такого співробітництва в галузі антидопінгової діяльності досі ґрунтується на звичаєвих нормах, а часто й на при-

йомах, що пов'язані з маніпуляціями, що спричинює низку проблем та можливих зловживань в цій сфері.

Висновки. Як нами було зазначено вище, правове регулювання відносин у області спорту відрізняється певною специфікою, яка робить отримання перемоги на спортивних змаганнях за допомогою допінгу настільки привабливою для спортсменів та їх оточення, що вони підчас готові не зважати на ту непоправну шкоду, яку допінг завдає як спорту взагалі, так і здоров'ю спортсменів зокрема. Нами було з'ясовано походження та значення терміну «допінг», який ми визначили як введення до організму людини будь-яким шляхом речовини, чужої для цього організму, будь-якої фізіологічної субстанції в ненормальній кількості або якої-небудь речовини неприродним шляхом для того, щоб штучно і нечесно підвищити результат спортсмена під час виступу на змаганнях. Нами було зазначено, що міжнародне антидопінгове співробітництво може бути розглянуто в декількох аспектах:

- в широкому сенсі – одна з форм міжнародної взаємодії в сфері спорту та пов'язаних з цим відносин (політичних, економічних, наукових), яка здійснюється між суб'єктами міжнародного права та представниками світового спортивного руху на засадах рівності та відсутності дискримінації;
- в інституційному сенсі – окремий інститут комплексної галузі міжнародного спортивного права;
- в організаційно-правовому сенсі – процес, який відбувається між уповноваженими суб'єктами, який спрямований на створення організаційної структури, задля здійснення ефективної боротьби з використанням допінгу в спорті, нормативно-правове регулювання цієї сфери, а також антидопінгової діяльності цих організаційних структур, перш за все, Всесвітньої антидопінгової агенції (WADA).

В рамках нашого дослідження міжнародне співробітництво в галузі антидопінгової діяльності нас цікавило саме в організаційно-правовому аспекті. Були розглянуті три основні форми такого співробітництва:

- 1) співробітництво в рамках створення та діяльності системи міжнародних антидопінгових організацій;
- 2) співробітництво шляхом створення міжнародної нормативно-правової бази, яка покликана врегулювати антидопінгову сферу та встановити систему санкцій за порушення правил в сфері використання допінгу в спорті;

3) інші сумісні дії в антидопінговій сфері, зокрема, співробітництво в рамках проведення міжнародних конференцій та інших заходів.

До відносяться: Всесвітнє антидопінгове агентство, Міжнародний олімпійський комітет, Міжнародний паралімпійський комітет, міжнародні спортивні федерації (МСФ), інші організатори великих спортивних заходів, які проводять на них антидопінгове тестування. Визначено, що основне навантаження щодо здійснення антидопінгової діяльності в сучасному світі покладені на Всесвітнє антидопінгове агентство (WADA).

Було розглянуто міжнародні антидопінгові організації, а також WADA як спеціалізована організація зі здійснення антидопінгової діяльності в спортивній сфері, її організаційно-правова структура, основні функції, а також основні нормативно-правові акти з врегулювання міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності, серед яких: Конвенція Ради Європи проти застосування допінгу, Медичний кодекс Міжнародного олімпійського комітету (Медичний кодекс олімпійського руху), Всесвітній антидопінговий кодекс та Заборонений список до нього, Міжнародна конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з допінгом у спорті, Копенгагенська декларація про боротьбу з допінгом у спорті, Міжнародний стандарт щодо терапевтичного використання заборонених речовин та Лабораторний стандарт, Міжнародний стандарт з тестування, Всесвітнього антидопінгового агентства, Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи проти застосування допінгу.

Також була розглянута така форма міжнародного співробітництва в галузі антидопінгової діяльності як спільні дії урядових, неурядових та міжнародних організацій в рамках проведення спортивних заходів, міжнародних конференцій тощо, в чого було зазначено по існування феномену так званої спортивної дипломатії, яка передбачає реалізацію спільних дій урядових, неурядових та міжнародних організацій для досягнення певної мети, зокрема, подолання використання допінгу в спорті та реалізується в двох основних напрямках: офіційному та неофіційному.

Перспективи подальшого дослідження. У зв'язку з численними антидопінговими заборонами останнім часом допінг приймає більш підступні форми, через що тільки послідовними та гнучкими методами міжнародного співробітництва щодо антидопінгової діяльності можна сформулювати нетерпимість до допінгу і до осіб, що його

застосовують. Окрім правових методів тут необхідно застосовувати весь окреслений вище перелік форм та методів антидопінгової діяльності. Вважаємо, що підвищення ефективності антидопінгових перевірок за допомогою розробки та впровадження більш сучасних методів контролю дасть змогу збільшити ймовірність виявлення можливих випадків використання допінгу. Покращення інформування спортсменів щодо шкоди, яку спричиняє допінг життю та здоров'ю, а також проведення масової роз'яснювальної та консультативної роботи, захист прав тих, хто обирає для себе «чесну гру» слугуватиме чинником попередження використання допінгу та пропаганди «чистого» спорту.

Бібліографічний список:

1. Абсалямов Т. М. Международные и внутригосударственные аспекты борьбы с допингом в спорте. *Вестник спортивной науки*. 2013. № 2. С. 50-61.
2. Алексеев С. В. Международное спортивное право. Москва: Закон и право, 2008. 695 с.
3. Алексеев С. В. Спортивное право России. Правовые основы физической культуры и спорта: учебник для вузов. Москва: Закон и право, 2014. 667 с.
4. Всесвітній антидопінговий кодекс, 2015 (World Anti-Doping Agency). WADA-AMA. URL: <https://www.wada-ama.org/sites/default/files/resources/files/wada-2015-code-ru.pdf>.
5. Гик Е., Гупало Е. Спорт и допинг. *Наука и жизнь*. 2018. № 1. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/1267>
6. Марриотт-Ллойд П. Международная конвенция о борьбе с допингом в спорте. *Организация Объединенных наций по вопросам образования, науки и культуры*. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001884/188405R.pdf>
7. Сергеев В.Н. Изменение отношения юных спортсменов к употреблению допинга как результат проведения антидопинговых мероприятий олимпийской направленности. *Успехи современной науки*. 2016. № 2(6). С. 109-114.
8. Casini L. Global Hybrid Public-Private Bodies: the World Anti-Doping Agency (WADA). *International Organizations Law Review*. 2009. Vol. 6. No. 2. P. 429-444.
9. WADA Regional Offices (2018). *World Anti-Doping Agency*. URL: <http://www.wada-ama.org/en/About-WADA/Regional-Offices>¹⁰. World Anti-Doping Agency (2018). *Funding World Anti-Doping Agency*. URL: <https://www.wada-ama.org/en/funding>

The research is devoted to the study of the main legal aspects of international cooperation on anti-doping activities. The main characteristic of the current state of this area is the confrontation between the growing anti-doping sentiment in the society and the billions of dollars of the pharmaceutical industry, which seeks to develop new ways to use doping in sport. This situation not only jeopardizes the integrity of sporting events, but also becomes a huge threat to life and health both for people who use doping and for future generations of mankind. States and sports organizations realize this danger and cooperate to combat doping on a multilateral basis through participation in international organizations, as well as on a bilateral basis (negotiating, concluding bilateral agreements), etc. The main directions of such cooperation are discussed in this article.

Keywords: sports, doping in sports, Anti-Doping Convention, International Convention against Doping in Sport, Anti-Doping Code, World Anti-Doping Agency, WADA, anti-doping activity.

УДК 342.98:35.086(477.5)«18-20»

Якименко І.В., НУ «ОЮА»

ПОРУШЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ, ЯК ПІДСТАВА ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XVIII – ПОЧ. XX СТ.

У запропонованій статті досліджується проблема дисциплінарної відповідальності державних службовців за порушення морально-етичних норм в дореволюційному праві Російської імперії у XVIII – на початку XX ст. Проаналізовано стан дотримання дореволюційними чиновниками морально-етичних норм у професійному середовищі та побуті, зроблено висновок про їх чисельні порушення. Виконано аналіз стану нормативно-правового регулювання морально-етичних вимог до дореволюційних державних службовців та охарактеризовано основні підстави притягнення їх до дисциплінарної відповідальності за порушення морально-етичних норм.

Ключові слова: порушення правил професійної етики, обов'язки державних службовців, дисциплінарна відповідальність, державний службовець, дисциплінарний проступок.

В умовах реформування державної служби в Україні важливим завданням є забезпечення наявності у державних службовців не лише належних професійних якостей: знань, умінь та навичок, а й дотримання

The research is devoted to the study of the main legal aspects of international cooperation on anti-doping activities. The main characteristic of the current state of this area is the confrontation between the growing anti-doping sentiment in the society and the billions of dollars of the pharmaceutical industry, which seeks to develop new ways to use doping in sport. This situation not only jeopardizes the integrity of sporting events, but also becomes a huge threat to life and health both for people who use doping and for future generations of mankind. States and sports organizations realize this danger and cooperate to combat doping on a multilateral basis through participation in international organizations, as well as on a bilateral basis (negotiating, concluding bilateral agreements), etc. The main directions of such cooperation are discussed in this article.

Keywords: sports, doping in sports, Anti-Doping Convention, International Convention against Doping in Sport, Anti-Doping Code, World Anti-Doping Agency, WADA, anti-doping activity.

УДК 342.98:35.086(477.5)«18-20»

Якименко І.В., НУ «ОЮА»

ПОРУШЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ, ЯК ПІДСТАВА ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XVIII – ПОЧ. XX СТ.

У запропонованій статті досліджується проблема дисциплінарної відповідальності державних службовців за порушення морально-етичних норм в дореволюційному праві Російської імперії у XVIII – на початку XX ст. Проаналізовано стан дотримання дореволюційними чиновниками морально-етичних норм у професійному середовищі та побуті, зроблено висновок про їх чисельні порушення. Виконано аналіз стану нормативно-правового регулювання морально-етичних вимог до дореволюційних державних службовців та охарактеризовано основні підстави притягнення їх до дисциплінарної відповідальності за порушення морально-етичних норм.

Ключові слова: порушення правил професійної етики, обов'язки державних службовців, дисциплінарна відповідальність, державний службовець, дисциплінарний проступок.

В умовах реформування державної служби в Україні важливим завданням є забезпечення наявності у державних службовців не лише належних професійних якостей: знань, умінь та навичок, а й дотримання

ними відповідних морально-етичних норм. Сучасне законодавство приділяє багато уваги питанням дотримання загальних правил етичної поведінки службовців не лише на робочому місці, під час виконання своїх обов'язків, але у вільний від роботи час, у побуті [1; 2]. Оскільки однією з обов'язкових умов будь якої реформи є врахування теоретичного та практичного досвіду попередників, актуальним є звернення до дореволюційного періоду Російської імперії протягом тривалого часу існував інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців за порушення морально-етичних норм.

До проблематики становлення та розвитку дисциплінарної відповідальності російських чиновників за порушення морально-етичних норм сьогодні активно звертаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: А. Архіресва, А. Бріліантов, М. Бармак, Н. Гущева, С.Дегтярьов, В. Очаковський, В. Зубов, М. Юдін, В. Шандрата інші, що свідчить про актуальність піднятої проблематики.

Однією з проблем, з якими зіткнулася Російська імперія в процесі реформування системи державної служби, стали низькі морально-етичні якості чиновників. Розширення апарату управління та відсутність належного матеріального забезпечення призвели до того, що за словами історика генерал-лейтенанту М. Дубровіна, на початку XIX ст. «...присутственні місця заповнялися людьми недостойними, аморальними та майже повністю неосвіченими» [3]. Як наслідок, досить швидко почала проявлятися неналежна поведінка державних чиновників як на робочому місці, так і у вільний від виконання обов'язків час.

Перебуваючи на робочому місці чиновники достатньо часто дозволяли собі займатися справами, що були далекими від їх посадових обов'язків: читали газети та журнали, грали в карти, спілкувалися тощо. Після закінчення роботи, державні службовці продовжували вдаватися до різноманітних розваг, найпопулярнішими з яких були азартні ігри. У «Віснику чиновництва» зберігся показовий опис соціального портрету чиновника-гравця та наслідків його поведінки: «Чиновник-гравець, отримує обмежене жалування, яке ледве вистачає для існування. І досить часто половину цього жалування він забирає для задоволення страсті азарту, у пориві якого забуває, що вдома існує багато прогалин, які необхідно закрити грошами, що він програє на зеленому полі. Жінка ходить в осінньому саке, не дивлячись, що на вулиці вже зима, у дітей ботіночки просять каші, в молочну лавку другий місяць не плачено...» [4].

Значною проблемою залишалося і зловживання спиртними напоями. Як відзначають дослідники, чим нижчий був рівень чиновництва, тим сильнішою виявлялася ця проблема: низький рівень заробітної плати, напружена праця, низький культурний рівень населення тощо. Особливо поширене вживання алкоголю було серед рядового міського та сільського чиновництва, що досить часто негативно впливало на рівень виконання ними своїх службових обов'язків. Типовими були випадки, коли чиновники у нетверезому стані приходили на роботу і не могли належним чином виконувати свої посадові обов'язки. В матеріалах діловодства українських установ також нерідко зустрічаються помітки в особових формулярах чиновників про схильність до пияцтва та «неможливість атестації до моменту виправлення» [5; 6]. Щоправда, слід зазначити, що поширення алкоголізму серед чиновників сприяло і саме населення, для менталітету якого неувялялось можливим вирішення будь-якої серйозної справи без виставлення могоричу своєму начальнику. Так, зокрема характеризуючи високий рівень алкоголізму серед сільських чиновників О.А. Преображенський зазначив: «Старшині не пити не можна, бо з миром прийдеться сваритись» [7].

Пияцтво та азартні ігри, спряли і іншим проявам асоціальної поведінки чиновників в побуті. Непоодинокими ставали факти про нанесення тілесних ушкоджень представниками влади, про розпутні дії, про невиконання своїх батьківських обов'язків щодо дітей тощо. Все це не могло позитивно вплинути на імідж державного чиновника в очах суспільства, свідченням чого стають твори Гоголя та Салтиков-Шчедріна. Безперечно, що асоціальний образ життя, постійні порушення норм моралі, вели до деформації правової свідомості чиновників, сприяли поширенню правового нігілізму та обумовлювали поширення у їх середовищі корупційних діянь. Зокрема, в результаті проведення слідчих дій щодо державних чиновників південноукраїнських губерній, які допустили розкрадання ввіреного їм майна, брали хабарі, або вчиняли інші дії спрямовані на незаконне збагачення, було встановлено, що серед причин, які штовхнули їх на шлях правопорушення найбільш типовими є: слабкість до алкоголю, картковий борг, борги внаслідок гри на біржі тощо [8; 9].

Вищезазначені фактори обумовили прагнення центральної влади підвищити рівень відповідальності державних службовців та запровадити дисциплінарну відповідальність за порушення морально-етичних норм державними службовцями.

Дореволюційні дослідники аналізуючи правову природу інституту державної служби неодноразово наголошували, що вона накладає на державних службовців більш розширене коло зобов'язань, яке може виходити за межі звичайної трудової діяльності. Як правило, це пояснювалося тим, що чиновник, як на службі, так і в буденному житті є представником держави, а отже всі його дії будуть оцінюватися суспільством як такі, що освячені державою. У зв'язку з цим, неправомірні дії чиновника чи його аморальна поведінка могла зашкодити державі, оскільки впливала ставлення суспільства до неї. «Службовий обов'язок, – зазначав з цього приводу Опенгейм, – полягає в тому, щоб як на службі, так і поза нею робити все, що вимагається службою, і утримуватися від усього, що протирічить її гідності» [10]. Аналогічну позицію зайняв і інший вчений – Геффер, який у своїй роботі відзначив: «порушення службових обов'язків може полягати у нехтуванні загальними обов'язками, що покладені на службовця, в особливості у невідповідному гідності службової особи образу життя» [11].

Ведучи боротьбу з аморальною поведінкою державних службовців, російська влада ще в петровський період законодавчо зобов'язала чиновників під загрозою покарання не вчиняти дій, які можуть підірвати їх авторитет у суспільстві, а також негативно позначатися на виконанні ними своїх обов'язків. Так, главою 25 Регламенту 1720 року встановлювалося, що чиновник за порушення трудової дисципліни та неналежної поведінки у побуті (пияцтво, гра, безбожжя), повинен бути покараний пониженням в чині або відправленням у відставку [12].

Особливу увагу було звернено увагу на зловживання алкогольними чиновниками напоями – зважаючи на поширення цього явища серед чиновників держава запроваджувала жорсткі санкції по відношенню до винних осіб: штрафи, звільнення, віддача у солдати тощо. Так, 14 жовтня 1798 року було видано наказ, яким канцелярські службовці, які проявляли «нерадивість до служби», повинні передаватися у солдати [13], а у 1822 та 1833 роках Сенат офіційно роз'яснював, що цей указ поширюється на осіб винних у аморальній поведінці, зокрема у надмірному вживанні алкоголю [14; 15].

У указі Миколи I «Про нетерпіння на службі людей нетверезої поведінки» (січень 1826 р.) керівникам центральних та місцевих державних органів влади знову було наголошено «прийняти за неодмінне правило: нікого, хто нетверезої поведінки, на службі не мати». У ви-

падку виявлення зловживання алкоголем, керівник зобов'язаний був фіксувати цей факт, вносити його до посадового списку чиновника та враховувати при подальшому просуванні по службі [16]. Зокрема, на станції Херсонська за вживання алкоголю було звільнено ряд місцевих чиновників поштової служби, які в подальшому потрапили до «чорного списку» і їм було заборонено надалі проходити службу у поштово-телеграфному відомстві [17].

Водночас, держава не обмежувалася лише боротьбою з зловживанням алкоголю у середовищі російських чиновників. У «Статут про службу цивільну» (1832 р.) містився вже більш широкий перелік вимог до морально-етичного обліку державного службовця. На чиновника покладался обов'язок зберігати «вірність службі», «добру волю при виконанні доручення», проявляти «старанність для загального добра» та «чесність, безкорисливість і утримання від хабарів» [18]. Окремі автори вважають, що ці норми носили не правовий, а морально-етичний характер, а отже їх виконання залежало від доброї волі державних службовців. Так, А.С. Архіреєва зазначає, що: «можна прийти до висновку, що по суті вони носили виключно моральний характер, був відсутній правовий зміст вказаних моральних, нравствених вимог» [19]. На наш погляд, подібний висновок є помилковим. Морально-етичні вимоги закріплені в законодавстві набували юридичного змісту, оскільки держава по-перше, регламентувала окремі види діяльності в цих сферах, а по-друге, закріпила юридичну відповідальність за неналежну поведінку, яка супроводжувалась порушенням таких норм. Зокрема, в контексті останньої вимоги передбачалися серйозні обмеження, щодо порядку святкування днів народжень, інших свят державних службовців, а також прийняття ними подарунків від знайомих та сторонніх осіб. Особливо це стосувалося керівного складу державних органів, оскільки в середині XIX ст. масовим явищем стає примусові збори на подарунки до дня народження чи інших свят з підлеглих чиновників. Аналізуючи стан справ, законодавець відзначав, що ініціатива про святкування може виходити не від самого начальства, а йти знизу, від самих підлеглих: «Нерідко такі урочистості влаштовуються підлеглими, і без спеціального дозволу вищого начальства, лише з мовчазної згоди тієї особи, якій присвячено святкування» [20]. Однак і в такому випадку подібні дії визнавалися незаконними і піддавалися покаранню, оскільки «святкування, «обтяжливе для всіх, крім декількох осіб, що знаходять у тому свою вигоду, поширює в службовому середовищі шкідливе

мистецтво лицемірства і лестоців» [21]. Водночас, як і в попередніх випадках, не дивлячись на юридичні обмеження це явище досить міцно укорінилося в житті російських чиновників, оскільки у 1876 році Олександр II вимушений був приймати іменний указ, в якому чітко регламентував проведення святкування ювілеїв чиновниками Російської імперії, заборонивши проводити їх без отримання попередньої згоди керівництва [22].

Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності ставала і негідна поведінка чиновників у побуті, яка могла виявлятися у формі хуліганських дій, завдання образи сусідам або просто стороннім особам, участь у бійках тощо. Матеріали справ свідчать, що подібні побутові конфлікти розглядалися керівництвом, як підстава накладення на чиновника дисциплінарного стягнення, незалежно від того чи притягувався він до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Так, канцеляриста Київської губернії було звільнено з посади за бійку та пияцтво, а його колегу з Харківської губернії – за побиття та словесні образи щодо місцевої жительки [23; 24].

Визнаючи за державою висунення певних вимог до морально-етичного обліку державного службовця, не можна не відмітити той факт, що досить часто державне втручання в особисте життя відбувалося на більш глибокому рівні, аніж цього вимагали об'єктивні потреби та здоровий глузд. Так, у 1837 році Микола II прагнучи унормувати зовнішній вигляд державних службовців прийняв указ «Про заборону державним чиновникам носити бороду та вуса», в якому зобов'язав усіх керівників органів державної влади слідкувати за тим, щоб їх підлеглі «ні бороди, ні вус не носили позаяк належать одному військовому мундиру» [25]. Під приводом необхідності збереження авторитету державної служби, керівництву також було надано право здійснювати перевірку та надавати дозвіл своїм підлеглим на укладення шлюбу. Ст. 2058 Уложення про покарання кримінальні та виправні визнавала протизаконим шлюб укладений без дозволу керівництва, а порушник цієї заборони міг бути притягнутий до відповідальності з накладенням на нього суворої догани з внесенням до послужного списку [26].

Тісна взаємодія між православною церквою та російською державою, обумовило контроль зі сторони влади за духовною сферою життя державних чиновників. Ст. 20 Статуту про попередження та перешкоджання злочинам вимагала від чиновників відвідування церкви, сповідання та виконання інших релігійно-обрядових дій,

накладаючи на керівників органів державної влади обов'язок «наглядати, щоб особи, які перебувають у їх підпорядкуванні, обов'язок цей неодмінно виконували» [27].

Царський уряд не лише декларував, але і уважно відстежував дотримання державними службовцями відповідних норм поведінки у повсякденному житті. Так, у 1832 році верховна влада зобов'язала всіх жандармських штаб-офіцерів доставляти свідчення про «порядок особистого життя та характер думок чиновництва та інших верств населення губерній» [28]. Інформація, яка надходила до центру свідчила, що під контролем влади перебуває не лише політичні настрої чиновництва, а й їх поведінка у побуті, взаємовідносини з іншими верствами населення, моральний стан тощо. Так, зокрема, була зібрана інформація про прелюбодіяння з кріпосними губернського секретаря, чутки щодо аморальної поведінки канцеляристів Катеринославської губернії, керівника Одеського митного округу тощо. Отримана інформація передавалася керівництву чиновників для прийняття рішення про притягнення винних у порушеннях до відповідальності, і відзначені осіб, які «не нагороджувалися, проте служили старанно і мали високу моральність» [29]. Прикладом практичної реалізації цих норм, є справа київських чиновників: канцеляриста М. Стрельникова, якого було звільнено зі служби за «непристойну поведінку» та секретаря Опочького – «за неблаговидні вчинки» [30; 31].

Приділяючи значну увагу підвищенню рівня морально-етичних якостей державних службовців, царська влада зобов'язала місцеві адміністрації в особі губернаторів та губернських правлінь, здійснювати неухильний контроль за цим питанням і негайно реагувати на факти виявлених порушень. Так, в одному з наказів губернському правлінню зазначалося: «зобов'язати керівників присутсвенних місць здійснювати суворий нагляд за поведінкою та характером життя підлеглих не лише коли вони перебувають на службі, але і після її закінчення». У випадку, якщо канцелярський чиновник допускали систематичну «негідну поведінку» і не реагував на попередні зауваження, губернатор наказував передати справу на його розгляд для «должного начальственнаго внушения» [32]. Наявні архівні матеріали доводять, що це не було пустою, формальною, погрозою і губернатори неодноразово вдавалися до застосування різноманітних дисциплінарних санкцій по відношенню до винних осіб.

Підсумовуючи викладений матеріал можна зробити наступні висновки. У дореволюційний період держава приділяла значну увагу

регулюванню морально-етичного якостей державного службовця, що було пов'язано з чисельними проявами асоціальної поведінки чиновників, як на робочому місці, так і у побуті. В дореволюційний період був відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би закріплював чіткий перелік морально-етичних вимог до державного службовця, натомість існували різноманітні за часом та видавцем акти, які були спрямовані проти окремих проявів аморальної поведінки. Найбільшу увагу у дореволюційному законодавстві приділялося: боротьбі з пияцтвом, азартними іграми, розпусною поведінкою, хуліганством тощо. Обґрунтованість подібного контролю визначалося статусом державного службовця, як представника держави, вчинки якого ганьблять та дискредитують державний орган, у якому він служить.

Бібліографічний список:

1. Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10.12.2015.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. Наказ НАДС «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» № 158 від 05.08.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>
3. Дубровин Н. Ф. Русская жизнь в начале XIX века. *Рус. старина*. 1899. Т. 97, N 3. С. 565-566.
4. Весник чиновника 1912. № 10. С. 11.
5. Державний архів Чернігівської області (Далі ДАЧО). Ф.1205. Оп. 1. Спр. 230.
6. ДАЧО. Ф.245. Оп. 1. Спр. 186. Центральний державний історичний архів м. Києва (Далі – ЦДІАК). Ф. 193. Оп. 4 Спр. 691.
7. Преображенский Ф. А. Вопросы крестьянского самоуправления. Сельские учреждения и должностные лица. М.: Унив. тип., 1893. С. 19.
8. Державний архів Миколаївської області (Далі – ДАМО) Ф. 87 Оп. 1 Спр. 131 Арк. 12.
9. Державний архів Одеської області Ф. 307 Оп. 7 Спр. 647 Арк. 312.
10. Коркунов Н. М. Русское государственное право. Часть особенная. Т. 2; Под ред. и с доп.: М.Б. Горенберг. 6-е изд. С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. С. 715.
11. Ширяев В.Н. Взятничество и лиходеительство в связи с общим учением о должностных преступлениях. Ярославль: Тип. Губ. правл., 1916. С. 37.
12. Генеральный регламент 1720 г. *Реформы Петра I. Сборник документов*. Сост. В.И.Лебедев. М., Гос.соц.-эк.изд-во, 1937. С. 131.
13. Полное собрание законов Российской империи (Далі – ПСЗРИ) Собр. 1-е. Т. XXV. СПб. 1832. №18.705.
14. ПСЗРИ. Собр. 1-е. Т. XXXVIII. СПб. 1832 № 29.137.
15. ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т.VIII. СПб. 1833 № 6107.
16. ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т.I. СПб. 1826 №80.
17. ДАМО Ф. 87 Оп. 1 Спр. 72 Арк. 42.

18. *Свод законов Российской империи* (Далі – СЗРИ). Том III. Уставы о службе гражданской. Санкт-Петербург: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В.Канцелярии, СПб. 1857.
19. Архиреева А. С. К вопросу о правовом регулировании института обязанностей государственных служащих в Российской Империи в XIX веке. *Научный журнал КубГАУ*. 2015. №110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-pravovom-regulirovanii-instituta-obyazannostey-gosudarstvennyh-sluzhaschih-v-rossiyskoy-imperii-v-xix-veke>
20. СЗРИ. Том III. Уставы о службе гражданской.
21. СЗРИ. Том III. Уставы о службе гражданской.
22. ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т. L. СПб.1876 № 55551.
23. ЦДІАК Ф. 193 Оп. 4 Спр. 1179.
24. ДАХО ф.1016 Оп.1 Спр. 88.
25. ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т.XII. Отд.1. СПб. 1837 № 10092.
26. ПСЗРИ. Собр. 2-е. Т. XX. Отд.1. СПб. 1845 №19283.
27. *Устав о предупреждении и пресечении преступлений* : С разъяснениями по решениям кассац. деп. Правительствующего Сената. Москва : Тип. Ф. Б. Миллера, 1879. С. 49.
28. Ерошкин Н. П. Самодержавие первой половины XIX века и его политические институты. М., 1975.
29. Макарова Н.В. Чиновничество России во второй четверти XIX века и III отделение собственной его императорского величества канцелярии: проблема взаимоотношений. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2011. № 7. С. 133-138.
30. ЦДІАК. Ф.193. Оп. 5 Спр. 168.
31. ЦДІАК. Ф.193. Оп. 789/а. Спр. 211.
32. Мельникова И. Г. Чиновничество губерний Верхнего Поволжья в первой четверти XIX века. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология*. 2009. № 7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chinovnichestvo-guberniy-verhneho-povolzhya-v-pervoy-chetverti-xix-veka>

The article studies the problem of the disciplinary responsibility of civil servants for violation of moral and ethical standards in the pre-revolutionary law of the Russian Empire of the 18th – early 20th century. The article analyzes the compliance by pre-revolutionary bureaucrats with moral and ethical standards in the professional environment and everyday life and makes a conclusion about their numerous violations. The analysis of legal regulation of moral and ethical requirements for pre-revolutionary civil servants is carried out, and the grounds for disciplinary action for violation of moral and ethical standards are described.

Keywords: professional ethics violation, duties of civil servants, disciplinary liability, civil servants, disciplinary offense, malfeasance.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 321:316.483(477)

Завгородня Ю. В., НУ «ОЮА»

ДЕСТРУКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ, ЯК НАСЛІДОК КОНФЛІКТУ В ТРАНЗИТНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політична влада є вершиною системи управління суспільством. Нестабільність у політичній владі призводить до хаосу у державі та породжує руйнування політичної системи. Однією із причин руйнування влади є конфлікти, які перешкоджають демократичному політичному режиму. Цінність упорядкованості зв'язків між соціальними інститутами потребує практичного втілення. Держава у перехідному стані потребує аналізу мети та напрямків дії влади і громадян. Окрім того, влада вдається до маніпуляцій з метою отримання власної вигоди, тим самим зменшує довіру населення та підриває авторитет до управлінської сфери суспільства.

Ключові слова: політичний конфлікт, деструкція, протиборство, політична влада, транзитне суспільство.

Транзитне суспільство характеризується рядом особливостей, які впливають на розвиток країни та повинні враховуватися при прийнятті політичних рішень владною елітою. Умови переходу в країні від одного політичного режиму до іншого часто призводять до політичної кризи, а влада виходить за межі легальності, і як наслідок, легітимності. Політична криза в транзитному суспільстві зазвичай пронизана рядом політичних конфліктів, які впливають не лише на суспільство та окремі групи індивідів, але і на владу та владні зв'язки.

Основним завданням статті є проаналізувати політичну владу в транзитному суспільстві в умовах затяжних конфліктів, які виникають в політичному середовищі. Усі політичні процеси сучасності мають кардинальні відмінності від владної взаємодії декілька століть назад, а тому аналіз перехідних конфліктних суспільств є шляхом пошуку гармонізації взаємодії між владними інститутами та суспільними інститутами.

Науковою основою даної статті стали праці таких українських та зарубіжних науковців, зокрема: А. Адлер, С. Бульбенюк, Е. Тоффлер, Л. Герасимва, М. Панова, О. Сахань, Ю. Шайгородський.

Звичайно, політична влада є центром розвитку окремих народів та суспільства загалом. Поняття політичної влади виходить за межі трактування органів управління в межах однієї країни. Сучасні реалії демонструють нам, що політична влада включає в себе і міждержавні зв'язки окремих політичних сил, які здатні впливати на народи та нації, тим самим збільшуючи геополітичний вплив окремих політиків та політичних сил.

Окрім цього, варто звернути увагу на ієрархічність влади та взаємозв'язки в сучасному інформаційному світі, адже владна ієрархія дещо видозмінюється.

Як зазначає Бульбенюк С.С. одним з показових доводів щодо необхідності переосмислення розуміння публічності політичної влади в інформаційну добу є поява в останні десятиріччя альтернативних центрів вироблення важливих політико-управлінських рішень – центрів мережевого характеру. Автор стверджує, що подібно до традиційних державних інститутів, політичних партій, політичних лідерів та еліт такі мережеві центри не потребують інституціоналізації і формалізації. Сутність альтернативних центрів мережевого характеру містить елементи двозначності, оскільки, з одного боку, такі центри можуть формуватися у соціальних мережах, внаслідок чого мають бути максимально відкритими і публічними під час своєї діяльності, а з іншого боку, за межами таких центрів часто стоять представники еліти, які не містять елементів публічності. У зв'язку з чим, про справжню сутність таких представників політичної еліти широкий загал (ті, кого прийнято називати «народ», «пересічні громадяни», «виборці», «громадянське суспільство») не має жодного уявлення [1, с. 66].

Отже, враховуючи твердження Бульбенюк С., можливо зазначити, що сучасна політична влада має видозміненні особливості щодо

публічного впливу та взаємодії з суспільством, а структура влади не має чіткої формалізованої схеми взаємозв'язків та правил щодо входження до структури влади. Новітні аспекти політичної влади представлені наявністю неформальних центрів впливу, без системності чи навіть подекуди хаотичністю владних відносин [1, с. 66].

Оскільки, влада має такі особливості в сучасних політичних процесах, тому виникає певна боротьба повноважень чи так звана боротьба сфер впливу на групи людей чи регіони. Сама влада у процесі взаємодії в силу частих конфліктних процесів переходить в стан політичної кризи, що призводить до руйнівних процесів для всієї структури влади.

Як писав Е.Тоффлер у своїй відомій праці «Зсув влади: знання, багатство і насилля на порозі XXI століття», система влади пронизує сучасне суспільство наскрізь, від неї ніхто не вільний [3, с. 26]. Однак, якщо ми не можемо бути вільними від влади, то повинні формувати її таким чином, щоб ця влада була ефективною у взаємодії різних політичних інститутів та по відношенню до громадян.

У перехідних суспільствах дуже важливо, щоб ефективність політичної влади визначалася результатами реалізації задумів, розроблених програм, її можливістю ефективно керувати усіма сферами суспільного життя, досягати політичної мети оптимальними засобами. В науковому обігу відсутнє універсальне поняття «ефективності влади» за допомогою якого можна об'єктивно визначити ефективність політичної влади. Хоча в загальному своєму вигляді ефективність влади це використання усіх можливих важелів впливу з метою задоволення інтересів громадян. Оскільки, якщо влада використовує важелі впливу для задоволення власних інтересів, то це корупційна ефективність влади, яка потребує радикальних змін.

У транзитному суспільстві, окрім боротьби за розподіл повноважень, за визначення сфер впливу, виникають проблеми щодо ефективності розподілення економічних ресурсів у державі. А тому, популістська теза, щодо боротьби з корупцією повинна бути орієнтиром для дій, щоб пришвидшити період переходу.

Однак варто зауважити, що дезінтеграція влади й дестабілізація виникають у суспільстві не тому, що існують конфлікти, а через невміння врегулювати політичні суперечності або елементарне ігнорування цих колізій [4, с. 112-113]. Тому, що політична влада у демократичному суспільстві не може існувати без протиріч та боротьби (в правових межах) за владу.

В період суспільної невизначеності чи нестабільності процеси у політичній взаємодії досить небезпечні для самих політиків та інститутів влади загалом. В науковому обігу з'являється таке поняття, як «деструкція політичної влади».

В енциклопедії сучасної України поняття «деструкція» тлумачиться як процес порушення чи руйнування структури чого-небудь [2]. Тобто даний термін уособлює процес поступової чи миттєвої руйнації чого-небудь. В політичному процесі таке поняття дуже актуальне, оскільки в конфліктному політизованому середовищі відбуваються процеси, які не можливо відновити чи замінити. Руйнація в політиці може бути і поступовою коли конфлікт перейшовши в політичну кризу поступово здійснюється розпад чи то в структурі взаємовідносин чи то в структурі політичних інститутів.

Такі процеси можуть здійснюватися за допомогою реформ чи революцій, наслідки від форми зміни будуть відповідно різні. Отже, процес руйнування в політичній системі може бути індивідуальний (зміна одного з політичних лідерів) чи глобальний (радикальні зміни усієї системи управління).

При аналізі деструктивності, як соціально детермінованого явища, Ю. Шайгородський виокремлює кілька взаємопов'язаних і водночас – різних за сферами прояву рівнів його феноменології.

По-перше це особистісний рівень на якому деструктивною визначають поведінку, що суперечить нормам співіснування людей, заподіює моральний збиток людям, завдає фізичної шкоди, спричиняє психологічний дискомфорт. Здебільшого деструктивна поведінка обумовлена особистісними рисами людини та формами її первинної соціалізації, зокрема в сім'ї.

По-друге рівень малих груп, який характеризується безпосередньою міжособистісною взаємодією, наявністю спільної мотивації, діяльності й групових цілей. Характерною особливістю цього рівня є те, що особистісні прояви деструктивності можуть або посилюватися, або нівелюватися.

По-третє це соціальний рівень. Науковці констатують, що деструктивна поведінка – соціально детермінована. Досліджуючи вияви деструктивної діяльності, на доцільність і важливість урахування соціальних потреб людини й аналіз суспільних відносин вказував, зокрема, А. Адлер. Автор пояснював, що, людина є цілісною й неподільною особистістю, все життя людини являє собою динамічне прагнення до переваги, боротьби за перевагу і кожна людина є творчою особистістю [6].

Усі ці три рівні загального аналізу деструктивності поведінки віддзеркалюють політичних лідерів та політичну еліту, які також проходять шлях особистісного становлення та соціалізації в малих та великих суспільних групах.

Отже, деструктивна поведінка – це поведінка, яка направлена на руйнування структур, в даному випадку суспільно-політичних. По своїй суті процес руйнування не містить важких процедур, однак виникає запитання щодо конструктивності таких вчинків. Для цього варто розуміти мету, яку переслідують суб'єкти політики, руйнуючи структури чи інститути.

Безперечно у сучасному гармонізованому, демократичному суспільстві можливо подолання і попередження деструктивної суспільно-політичної поведінки та правового нігілізму, які перешкоджатимуть ефективному розвитку країни. Однак для таких дій ключовим завданням буде зміна ціннісно-орієнтаційних основ кожного політичного діяча, який є частиною владно-управлінської системи.

З метою досягнення балансу у політичній владі політичні актори повинні пам'ятати про взаємодопомогу, спільний розвиток соціокультурного та соціально-політичного процесу скоординованої діяльності, спільне створення нової системи. Усі ці постулати для політичної влади повинні стати основою при формуванні демократичного суспільства та власного розвитку.

Разом з тим, консервативна політична еліта, яка може містити в собі і владу, і бізнес повинна підлаштовуватися під нові реалії, що передбачають конкуренцію та вільний вибір цивілізаційних благ. Такі процеси зміцнять державний суверенітет, сприяють створенню нової політичної еліти та консолідують суспільні потреби.

Разом з тим, ключовим завданням для консолідації є визначення ціннісних пріоритетів, які характеризуються як необхідні складові для нормального функціонування суспільства, які є життєво необхідними для навколишнього соціокультурного світу.

Звичайно, ціннісні пріоритети для окремих категорій людей будуть різними, в залежності від регіону проживання, від віку людей, від класу та галузевої направленості інтересів. Наприклад, мається на увазі: різниця у цінностях заможних людей та малозабезпечених громадян, молодих та літніх людей, здорових та хронічно хворих.

Відносно політичної еліти, то їх інтереси та цінності також будуть різнитися по таким самим критеріям, але ще з однією відмінністю,

а саме власна вигода незалежно від будь яких інших суспільно-значимих показників. Бажання збагатитися та збільшити свої статки зменшує довіру до представників політичної еліти, а лідери починають дратувати населення навіть, якщо паралельно із збагаченням окремих суб'єктів влади відбувається розвиток державності. Тому що, прийняття рішень інколи стає самоціллю, а не важливою соціальною цінністю.

Отже, враховуючи особливості суспільних і політичних цінностей, які формуються у суб'єктів політичної влади варто відзначити, що пріоритети, через які часто виникають конфлікти, пронизані рядом факторів і є динамічними, а тому мінливими.

Сучасна політична еліта українського суспільства, яке знаходиться в перехідній площині, позиціонує себе, як політиків різновекторного напрямку розвитку, тим самим фактично створюючи конфліктну систему, без механізму вирішення. Для зміни напруженої конфліктогенної атмосфери у політичній системі України варто власними силами розпочинати будувати нову систему управління та керівництва для створення відчуття довіри. Для цього потрібно усунути негідних кадрів, які виконують управлінські функції та піднести цінність громадської думки та впливу її на публічну політику за допомогою громадського контролю.

Усунення кадрів консервативного напрямку розвитку країни варто однозначно змінювати, оскільки перехід до демократичної форми правління фактично стане не можливим. А тому, деструкція політичної влади одного покоління є необхідним викликом до сучасних перетворень.

На думку Сахань О.М. «деструкції влади як чинник конфліктності у функціонуванні української держави проявляються у деструктивних рішеннях влади і наслідках, до яких вони призводять – порушенні структури самої влади, нестабільності існуючого в Україні конституційного ладу, загостренні конфліктів між різними гілками влади та поширенні управлінської кризи, гостроті протистояння влади й опозиції, бюрократизації суспільства, гальмуванні розвитку громадянського суспільства, порушенні конституційних прав і свобод людини, поглиблені соціальної нерівності в суспільстві тощо»[5].

В історичному аспекті можемо прослідкувати неодноразову недовіру до прийнятих політичних рішень, інколи ці рішення стають руйнівними для усієї політичної системи влади. Яскравим сучасним прикладом самостійного руйнування влади є події Революції

Гідності, коли через неправильне рішення Президента України, була змінена вся управлінська система.

Окрім того, Сахань О.М. зазначає таку особливість, що в Європі та у Південній Америці за умов конфліктності існування держави, на яку також впливали деякі політико-правові деструкції, владу в країні часто захоплювали демагоги і диктатори. Тому вибори у симбіозі з економічною кризою при фактично демократичній формі правління, часто призводить до перемоги радикальних політичних сил, або ж збільшенню їх позицій та показників, за допомогою яких успішно проходять на парламентських виборах. Так, наприклад, внаслідок виборів у Німеччині, при масовому абсентеїзмі ліберально-демократичного електорату в 30-ті рр. XX ст. до влади прийшов Адольф Гітлер [5].

Звичайно, такі особливості зміни політичної еліти є небезпечними для всього суспільства. А демократична форма правління фактично змінюється на авторитарну платформу дій нового політичного правителя.

В українському суспільстві політична еліта своїми діями ставить під сумнів розвиток демократичних принципів, правових основ взаємодії та збереження загальнонаціональних цінностей. Переважна більшість конфліктів, які виникають на українській політичній арені не вирішується, а уникається сторонами. Суб'єкти політики за допомогою конфлікту намагаються відвернути увагу від більш значних проблем у суспільстві, створюють ілюзію причини за проблеми у суспільстві лише через опонентів по владі. Такі дії політиків у сучасному інформаційному суспільстві дискредитують їх як недосвідчених керівників з низьким рівнем моральності.

Сахань О.М. вважає, що люди, які прийшли до влади революційним шляхом, рідко стають конструктивними державотворцями, а продовжують діяти радикально і живуть за законами революційного часу. Тому більшість політиків себе повністю дискредитували не виконанням більшості передвиборчих обіцянок, непослідовністю, брехливістю, зрадництвом, корупційністю [5].

Такі твердження звичайно є досить суперечливими, оскільки вважаємо, що, на прикладі українського суспільства, не усі кроки післяреволюційної влади є радикальними, багато чого було досягнуто, що планувалося владою за встановлений термін, однак у зв'язку з тим, що ключові завдання не виконані уся діяльність післяреволюційної влади піддається такій жорсткій критиці.

Погляди щодо значимості і цінності самої політичної влади різняться у суспільстві. Адже влада, яка підтримує та поважає народ, також заслуговує на таку підтримку від населення і навпаки, якщо народ підтримував окремі групи політичних ініціатив суб'єкти політики, яким надана така довіра, повинні намагатися змінити стан суспільства.

Суспільство, яке розвивається нестабільно з постійними конфліктами та кризами однозначно шукає проблему у політичній еліті, яка не здатна створити сприятливу атмосферу для розвитку суспільства. А тому, представники політичної влади, які стають частиною політичної системи суспільства розуміють на який ризик і страх беруть на себе відповідальність за суспільство. Коли їх діяльність не приводить до розвитку суспільства вони вдаються до маніпуляцій. Однак, будь яка влада в політичній площині, яка не виконує ключові завдання суспільства стає деструктивною.

Деструкція влади є проявом демократії з однієї сторони, однак через часті зміни у політичній владі вона може призвести до становлення авторитарного політичного режиму з жорстким диктатором, або найгірший варіант це втрата державності та розподіл територіальної цілісності.

Сучасний політичний стан в українському суспільстві свідчить про можливі найнебезпечніші наслідки для влади та суспільства в цілому. Оскільки конфлікти назрівають як у суспільстві, так і між самими представниками влади, напруга та психологічне навантаження на свідомість громадян підвищується, емоції та агресія часто стають нормою спілкування.

Враховуючи усе вищезазначене, можемо дійти до висновку, що деструкція політичної влади є наслідком затяжних політичних конфліктів, які переходять у довготривалі кризові стани, чим унеможливають становлення демократичного політичного режиму.

Для попередження деструкції політичної влади необхідно зменшити конфліктні процеси за допомогою конструктивної взаємодії сторін конфлікту, створення спільної системи цінностей, яка буде влаштовувати усіх членів суспільства, якими будуть керуватися усі представники політичної влади. Процес становлення демократичної платформи у державі потребує спільних зусиль від політичної влади та громадян. А раціональна політика та високий рівень культури у суспільстві перші завдання для влади і населення.

Бібліографічний список:

1. Бульбенюк С. С. Особливості владно-управлінського дискурсу в інформаційну епоху. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2014. Вип. 14. С. 66–70.
2. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26324
3. Жаровська І. М. Державна влада: правові категорії: Монографія. Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2012. 195 с.
4. Конфліктологія / За ред., проф. Л. Герасіної та М. Панова. Харків: Право, 2002. С. 112–113.
5. Сахань О. М. Політико-правові деструкції влади, як чинник конфліктності у функціонуванні української держави. URL: http://www.rusnauka.com/8_NND_2011/Politologia/10_81508.doc.htm
6. Шайгородський Ю. Прояви політичної деструкції в умовах демократії. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shaihorodskyi_proiavy.pdf

Political power is the top of the system of social management. Instability in political power leads to chaos in the state and causes the destruction of the political system. One of the reasons for the destruction of power is the conflicts that interfere with a democratic political regime. The value of ordering relations between social institutions requires practical implementation. A state in transition needs to analyze the purpose and directions of action of the authorities and citizens. In addition, the authorities resort to manipulations in order to obtain their own benefits, thus reducing the trust of the population and undermining the authority of the managerial sphere of society. In the scientific circulation and practical implementation, the term “destruction of power” is constantly being heard, which includes processes of fundamental changes in order to improve the political system. A government apparatus that does not want to adapt to modern changes in any way tries to extend its power but during such actions, the interests of the whole society are undermined. Conflict struggle is the main reason that inhibits the development of Ukrainian society. There are no positive aspects of the conflict when it comes to finding a solution to it.

Keywords: *political conflict, destruction, confrontation, political power, transit society.*

УДК 321.6-044.922:321.7](476+478):342.72/73

Яворська К.П., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

БІЛОРУСЬ І МОЛДОВА ЯК ПРИКЛАДИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД

Вивчається проблема гарантування громадянських і політичних прав людини та громадянина в Молдові та Білорусі. Звернено увагу на клімат функціонування неурядових організацій. Аналізуються випадки переслідування активістів, правозахисників, незалежних журналістів. Вивчаються форми тиску на критичні до влади медіа, випадки політично мотивованих переслідувань. Досліджуються прояви мови ненависті та різноманітні форми дискримінацій.

Ключові слова: *громадянські та політичні права людини і громадянина, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, громадянське суспільство, неурядові організації.*

Постановка проблеми. Проблематика громадянських і політичних прав людини залишається незмінно гострою й актуальною для політичної науки. Процеси демократизації, які відбуваються упродовж останніх десятиліть, хоч і розширили спектр прав і свобод людини, але не спричинили появи надійних механізмів їх гарантування в країнах, які не мають стійкої ліберально-демократичної традиції. Навіть більше, нині у світі відбувається реверс демократії, поглиблюються дефекти демократії як і «зрілих», так і в «молодих» демократіях; відтак погіршується виконання взятих на себе державами зобов'язань щодо гарантування на національному рівні політичних, громадянських та ін. прав і свобод людини та громадянина.

Вивчення проблем демократичного транзиту, зміцнення системи прав та свобод на пострадянському просторі зберігає свою актуальність з огляду на масштабні проблеми у цій площині. Значна політична турбулентність перманентно модифікує політичні системи пострадянських країн, які декларативно обрали та конституційно закріпили демократію, але не відповідають їй високим стандартам і навіть не мають прогресу в цьому. Це, найперше, проявляється в масштабних фіксованих порушеннях громадянських і політичних прав людини.

Утиски свободи слова, права на мирні зібрання, тиск на продемократичні неурядові організації, розпалювання мови ненависті щодо різного типу меншин тощо є виразними характеристиками більшості незалежних держав пострадянського простору. Особливо це помітно і в умовах неконсолідованої демократії (як у випадку Республіки Молдова), і в умовах неоавторитаризму (як у випадку з Республікою Білорусь). Відтак вивчення деформацій громадянських і політичних прав людини та громадянина залишається нагальним завданням задля вироблення оптимальних стратегій запобігання та протидії таким утискам. Важливим **метою** дослідження є виявлення відмінностей (на прикладі двох вказаних держав) у формах тиску влади на громадянські права та свободи людини та громадянина. Такий порівняльний аналіз в українській політичній науці не здійснювався. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** показав наявність низку досліджень українських (Л. Баликіна, В. Попазогло, Г. Шипунов та ін.) та зарубіжних (Л. Брага, Г. Іоффе, Д. Марплс, Ю. Нісневич та ін.) авторів Ними, найперше, піднято проблему трансформації політичного режиму Білорусі та Молдови, але порівняльного аналізу порушень громадянських і політичних прав у Білорусі та Молдові як двох пострадянських державах проведено не було.

Виклад основного матеріалу. Найперше проаналізуємо руйнацію цінності громадянських і політичних прав людини та громадянина в умовах білоруського неоавторитаризму. Якщо порівняти нинішню Білорусь з іншими пострадянськими республіками (не беручи до уваги інтегровані до ЄС держави Балтії), то тут: менше виражена корупція; відсутні олігархічні клани, які можуть фактично формувати порядок денний політики; немає олігархічного парламентаризму [1, с. 12]; відсутні мережі зв'язків родинно-кланового і феодално-клієнтистського характеру (як в країнах Центральної Азії) тощо. Водночас тут закріплене панівне становище інституту глави держави, фактично встановлено режим особистої влади президента О. Лукашенка, виражена патронажна політика [3, с. 96]. Сформована нічим необмежена суперпрезидентська форма правління, відсутність ротації влади ускладнюють впровадження демократичних механізмів та належне гарантування громадянських і політичних прав у Білорусі.

Фактами, що свідчать про виражені утиски громадянських і політичних прав людини та громадянина в Білорусі, найперше є: збереження смертної кари; наявність політичних в'язнів; переслідування

журналістів і блогерів, наприклад, тиск на журналістів, які співпрацюють з іноземними медіа без державної акредитації; затримання учасників не лише несанкціонованих, а й санкціонованих акцій, а також спостерігачів-правозахисників за перебігом протестів та ін. Почастішали випадки притягнення громадян до адміністративної відповідальності за розповсюдження «екстремістських» матеріалів в Інтернеті як форма обмеження свободи слова.

Ще одним деструктивним процесом є тиск на критичні до влади НУО. Ще у 2003 р. 51 білоруська організація була виключена з реєстру НУО. Відтоді жодна не була зареєстрована, зокрема й з причин непринципового характеру, наприклад, мовна помилка в якомусь слові поданих на реєстрацію документів. Влада дотримується практики вибіркової заборони реєстрації громадських об'єднань і партій виключно з політичних причин. Відтак багато білоруських організацій зареєстровані за кордоном або працюють без реєстрації. Незареєстровані білоруські організації ризикують потрапити під кримінальне переслідування за ст. 193.1 Кримінального кодексу Республіки Білорусь (штраф, або арешт, або позбавлення волі до двох років).

Страх спостереження з боку державних інститутів змушує білоруських активістів деформувати форми своєї участі в суспільно-політичному житті. Самоцензура громадських діячів своєї поведінки є ключовою стратегією самозбереження. Їм доводиться спілкуватися за допомогою зашифрованих або інших безпечних засобів, намагатися забезпечити собі анонімність. Білоруські активісти активно освоюють уміння протидії таким загрозам; вивчення цифрової безпеки, шифрування даних стає дедалі популярнішим.

Білоруська влада тисне на громадських активістів, які наповнюють «невідповідним» контентом свої сторінки в соціальних мережах. Правозахисники є найутисненішою групою громадських активістів. Найбільший міжнародний резонанс набула справа правозахисника А. Беляцького, ув'язненого у 2011 році на 4,5 роки (посилений режим із конфіскацією майна). Одночасно з А. Беляцьким було засуджено ще десять білоруських активістів-правозахисників. Засуджених за звинуваченнями у політичних злочинах утискають в місцях позбавлення волі, наприклад, створюються перешкоди для їх зустрічі з рідними, отриманні медичної допомоги тощо. Для того, щоб бути амністованими чи претендувати на дострокове звільнення, засуджені

в Білорусі найперше мають написати лист спокути з визнанням своєї провини в політично мотивованому злочині.

Існує обмежувальне законодавство щодо фінансування НУО закордонними акторами. Це створює додаткові бар'єри для діяльності та відносин НУО з іноземними партнерами та знижує потенціал НУО в просуванні цінностей ліберальної демократії. Усі кошти, які переводяться з-за кордону, повинні бути попередньо погоджуватися з білоруським урядом. Це призвело до згорання частини проєктів, або ж практик переведення необхідних для діяльності НУО коштів на банківські рахунки приватних осіб, надання фінансування готівкою.

Зі зростанням впливу Інтернету, підвищується особливий інтерес держави до Інтернет-простору. Білоруський уряд блокує опозиційні та критичні до чинної влади сайти, обмежує онлайн-контент. Білоруське законодавство забороняє оприлюднення інформації від незареєстрованих або ліквідованих організацій, інформацію, яка на їх думку, пропагує екстремізм або може завдати шкоди національним інтересам. Відтак наростає тенденція притягнення до відповідальності журналістів і блогерів за онлайн-екстремізм.

Вважаємо, що великою проблемою для захисту громадянських і політичних прав у Білорусі, демократизації режиму в цілому є відсутність достатньої критичної маси людей, готових до впровадження системних змін. Демократизація та розширення прав людини в Білорусі розпочнеться тоді, коли монолітна владна еліта зруйнується, а в країні з'являться нові незалежні групи впливу.

Щодо Молдови, то вважаємо, що ця країна стикнулася з одними з наймасштабніших викликів пострадянського переходу. Це одна з найбідніших країн Європи. Вона перебуває в полі одночасного активного впливу як Заходу, так і Росії; її політична еліта увиразнює проєвропейську та проросійську складові. Проблемності додає перебування у складі Молдови самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки (Придністров'я). Активно приймаючи фінансову допомогу від міжнародних інституцій, влада Молдови водночас належно не впроваджує очікувані реформи. В країні високий рівень корупції, виражений олігархічний вплив на управління державою. Громадянське суспільство слаборозвинене, виражений тиск на вільні медіа, розвинута мережа клієнтсько-патронажних відносин. Згадані процеси послаблюють країну. Процеси демократичної консолідації не завершилися; політичний режим Молдови характеризує демократична нерівновага.

До найважливіших чинників, які сприяють порушенням громадянських і політичних прав людини у Молдові віднесемо: наявність невідконтрольної влади Молдови території; широко розповсюджену корупцію, особливо в судочинстві та управлінні; монополізацію медіа, більшість з яких озвучує інтереси певних суб'єктів молдовської політики, а відтак – це перепона для свободи вираження думок та права на отримання вірогідної інформації; тиск на незалежних журналістів із метою використання ними механізму самоцензури; політичні переслідування, тортури політичних ув'язнених, судове переслідування адвокатів. Переслідуваними в Молдові є: опозиційні активісти, які критикують політика-олігарха, голову Демократичної партії Молдови В. Плахотнюка; учасники антиурядових акцій протестів; адвокати, які захищають опозицію; судді, які прийняли невідповідні інтересам нинішньої влади судові рішення.

Останніми роками в Молдові погіршується середовище функціонування продемократичних молдовських НУО: вони та їх проекти дискредитуються в очах громадськості. «Третій сектор» зазнає деструктивного впливу органів влади, а також акторів, пов'язаних із владними партіями (медіа, блогерів, онлайн-тролів та ін.). Проурядові медіа не лише утискають критичні до влади НУО, а й протиставляють їх квазігромадським організаціям. Завдяки, найперше, державній пропаганді в громадській думці Молдови сформувалося сприйняття НУО як виключно «мисливців за грантами».

Від 2017 р. піднімається питання про внесення змін до законодавства про НУО щодо введення обмежень на іноземне фінансування. Найперше ця ініціатива стосувалася організацій, які займаються впливом на законодавство та діяльністю, пов'язаною з політикою. Нині робота над такими змінами під тиском громадськості призупинена, але влада тримає питання в полі зору.

Коли розглядаємо кейс Молдови, важливий окремий акцент на проблемі порушення громадянських і політичних прав у Придністровському регіоні. Від часу появи невизнаної держави Придністровська Молдавська Республіка проблема прав людини визначається як незмінно гостра, хоча якісний моніторинг дотримання громадянських і політичних прав людини на цій території практично унеможливлений. Сепаратисти самопроголошеної Придністровської республіки чинять дедалі більший тиск на правозахисників, нерідко вдаючись до їх викрадень із подальшим вимаганням викупу чи ув'язненням. Робота правозахисників та продемократичних

НУО на непідконтрольних територіях розцінюється псевдовладою Придністров'я як підривна, чим пояснюється доцільність обмеження діяльності демократично спрямованих НУО. Заборонене іноземне фінансування НУО. Організації громадянського суспільства практично не можуть проводити публічні заходи, бо вони ризикують бути кваліфіковані як «політичні дії».

В Молдові сильно вираженим є взаємозв'язок мови ненависті з політикою. Дискурс ненависті постійно присутній в суспільному просторі, а з розвитком онлайн-спілкування набув нових форм і швидкостей розповсюдження. Влада Молдови не санкціонує мову ненависті, в той час як окремі політичні та релігійні діячі поділяють суспільство, підбурюють до дискримінації. Жінки, роми, євреї, представники сексуальних меншин, мусульмани, біженці – найуразливіші в Молдові до мови ненависті.

Права людини в Молдові порушуються й через те, що медіа-ринок країни зазнає сильного олігархічного впливу. Спотворення інформації, поширення фейків, тиск на журналістів є чинниками сприяння масштабним порушенням прав людини. Публічну критику тих, хто опозиційно налаштований щодо влади, здійснюють медіа, власником яких є В. Плахотнюк, а також інші лояльні до нинішньої молдовської влади медіа.

В Молдові сильно виражена гомофобія, що особливо помітно в ході проведення маршів «Молдова Прайд». У цій країні дискримінація ЛГБТ-спільноти є однією з найсильніших серед країн Європи. Частими є випадки закликів до насильства, застосування фізичної сили й інших порушень прав людини щодо представників ЛГБТ. Видається, що ЛГБТ-спільнота є найбільш дискримінованою групою молдовського суспільства. Її інтереси представляє лише одна НУО – GenderDoc-M.

Примітно, що Республіка Молдова взяла на себе численні міжнародні зобов'язання щодо гарантування громадянських і політичних прав людини, зокрема в частині рівності, недискримінації тощо. На декларативному рівні уряд відкритий до впровадження міжнародних стандартів гарантування політичних і громадянських прав та свобод, але низка чинників є перешкодами цьому. Серед них вкажемо на дві, на нашу думку, головні: 1) системна корупція; показники корумпованості цієї країни – одні з найвищих з-поміж європейських країн; 2) невисокий рівень політико-правової культури молдован, яка поєднує риси традиційної та патріархально-підданської [2, с. 169].

Нерозвинений «громадянський дух», висока взаємна недовіра, проблеми толерантності тощо зумовлюють низьку (співвідносно країн розвинутої демократії) кількість соціальних взаємодій [4, с. 337], зокрема й щодо захисту молдаванами громадянських та політичних прав і свобод.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наш аналіз дозволив виділити спільне та відмінне в питанні порушень громадянських і політичних прав і свобод в Білорусі та Молдові. Ці відмінності зумовлені найперше тим, що політичний режим Молдови є хоч неконсолідованою, але демократією, в той час як у Білорусі виражений неоавторитаризм.

Спільне:

1) «третьої сектор» обидвох країн зазнає деструктивного впливу органів влади; опозиційні організації громадянського суспільства зазнають адміністративних і кримінальних переслідувань, щодо них розгортаються кампанії, які спричиняють їм репутаційні втрати;

2) утиски активістів громадянського суспільства, а також резонансні порушення громадянських та політичних прав не спричиняють реакції населення, бо рівень громадської довіри інститутам громадянського суспільства є невисоким;

3) зростає роль псевдогромадянського суспільства, завданням якого є підтримка від імені громадськості дій влади;

3) створюється широкий спектр перешкод для свободи мирних зібрань;

4) тиск на журналістів, блогерів, відкриття щодо них політично мотивованих кримінальних справ;

5) поширення мови ненависті, виражена гомофобія, різноманітні прояви дискримінації.

Відмінне:

1) на відміну від Молдови, в Білорусі зберігається смертна кара (порушення громадянського права людини на життя);

2) в Білорусі діє обмежувальне законодавство щодо фінансування НУО закордонними акторами. Водночас у Молдові активісти відстояли неприйнятність запровадження таких обмежень (таке обмеження існує на території Придністров'я);

3) у Білорусі відсутній терористичний сепаратизм, в той час як на території Республіки Молдова уже третє десятиліття існує «зможений» конфлікт (Придністров'я), в умовах якого ускладнюється гарантування прав людини;

4) ротація влади в Білорусі практично не відбувається, менш виражена корупція, відсутні олігархічні клани, які формують порядок денний політики; немає олігархічного парламентаризму; закріплений режим особистої влади президента (суперпрезидентська форма правління). Натомість у Молдові роль глави держави є порівняно незначна (парламентська республіка), порядок денний політики визначають парламентські партії, в яких велику роль відіграють олігархи;

5) політичний режим Білорусі має доволі високу підтримку народу, а відтак є невисока протестна активність, зокрема й проти порушень прав людини. Водночас влада Молдови такої підтримки не має, тут високий протестний потенціал, зумовлений низькою довірою владі;

6) якщо в Молдові самоцензура притаманна найперше журналістам, то в Білорусі до неї вдаються не лише представники медіа, а й громадські діячі (стратегія їх самозбереження спричиняє освоєння цифрової безпеки, шифрування даних тощо);

7) протести в Білорусі мають переважно соціальну-економічну спрямованість, в той час, як у Молдові виноситься широке коло питань, зокрема й політико-правові;

8) білоруський уряд масово блокує опозиційні та критичні до чинної влади сайти, обмежує онлайн-контент. В Молдові такі приклади є, але вони не набули такого масштабу, як в Білорусі;

9) на території Білорусі не працюють представництва більшості міжнародних організацій, окрім нечисельних, на функціонування яких погодилась влада. Це не є характерне для Молдови, на території якої діють велика кількість міжнародних НУО;

10) в Білорусі тиск здійснюється навіть на ті НУО, які у свій діяльності не мають політичної компоненти (екологічні організації, профспілки тощо). Водночас у Молдові тиск влади спрямований найперше проти тих акторів, які торкаються інтересів правлячих партій, олігархів;

11) через відмову в реєстрації значна кількість НУО в Білорусі працює без реєстрації або мають закордонну реєстрацію. Існує кримінальне переслідування НУО, які діють на території Білорусі без державної реєстрації. На території Молдови така проблема не виражена.

Бібліографічний список:

1. Баликіна Л. І. Становлення та розвиток парламентаризму в Україні та Республіці Білорусь: порівняльні аспекти: автореф. дис. ... канд. юр. н.: 12.00.01. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2015.

2. Брага Л. Гражданское общество Молдовы сквозь призму политико-культурного анализа. *Гражданское общество Молдовы: проблемы и перспективы*. Комрат: Ins. pentru Democrație, 2011. С. 166-174.
3. Попазогло В. Неформальні руйнівні інститути у структурі політики Республіки Білорусь. *Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах»*. Львів: Львівська фундація суспільних наук, 2017. С. 93-97.
4. Badescu G., Sum P., Uslander E. M. Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova. *East European Politics and Societies*, 2004. № 18 (2). P. 316-441.

The problem of guaranteeing civil and political rights of a person and a citizen in the Moldova and Belarus was studied. Attention is drawn to the climate of the functioning of non-governmental organizations. The cases of prosecution of activists, human rights defenders, independent journalists are analyzed. The forms of pressure on media critical to power, cases of politically motivated persecution have been studied. Hate speech and various forms of discrimination are investigated.

Keywords: civil and political rights of a person and citizen, Republic of Belarus, Republic of Moldova, civil society, non-governmental organizations.

УДК 316.7:323.1+316.42(477)

Сушко А.І., НУ «ОЮА»

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена стану політичної культури в умовах змін суспільно-політичного життя. Процес поєднання традиційного і модерністського компонентів розглядаються в контексті соціокультурного розвитку нашого суспільства.

Ключові слова: політична культура, ментальність, соціальні зміни, цінності.

Розвиток сучасної правової демократичної держави та громадянського суспільства можливий лише за умови становлення розвинутої політичної культури. Успішний соціокультурний розвиток суспільства забезпечується пануючими в ньому ідеалами, переконаннями та цінностями, що вказують орієнтацію на цивілізаційну парадигму його якісного нового етапу.

2. Брага Л. Гражданское общество Молдовы сквозь призму политико-культурного анализа. *Гражданское общество Молдовы: проблемы и перспективы*. Комрат: Ins. pentru Democrație, 2011. С. 166-174.
3. Попазогло В. Неформальні руйнівні інститути у структурі політики Республіки Білорусь. *Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах»*. Львів: Львівська фундація суспільних наук, 2017. С. 93-97.
4. Badescu G., Sum P., Uslander E. M. Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova. *East European Politics and Societies*, 2004. № 18 (2). P. 316-441.

The problem of guaranteeing civil and political rights of a person and a citizen in the Moldova and Belarus was studied. Attention is drawn to the climate of the functioning of non-governmental organizations. The cases of prosecution of activists, human rights defenders, independent journalists are analyzed. The forms of pressure on media critical to power, cases of politically motivated persecution have been studied. Hate speech and various forms of discrimination are investigated.

Keywords: civil and political rights of a person and citizen, Republic of Belarus, Republic of Moldova, civil society, non-governmental organizations.

УДК 316.7:323.1+316.42(477)

Сушко А.І., НУ «ОЮА»

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена стану політичної культури в умовах змін суспільно-політичного життя. Процес поєднання традиційного і модерністського компонентів розглядаються в контексті соціокультурного розвитку нашого суспільства.

Ключові слова: політична культура, ментальність, соціальні зміни, цінності.

Розвиток сучасної правової демократичної держави та громадянського суспільства можливий лише за умови становлення розвинутої політичної культури. Успішний соціокультурний розвиток суспільства забезпечується пануючими в ньому ідеалами, переконаннями та цінностями, що вказують орієнтацію на цивілізаційну парадигму його якісного нового етапу.

Зважаючи на особливості перехідного періоду більшість дослідників, зокрема М. Михальченко, Л. Губернський, С. Сорока, Г. Щедрова та інші розглядають проблему становлення і функціонування політичної культури через категорію ментальності, наділяючи її статусом ключового принципу цивілізаційного пізнання особливостей сучасного соціокультурного розвитку країни. Йде інтенсивний пошук відповідних цінностей духовного світу особи які б відповідали потребам політичного життя суспільства що знаходиться в стані трансформації.

Однією з тенденцій дослідження соціокультурного стан нашого суспільства стає структурно-компонентний аналіз. Даний методологічний прийом дозволяє через складові явища сформулювати цілісне уявлення про соціокультурний компонент як інститути зберігання та відтворення духовних цінностей та культурних кодів суспільства.

Метою дослідження є аналіз ролі і місця політичної культури в неоднорідних соціокультурних процесах сучасної країни.

Осмислення соціокультурного світу України найбільш детально представлено в монографіях Ю. Павленка та М. Юрія, а історіософія української ментальності М. Поповичу. Її визначено як глибину і відносно усталену сукупність найбільш характерних спільних рис колективної та індивідуальної свідомості українців, що визначають національний характер, традиції, суспільну психологію, вироблені культурно-духовні цінності і власний образ світу [4, с. 23-27]. Ментальність нерозривно пов'язана із соціокультурним середовищем українства як місцем її зародження і утвердження. Сучасні автори тісно пов'язують її з європейськими цінностями, що актуально з погляду євро-цивілізаційного вибору України.

Важливе місце в соціокультурних процесах займає політична ментальність – історично сформоване політичний умонастрій, єдність політичних цінностей, норм та установок в їх когнітивному та поведінковому проявах. На різних етапах суспільного розвитку політична ментальність як форма вираження свідомості різних груп і спільнот, дозволяє більш чітко зрозуміти сприйняття цими спільнотами різноманітних політичних явищ, уявлень про політичні інститути і організації. Фактично, всі таємниці людської діяльності, а відповідної діяльності, що визначає історичний процес, відображені у ментальності нації та змісті культури [7, с. 9].

Вітчизняна політична культура являє собою не повністю дієву форму самодостатності суспільства, що формує його ціннісно-

орієнтаційні домінанти. Ідентифікація з їх носіями забезпечує максимальну самореалізацію всіх суб'єктів у політичному житті. В свій час М. Вебер стверджував, що суспільство в якому досягнуто консенсусу щодо цінностей, може розглядатись як стабільна система, оскільки ліквідується головне джерело протиріч, які породжують нестабільність, катаклізми, потрясіння [1, с. 2].

Трансформаційні процеси суттєво і неоднозначно впливають на життєві стратегії, цілі та орієнтації. З однієї сторони, новим змістом наповнюються такі цінності як свобода вибору політичних та релігійних переконань, невтручання держави в особисте життя громадян, а з іншої проявляються ціннісні розриви на етнокультурному ґрунті, посилюється процес матеріальної поляризації як різних груп населення, так і цілих регіонів. Продуктом цих змін стає амбівалентність, яка притаманна всім групам нашого соціуму і стає характерною рисою політичної ментальності більшості українців.

Важливим аспектом цивілізаційного пізнання політичної культури громадян України є їх ментальність. На думку більшості дослідників саме вона вказує загальні орієнтири культурної творчості, параметри і критерії відбору інновацій і може тлумачитись як специфічний блок культури, що є самоорганізованим текстом позабіологічних програм людської діяльності [2, с. 27].

Україна як соціокультурна цілісність є невід'ємною частиною європейської цивілізації зі своїми особливостями, адже європейський суспільний простір є досить поляризованим. Домінантними чинниками соціокультурного розвитку виступають економічний розвиток, світоглядна та ціннісна спрямованість європейських суспільств та суспільств, які не сповідують європейський вектор розвитку [2, с. 39]. З точки зору зразків європейської цивілізації Україна лише постає як частина даного соціокультурного простору. Динаміка культури в період переходу як правило розглядається як протистояння її традиційного та модерного сегментів. Серед нових підходів щодо загальної схематики соціокультурної кризової динаміки- її представляють в трихотомічній опозиційності архаїчного, традиційного і модерного. Автори досить ґрунтовно висвітлили модернізаційні процеси, що відбуваються в Україні впродовж ХІХ- початку ХХІ ст.

Зрозуміло, що в політичній культурі громадян України мали місце відносини в суспільстві, які не співпадали з правовою демократією-забезпеченням прав і свобод кожної людини, вільні парламентські вибори і т. п. На думку частини дослідників політичну базу необхідну

для здійснення демократичних змін у суспільстві може здійснити партія, або ж особа, яка має харизму лідера. Особливу роль в цьому процесі відіграє їх вміння по залученню найбільш активної частини громадян до нових ціннісних орієнтацій, норм поведінки, ефективної роботи демократичних інститутів. В результаті набутого досвіду перехід до демократії та її розвиток дозволяють представникам всіх соціальних груп, а не лише еліти, брати активну участь в процесах управління на основі спільних правил для всіх суб'єктів політики.

До останнього часу в Україні лише формуються механізми і засоби цивілізованого впливу громадянського суспільства на представників всіх гілок влади. Навіть цей варіант дозволяє, зокрема, проводити певні реформи для вирішення соціально-економічних проблем, а головне, суттєво впливати на політичне керівництво, не дозволяючи йому переключати свою діяльність на власні інтереси, а не загальнодержавні та виконувати функції управління з оптимальними соціокультурними затратами.

Головний недолік сучасних українських реформ полягає в неспроможності більшості керівників держави піднятися до статусу соціокультурного проекту, який на меті має зміну менталітету значної частини населення. Але щоб подібне відбулось, потрібні цілком інший понятійний апарат, інший рівень мислення. Від соціально-економічних і політтехнологічних методів необхідно перейти до соціокультурних та цивілізаційних [2].

Всі зміни, що відбуваються в українському соціумі, коли суб'єкти активно взаємодіють накопичуються у досвіді суспільного і духовного розвитку нашої країни. Автор погоджується з позицією тих науковців, які вважають більш обґрунтованим соціокультурний підхід до етнічної ментальності, ніж інші, наприклад біосоціальний. З позицій соціокультурного підходу етнічний менталітет – це своєрідна пам'ять народу про минуле, психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, вірних своєму «ладу», що історично склався, в будь-яких обставинах, не виключаючи екстремальні або й катастрофічні [2].

Етнос, як будь-яка соціокультурна спільнота через менталітет відтворює загальні змісти єдиного існування і реалізовує унікальний культурний досвід. На рівні єдиного економічного простору і утворення національної держави формується цілісне поле національної культури і через відчуття причетності до неї формується вже національний менталітет в рамках сучасного соціокультурного світу.

В культурі найбільш виразно проявляється і національний характер як сукупність соціально-психологічних рис, які по-своєму проявляються на кожному етапі розвитку. Зокрема, постсоціалістичні держави можуть одночасно позиціонувати себе і по осі націоналізму, і по осі глобалізації... В Польщі, Угорщині, Чеській Республіці, Словенії та державах Балтії інтеграція з міжнародними інституціями та економічна лібералізація цілком сумісні з утвердженням національної ідентичності [3, с. 16]. До націоналізму як способу проявити свою політичну позицію звертаються певні представники (в більшій мірі правого табору) суспільно-політичних сил України. В рамках процесу глобалізації поширення національних почуттів стало вже характерною ознакою, хоча до кінця ХХ ст. домінувала точка зору щодо поєднання національних рухів з традиційними суспільствами та їх згасання при модернізації. Доба постмодерну – це час реалізації кардинальних змін світоглядних моделей діяльності суб'єктів політичного процесу. Створюється принципово нова нова картина світу і уявлення щодо суті людини як суб'єкта культури.

Трактовка людини з позицій раціоналізму була домінуючою серед інтелектуалів Нового часу, в рамках якого відбувається на думку М. Гайдеггера «перетворення світу на картину і людини на суб'єкт» [5, с. 51]. Ядро картини світу формують соціокультурні константи як певної системи правил, мислення, дії. Але не всі дослідники згодні з подібним підходом. Так, Р. Редфілд, А. Шюц вважають, що в одній культурі є декілька традицій і відповідно, картини світу для різних спільнот в рамках однієї культури можуть суттєво відрізнятися. А. Шюц розглядає структуру духовного життя культури як сукупність «кінцевих сфер значення». Кінцевих у тому розумінні, що вони замкнуті і перехід з однієї сфери до іншої неможливий без смислового стрибка. Такими сферами значення є релігія, гра, наука і повсякдення. Кожній сфері значення відповідає свій «когнітивний стиль», тобто, по суті, своє природне поставлення відповідно до способу пізнання світу. Так, у повсякденні когнітивний стиль залежить від специфіки трудової діяльності, пов'язаний з нею сприйняттям часу, від певної форми соціальності [6].

Розпочатий в 90-х роках ХХ ст. процес конструювання нової політичної реальності українського суспільства послідовно змінює всі характеристики його життя і відбивається у політичній культурі, вимагає її адаптації до вимог реалій сучасності. Сама політична культура більш інерційна і тому завжди залишаються сегменти і

носії політичних традицій, що дозволяє зберігати певну стабільність у політичному житті України. Зрозуміло, що зміни політичної культури не можуть бути повними і безповоротними. Більше того, є ситуації коли інертність і традиціоналізм політичної культури здатні відкинути в минуле процес модернізації, зменшуючи діапазон структурних перетворень. Так, радянські норми політичного життя стали неформальними, але використовувались як засіб регулювання суспільної і зокрема, політичної діяльності, що спричиняє архаїзацію політичного життя, ускладнюючи оновлення всіх елементів політичної культури.

В новій політичній реальності суспільство повинно бути направлено на особистість з її запитами, інтересами та правами в умовах функціонування свободи. Лише в цих обставинах створюється нова структура цінностей і норм, яка зможе адекватно відображати і сучасні соціокультурні потреби спільноти.

Нашому суспільству не вистачало гнучкості політичного мислення для ефективного використання власного потенціалу – традиційних уявлень, способів поведінки, знань з метою здійснення поступової і дієвої модернізації. У випадку радикальних змін політична культура, як правило, дезінтегрується, а що найгірше – породжує дезорієнтацію в політичному просторі. Саме здатність знайти баланс між традиційністю та сучасністю дозволяє динамічно і без потрясінь рухатись до нової системи політичного життя.

Розвиток політичної думки дозволив узагальнити практику змін, що знайшло відображення у Конституції України і вже на цій основі відбуваються зміни способів залучення до політичного життя та інтеграцію політичної культури. В умовах плюралізму думок необхідно більш ґрунтовно розглядати і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між основними категоріями політичного життя, які необхідні кожному громадянину для дій в реальному просторі вітчизняної політики. На жаль, знання щодо норм дій у сучасному демократичному суспільстві часто буває чисто гіпотетичним, а механізм перетворення знань в переконання через згоду соціальної групи щодо правильності суджень ускладнюється регіональними та міжконфесійними розбіжностями нашого населення. Брак порозуміння між політичними лідерами та електоратом призводить до масової акції протесту, якими багате політичне життя нашої країни в ХХІ ст.

Для системи політичної культури конкуренція партій та їх лідерів – це перш за все, конкуренція систем переконань щодо страте-

гічного курсу соціально-політичного розвитку нашого суспільства. Програми розвитку продукують і нові норми політичної культури, конкретизувались певними соціальними силами і знаходили своє втілення в політичному житті. Цінність цих документів у можливості представляти різні політичні сили, в залученні громадянської думки до обговорення законопроектів, що створює умови для циркуляції соціокультурних цінностей у суспільстві.

У цьому контексті доцільно звернути увагу на участь у творенні цінностей тієї частини громадян, які мають активно виражену форму політичної культури, тобто громадянську участь. Якраз у даному варіанті їх поінформованість про дії влади і дозволяє суттєво підвищити, по-перше, комунікативний зв'язок між органами управління і населення, а, по-друге, покращити політичну культуру самих представників органів державної влади та місцевого самоврядування. Активна частина громадян, як правило, володіє певним спектром потреб, які дістають відображення в їх інтересах. Входячи в різні соціальні групи вони відіграють вирішальну роль у становленні суспільно значущих, а узагальнюючи групові інтереси різних векторів спрямування, формують загальнонаціональне «поле інтересів» і спрямовують механізм дії політичного вибору.

Динамізм трансформацій політичного життя видозмінює і структуру самої політичної культури більшості громадян України в результаті чого формується нова схема цінностей, норм, традиції і політичних значень. В той же час автор погоджується з позицією щодо зміни лише зв'язків елементів змісту політичної культури, але самі елементи залишаються незмінними. Лише в цьому варіанті культура є органічною частиною ментальності спільноти. Слід зауважити, що частина дослідників особливу увагу звертає на один компонент політичної культури. Вважається, що українці голосують серцем, керуються міфами, істотного значення надають архетипам і колективному несвідомому. Таким чином, на думку цієї групи дослідників діяльність більшості людей відбувається під впливом відповідного емоційного стану, який і зможе згуртувати їх на спільні дії. На нашу думку, всі суб'єкти політичної дії, керуючись власною системою значущих цінностей є підготовленими і належним чином консолідовані, а для відповідних дій спрацьовують мотиватори, які являють собою не один, а синтез політичних, економічних та соціальних інтересів, що спонукають зробити правильний політичний вибір.

Розвиток науковою розробки цієї проблематики суттєво доповнюється дослідженням протиставлення публічних і приватних інтересів політиці, взаємодією таких груп політичних інститутів як держава і громадськість. На жаль, у багатьох сферах політичного життя велику роль відіграють олігархічні групи і кланові угруповання державної бюрократії, які не мають культури соціальної відповідальності і сучасної політичної культури.

Саме тому і в політичній культурі наявні особливості специфічної дискурсивної практики. Культура має суттєві ідеологічні відмінності, певну гамму відтінків – від благородних вчинків і самопожертви до відвертих маніпуляцій і зрад. Відповідно феномен сучасного стану участі громадян в комунікації між державними структурами і громадянським суспільством має неоднозначний характер, що суттєво впливає на весь процес здійснення політики.

Таким чином, динамічні і неоднозначні зміни соціокультурного розвитку українського суспільства відображається в стані самої політичної культури та взаємодії її структурних компонентів. Вона є однією з центральних категорій, яка пояснює зміст і логіку політичного процесу в перехідних суспільствах. Незважаючи на наявний характер досліджень залишається широкий спектр проблем, що виникають у процесі аналізу можливостей становлення сучасної політично культури, і відповідно, її впливу на інститути політичної системи України.

Бібліографічний список:

1. Вебер М. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
2. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
3. Майборода О. М. Етнічність у міжнародній системі. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 408 с.
4. Проблеми теорії ментальності / Відп. ред. М.Попович. К.: Наукова думка, 2006. 407 с.
5. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: Пер. с нем. М.: Республика, 1993. 447 с.
6. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. К.: Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.
7. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України. 2 вид. К.: Кондор, 2004. 736 с.
8. Яковенко И. Г. Музыкантский А. И. Украина: интеграция в Европу как цивилизационный проект. *Независимая газета*. 2005. № 52. 18 марта. URL: http://www.ng.ru/ideas/2005-03-18/10_ukraina.html

The article is devoted to the state of political culture in conditions of changes in social and political life. The process of combining traditional and modernist components is considered in the context of the socio-cultural development of our society.

Keywords: *political culture, mentality, social changes, values.*

УДК 32.019.5(477)

Дзюбенко Ю.М., НУ «ОЮА»

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО КОНСАЛТИНГУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянути основні підходи до визначення політичного консалтингу. Охарактеризовано еволюцію становлення політичного консультування в Україні. Визначено основні послуги, які надаються політичними консалтинговими установами в Україні. Виокремлено основні особливості, ефективність та перспективи політичного консалтингу.

Ключові слова: *політичний консалтинг (консультування), політичний консультант, професійна політична діяльність, політичний лідер.*

Політичний консалтинг (політичне консультування) як вид діяльності в сучасних умовах є вкрай актуальним, як в теоретичному, так і в практичному контексті, оскільки потреба у владі у певної частини населення завжди висока. Політичний консалтинг характеризується не лише консультуванням, а й застосуванням політичних технологій та методів, що забезпечують успішне проведення виборчих та політичних кампаній. В Україні на сучасному етапі переважна більшість представників політичної еліти, громадських діячів, політичних організацій і партій потребують послуг фахівців у цій сфері, тому на нашу думку актуальним є дослідження типології та методів політичного консалтингу.

Вивченням питання формування та особливостей політичного консалтингу займалися такі вчені, як: О.П. Берьозкіна [1], В.Е. Гончаров [2], О.Г. Морозова [3], Д.В. Новіков [4], З.В. Свирид [5; 6], Ф. І. Шарков [8], Є.О. Юрченко [9] та ін.

Більшість теоретиків, які займалися вивченням політичного консалтингу розглядають його як вид професійної діяльності. Тому

The article is devoted to the state of political culture in conditions of changes in social and political life. The process of combining traditional and modernist components is considered in the context of the socio-cultural development of our society.

Keywords: *political culture, mentality, social changes, values.*

УДК 32.019.5(477)

Дзюбенко Ю.М., НУ «ОЮА»

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО КОНСАЛТИНГУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянути основні підходи до визначення політичного консалтингу. Охарактеризовано еволюцію становлення політичного консультування в Україні. Визначено основні послуги, які надаються політичними консалтинговими установами в Україні. Виокремлено основні особливості, ефективність та перспективи політичного консалтингу.

Ключові слова: *політичний консалтинг (консультування), політичний консультант, професійна політична діяльність, політичний лідер.*

Політичний консалтинг (політичне консультування) як вид діяльності в сучасних умовах є вкрай актуальним, як в теоретичному, так і в практичному контексті, оскільки потреба у владі у певної частини населення завжди висока. Політичний консалтинг характеризується не лише консультуванням, а й застосуванням політичних технологій та методів, що забезпечують успішне проведення виборчих та політичних кампаній. В Україні на сучасному етапі переважна більшість представників політичної еліти, громадських діячів, політичних організацій і партій потребують послуг фахівців у цій сфері, тому на нашу думку актуальним є дослідження типології та методів політичного консалтингу.

Вивченням питання формування та особливостей політичного консалтингу займалися такі вчені, як: О.П. Берьозкіна [1], В.Е. Гончаров [2], О.Г. Морозова [3], Д.В. Новіков [4], З.В. Свирид [5; 6], Ф. І. Шарков [8], Є.О. Юрченко [9] та ін.

Більшість теоретиків, які займалися вивченням політичного консалтингу розглядають його як вид професійної діяльності. Тому

видається доречним розглянути особливості та перспективи формування політичного консалтингу в Україні.

3. Свирид пропонує розглядати політичне консультування з урахуванням таких шести підходів: політичний консалтинг – як мистецтво; професійна діяльність у політичних кампаніях; процес надання професійної допомоги суб'єктам політики у досягненні поставлених цілей та завдань; сфера оплачуваних послуг; консультування професійних клієнтів з широкого кола питань соціально-політичного характеру; науковий напрям у дослідженні професійної політичної діяльності [5, с. 59-60].

Політичний консалтинг є мистецтвом, адже політичний консультант у своїй діяльності має бути наділений певними здібностями, які допомагають здійснювати консультування політичних лідерів; досягати поставлених цілей та прийняття рішень; врегульовувати конфліктні ситуації [7]. О. Г. Морозова відзначає, що політичний консалтинг як один з видів професійної діяльності бере свій початок зі створення Американської асоціації політичних консультантів (1969 р.) [9, с. 15].

В кінці 1990-х рр. з появою кваліфікованих кадрів намітилася тенденція перевищення пропозиції політичних консультантів над попитом. Молодих політичних консультантів витіснили в регіони. Там вони забезпечували собі замовлення багато в чому і за рахунок демпінгу [1, с. 18]. Загалом в Україні попит у сфері політичного консалтингу почав формуватися зсередини 1990-х років, коли почали формуватися конкурентні відносини у зв'язку з проголошенням незалежності України.

У 2003 р. в Україні була створена Асоціація політичних консультантів України та ВГО «Українська ліга зі зв'язків з громадськістю», у 2005 р. створено Центр політичного аналізу та виборчого консалтингу, у 2008 р. створено Центр політичного консалтингу, що вивело політичний консалтинг в Україні на новий рівень [9, с. 14]. Якщо раніше консультування здійснювалось переважно всередині партій, громадських організацій і т. п., то тепер політичні консультанти створюють консалтингові групи, які проводять семінари, конференції, круглі столи щодо окремих питань політичних кампаній: нормативно-правове регулювання виборчого процесу; діяльності партій та громадських організацій; обговорення проблем фінансування виборчих кампаній; проблеми достовірності соціологічних досліджень під час виборчих кампаній і т.п.

До основних послуг, які надаються консалтинговими установами в Україні, відносимо: розробка виборчої стратегії; аналітичний супровід кампанії; організація роботи з громадськістю; розробка та виготовлення політичної реклами, іміджевої та агітаційної продукції; спічрайтинг та копірайтинг, підготовка текстів для ЗМІ та ведення офіційних сторінок у соціальних мережах, створення власних ЗМІ; організація тематичних конференцій, зустрічей з представниками влади, громадськості; аналітичний супровід, що включає в себе – політичну та економічну аналітику; моніторинг інформаційного простору; проведення кількісних та якісних соціологічних досліджень; аналіз законодавства та розробка законодавчих ініціатив; організація масових заходів, зустрічей; благодійних акцій; розробка та організація промо-акцій та флешмобів; складання характеристики виборчого округу; розробка стратегії передвиборної кампанії; розробка тактики передвиборної кампанії; побудова іміджевої стратегії партії (блоку); робота над іміджем кандидата; вивчення конкурентів, розробка програми контрпропаганди; юридичний супровід передвиборної кампанії; підготовка та оформлення документів (заяви, біографія, програма і т.п.); підготовка та організаційний супровід агітаційної кампанії партії; підготовка та організаційний супровід агітаційної кампанії кандидата; підготовка членів виборчих комісій від партії; підготовка спостерігачів; узагальнення результатів кампанії; GR-консалтинг, лобіювання; всебічне, повне і неупереджене інформування населення регіону про політичні події та їх наслідки, зміни у виборчому законодавстві та діяльність політиків і політичних партій регіону; сприяння розвитку політичних інститутів регіону; сприяння діяльності виборчих комісій усіх рівнів у здійсненні їхніх повноважень, навчання членів виборчих комісій; нагромадження наукових та освітніх зв'язків між громадськими організаціями України, Європи, Сполучених Штатів Америки, інших країн; організація та проведення навчальних семінарів, конференцій, круглих столів, громадських слухань, брифінгів, прес-конференцій з питань виборчого процесу та політичної діяльності; сприяння розвитку місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення в контексті адміністративно-територіальної реформи і т. п.

Сьогодні у цій сфері працює значна кількість кваліфікованих фахівців – політологів, журналістів, психологів, юристів, рекламистів, які створили власні агентства: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центр прикладних політичних

досліджень «Пента», Інститут глобальних стратегій, Інститут проблем управління ім. Горшеніна, Київський центр політичних досліджень і конфліктології, Інститут політики, Центр дослідження політичних цінностей, Інститут конкурентного суспільства, Агентство моделювання ситуацій, та інші.

Що стосується кар'єри політичних консультантів, то в Україні мода запрошувати політологів, юристів, експертів з суспільно-політичних питань у партійні списки з'явилася в 2002 р. у зв'язку з переходом від змішаної системи виборів до партійної. Очевидно, що отримати перемогу в мажоритарному окрузі у спеціалістів, відомих у відносно вузьких колах фахівців, – було небагато. Такими стали відомий юрист С. Головатий (№ 12 у «Виборчому блоці Юлії Тимошенко»), К. Ляпіна (№ 88 у Виборчому блоці політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна») та М. Томенко (№ 62 у «Блоці Віктора Ющенка «Наша Україна»). Даний експеримент видався успішним і вже на парламентських виборах 2006 р. кількість експертів-політологів та політтехнологів зросла до 6: Д. Видрін (№ 92 у «Всеукраїнському об'єднанні «Батьківщина»), С. Головатий (№ 43 у блоці «Наша Україна»), К. Ляпіна (№ 7 у Блоці «Наша Україна»), Г. Немиря (№ 46 у «Блоці Юлії Тимошенко»), В. Полохало (№ 50 у «Блоці Юлії Тимошенко»), М. Томенко (№ 3 у «Блоці Юлії Тимошенко»). Політична кар'єра для деякого з них виявилася невдалою, і список народних депутатів 2007 р. поповнився новими іменами: журналіста В. Ар'єва (№ 10 у блоці «Наша Україна – Народна самооборона»), політолога О. Донія (№ 37 у блоці «Наша Україна – Народна самооборона»), експерта Ю. Полунєєва (№ 91 у блоці Юлії Тимошенко), політтехнолога В. Уколова (№ 147 у блоці Юлії Тимошенко) та колишнього прес-секретаря Ю. Тимошенко В. Чепиноги (№ 87 у блоці Юлії Тимошенко). Продовжують свою парламентську кар'єру С. Головатий (№ 92 у Партії регіонів), К. Ляпіна (№ 8 у блоці «Наша Україна – Народна самооборона»), В. Полохало (№ 50 у блоці Юлії Тимошенко) та М. Томенко (№ 3 у блоці Юлії Тимошенко) [9, с. 16-17].

Що ж стосується особливостей політичного консалтингу в Україні, то тут слід відзначити, що вітчизняні політичні консультанти дедалі частіше запроваджують європейський досвід політичного консалтингу, який характеризується рівноправністю суб'єктів політичного консалтингу (консультантами є як співробітники партійного апарату, так і окремі консультанти, що працюють з кандидатом на комерційній основі) [6, с. 124].

На сучасному етапі політичний консалтинг в Україні визначається:

- ефективністю дій політичних консультантів порівняно із «колішніми професіоналами», тобто командою підтримки кандидата, рекрутованих з числа його партійних соратників; впровадженням методів політичного маркетингу, які радикально відрізняються від політичної пропаганди; зв'язки з громадськістю стали основним змістом політичної діяльності професійних політиків [9, с. 15];

- розвиток політичного консультування, який ще не настільки характерний для загальнонаціонального рівня, а швидше для окремих регіонів, де політичні консультанти об'єднуються і утворюють власні консультаційні центри, в такий спосіб розвиваючи власні уміння та досвід [6, с. 60]; тут слід відзначити, що переважна більшість центрів політичного консалтингу знаходяться в столиці.

- залучення зовнішніх незалежних консультантів [3, с. 129];

- насамперед, учасники політичних кампаній є елементами, які знаходяться всередині системи. У цій системі неефективні прямі директивні методи соціального управління. Як влучно відзначає, Д. В. Новіков, «ефективність діяльності учасників пов'язана зі здатністю вбудовуватися в логіку руху самої системи, входити з нею в резонанс. З огляду на те, що суттю політики є боротьба різних політичних сил за владу, допустимо визнати той факт, що сфера політконсалтингу – це сфера політичного і соціального конфлікту. Цей конфлікт можна охарактеризувати як «керований» конфлікт. З одного боку, суспільство визнає необхідність цього конфлікту, беручи участь в регулярних і альтернативних виборах, які викликають загострення боротьби за владу. З іншого боку, суспільство накладає обмеження на характер і способи прояву політичного конфлікту, регламентуючи форми і методи проведення політичних кампаній» [4, с. 6].

Загалом становленню вітчизняного консалтингу сприяють: розмитість соціальних кордонів і нестабільність партійно-політичної системи, а в останні роки скорочення числа партій; значна чисельність «плаваючого» електорату, що не має стабільних ідеологічних симпатій; набуття представниками політичної еліти навичок самозбереження і самовідтворення; наявність політико-консультаційних структур.

До проблем становлення політичного консалтингу в Україні належать: втручання влади в електоральний простір, використання адміністративного ресурсу; недосконалість виборчого законодавства; використання політичними стратегами грубого маніпулювання думкою і поведінкою громадян і т.п.

Також, слід відзначити, що особливості політичного консультування можна розглянути крізь призму особливостей сформованого політичного режиму в Україні. Політичне консультування може бути досить точним індикатором стилю керівництва країни. Деякі дослідники схильні говорити про «гібридний режим в Україні» [10]. На цьому тлі можна виділити низку характерних особливостей політичного консалтингу в сучасній Україні: як відомо, до 85% роботи політичного консультанта доводиться на виборчі кампанії. Однак в Україні саме цей ключовий момент має свої характерні особливості (йдеться про рівень конкуренції в період виборчих кампаній); е, введення єдиного дня для голосування. Це призвело до чіткої дихотомії календарного виборного року на два сезони: весна-осінь. Сезонність проектної роботи зумовила специфіку кадрового рекрутингу на виборні проекти. На ринку, як не дивно, виник дефіцит кваліфікованих кадрів. Синхронізація декількох великих регіональних виборів призводить до утрудненого пошуку професійних кадрів і комплектування ними «команд» і «виборчих штабів» в масштабі країни. Єдиний день виборів також зумовив проблему з мобілізацією партійних ресурсів (перш за все, фінансових і матеріальних); низький рівень конкуренції в період виборчих кампаній сприяє скороченню «виборного» напряму при розвитку інших, наприклад, партійного будівництва, персонального консалтингу та ін.

Таким чином, функціонування ринку політичного консалтингу в Україні можна охарактеризувати як епоху становлення. Ефективний політичний консалтинг українських політичних акторів саме зовнішніми консалтинговими компаніями свідчать про те, що результативність процесу консультування залежить від готовності політичних лідерів до змін, ініціації і підтримки інновацій, яку має забезпечувати спільна команда політичних консультантів і менеджерів. На основі проведеного дослідження, для забезпечення подальшого розвитку політичної консалтингової діяльності в Україні на шляху до демократичного суспільства, слід запровадити такі основні заходи: удосконалення професійного консультаційного об'єднання на загальнонаціональному та регіональному рівнях; оптимальне пристосування «ноу-хау» при веденні політичних кампаній та особливостей електорату (наприклад, краудфандинг, кроудсорсинг, фандрейзинг, digital-маркетинг і т.п.); формування системи професійної освіти по підготовці політичних консультантів (насамперед, запровадження професійної освіти у вищих навчальних закладах України); забез-

печення вільного доступу до професійної літератури, насамперед зарубіжної; вживання заходів щодо підвищення престижу професії політичного консультанта; підвищення якості консалтингових послуг шляхом залучення фахівців певних галузей науки (політологи, юристи, історики, психологи, соціологи; журналісти і т.д.).

Бібліографічний список:

1. Березкина О. П. Политический консалтинг : учебник для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 336 с.
2. Гончаров В. Э. Современное политическое консультирование : монография. Санкт-Петербург : ИВЭСЭП, Знание, 2007. 220 с.
3. Морозова Е. Г. Политическое консультирование и избирательный процесс. Москва : РЦИОИТ, 2001. 118 с.
4. Новиков Д. В. Политическое консультирование : учеб. пособие. Комсомольск-наАмуре : ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2013. 112 с.
5. Свирид З. В. Витоки, сутність та основні підходи до визначення політичного консультування на сучасному етапі. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 56-61.
6. Свирид З. В. Типологія та функції політичного консалтингу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 1111. С. 123-130.
7. Сущность политического консультирования: ключевые понятия, основные виды, функции. URL: <https://kvftroubleshooterblog.wordpress.com/сущность-политического-консультиров/> (дата звернення: 31.10.2018).
8. Шарков Ф. И. Политический консалтинг. Москва: Дашков и Ко, 2006. 460 с.
9. Юрченко Є. О. Політичне консультування у виборчому процесі: світовий досвід та українська практика. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1(17). С. 12-17.
10. Dziubenko Yu. M. Basic reasons and conditions of authoritarian reverse waves: from theory to practice. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Svazek 2. 4 vydání. S. 267–270.

The article considers the main approaches to the definition of political consulting. The evolution of the formation of political counseling in Ukraine is described. The basic services provided by the political consulting institutions in Ukraine are determined. The main features, effectiveness and perspectives of political consulting are singled out.

Keywords: political consulting (counseling), political consultant, professional political activity, political leader.

УДК 323.22:352.07(4-11+4-1912)

Ахмеров О.О., НУ «ОЮА»

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ОКРЕМИХ КРАЇН ЦСЄ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Стаття присвячена характеристиці системи та структури місцевого самоврядування окремих країн Центрально-Східної Європи. З метою виявлення проблемних аспектів при проведенні реформ місцевого самоврядування проаналізовано специфіку їх здійснення в таких країнах, як Німеччина, Естонія, Литва, Румунія, Чорногорія, Сербія. На основі зарубіжного досвіду узагальнено позитивні та негативні сторони функціонування системи місцевого самоврядування, а також визначено шляхи впровадження реформ з децентралізації влади в Україні. Підкреслено необхідність проведення комплексних реформ та побудови нової системи місцевого самоврядування з використанням позитивного та негативного європейського досвіду.

Ключові слова: місцеве самоврядування, система місцевого самоврядування, модель самоврядування, децентралізація.

Створення ефективної моделі місцевого самоврядування зумовлює необхідність дослідження зарубіжного досвіду, а в світлі євроінтеграційних процесів, саме європейського, а саме визначення та характеристика інститутів самоврядування.

В останні роки реформа місцевого самоврядування в нашій країні набула особливого значення. Необхідність проведення комплексної реформи місцевого самоврядування та адміністративного – територіального устрою звертає нас до досвіду європейських країн, адже більшість є членами ЄС, які також поступово імплементували принципи Європейської хартії місцевого самоврядування, інших міжнародних документів та рекомендацій.

Зважаючи на численні зміни нормативно-правових актів, що були внесені для запровадження децентралізації в різних країнах, цей процес є вкрай важливим, а роль та позиція місцевого самоврядування та значне зростання їх повноважень та ресурсів піднята на якісно інший щабель у демократичних державах, не зважаючи на певні складнощі та перешкоди на шляху впровадження відповідних змін та реорганізації системи державного управління, на інституціональному рівні, зокрема.

Аналізом здійснення муніципальної політики ЦСЄ займалися такі вчені, як: Антиф А., Бородін Є. І., Маркварт Е., Меєлтсемеєс С., Петришин О., Половченко К. О., Прокопенко Л. Л., Серьогін С. М., Ткачук А. Ф., Старцев Я. Ю. та інші.

Мета статті – визначення інституціональних особливостей здійснення муніципальної політики окремих країн ЄС, а також виявлення.

Місцеве самоврядування Німеччини, відповідно до Основного закону Федеративної Республіки Німеччина, общинам надано право самостійного рішення всіх проблем в рамках законодавства та під власну відповідальність.

Общини – основна одиниця місцевого самоврядування (до общин належить місто, сільська місцевість, сукупність декількох поселень).

Загалом, в Німеччині структура органів місцевого самоврядування залежить від моделей місцевого самоврядування відповідно до локальних актів.

До таких моделей належить – модель магістрату, модель бургомістра, південно-німецька модель [10]. Модель магістрату діє переважно в міських поселеннях. За означеною моделлю магістрату складається з Муніципальної ради, магістрату – колегіальний виконавчий орган, який очолює бургомістр.

Модель бургомістра характерна для сільських общин та повторює інституціолізовану структуру французьких комун. Бургомістр – одночасно і голова Ради і голова виконавчої влади общини. Північно – американська модель від моделі бургомістра відрізняється лише тим, що бургомістр обирається населенням шляхом прямих всезагальних виборів.

Варто відзначити, що у Німеччині достатньо розвинуто делегування повноважень виконавчої влади, рада общин не має жодного відношення до виконання повноважень голови виконавчої влади та його контролю.

Е. Маркварт влучно відзначає, що у Німеччині відсутнє спеціальне правове регулювання діяльності інститутів місцевого самоврядування [4, с. 68], однак однієї норми Конституції та роз'яснень Конституційного суду по суті гарантує общинам право на самоврядування, на самостійне та відповідальне вирішення місцевих справ, а також на компенсацію всіх витрат, що пов'язані з делегуванням повноважень з боку держави [4, с. 69].

Що ж стосується досвіду місцевого самоврядування Естонії, то слід відзначити, що зазначена країна – одна з держав, де діє закон щодо підтримки добровільного об'єднання волостей (територіальних громад) та особливості їх співробітництва, однак реформа до кінця не реалізована.

Муніципальна політика Естонії здійснюється на основі законів «Про адміністративно – територіальний устрій Естонії» та «Про об'єднання територіальних громад (волостей)».

Естонія має два рівні адміністративно – територіального устрою: базовий (міста та волості) та регіональний (повіти). Слід відзначити, що в Естонії лише один рівень самоврядування – волості та міста, а рівень регіональний не має органу місцевого самоврядування [11, с. 7].

Цікавим є те, відзначає А. Ткачук, що населення Естонії має обмеження у праві голосу на національному рівні, однак на рівні волостей, всі його мешканці, враховуючи осіб, які не є громадянами, мають право голосу на регіональному рівні [11, с. 18], що, на нашу думку, може негативно вплинути на муніципальну політику окремих волостей.

На нашу думку, досвід естонської муніципальної політики для українського місцевого самоврядування корисний щодо більш чіткого нормативно – правового регулювання та неможливості провести об'єднання громад винятково на добровільній основі.

Сулев Меелтсемаєс доречно відзначає, що найбільш прийнятними моделями муніципального управління – «прийняти пряме волевиявлення народу замість представницького демократичного правління; довіряти разом всі повноваження колективного виконавчого органу; передати завдання колективного виконавчого органу правління ради» [5].

Що ж стосується системи місцевого самоврядування Литви, відповідно до закону про адміністративно – територіальний устрій, суб'єктами місцевого самоврядування виступають муніципалітети.

У 2010 р. було реалізовано останній етап реформи місцевого самоврядування. Головними інститутами є: місцева рада, яка обирає мера і заступників мерів та директора з адміністративних питань.

Слід відзначити, що муніципальна політика Литви досить гнучка, однак існує ряд недоліків – невизначеність пріоритетів регіональної політики; проведення децентралізації, що призвела до посилення централізації влади; втрата публічного інтересу до реформ.

Філіями місцевої ради є – сянкунії, головою якої староста. У Законі «Про місцеве самоврядування» висвітлено процес утворення ся-

нюнайтії, які, в свою чергу, очолюють старійшини. Важливим є те, що при органах місцевого самоврядування створюються: Комітет контролю та внутрішнього аудиту. Центральні та місцеві органи при розгляді питань, що пов'язані з одним або декількома самоврядуваннями повідомляють про це мера відповідного самоврядування або Асоціацію самоврядувань Литви. Нf наш погляд, для України має бути використаний досвід запровадження служби контролю та аудиту, що забезпечить зовнішній та внутрішній аудити муніципальних органів [6].

Місьцеве самоврядування Румунії здійснюється на засадах принципу субсидіарності. Регіони поділяються на жудец, жудеці діляться на комуни та муніципії. До основних компетенцій ради належить:

Основні компетенції ради жудеца: координація діяльності місцевих рад; управління державними послугами в жудеце; технічна та юридична допомога місцевим радам; охорона довколишнього середовища; затвердження бюджету жудеца; загальні засади містобудування; будівництво, технічне обслуговування та модернізація доріг жудеца; встановлення податків для жудеца. Доосновних компетенцій ради Муніципія/Міста належать: адміністрування публічної та приватної власності муніципія/ міста; охорона навколишнього середовища; надання публічних послуг громадянам; затвердження регламенту місцевої ради; запровадження та затвердження місцевих податків, відповідно до діючого законодавства; управління місцевим бюджетом; захист інвестиційних інтересів муніципія/міста; затвердження стратегії економічного, соціального та екологічного розвитку муніципія/міста; водопостачання, каналізація, вивезення сміття; охорона порядку; мости та дороги міського значення; охорона пам'яток архітектури та історії; облік населення та видача відповідних документів; соціальне житло [3].

Вважаємо, що Україна повинна скористатися досвідом Румунії – закріпити у Конституції України принцип субсидіарності щодо місцевого самоврядування, принцип децентралізації щодо організації влади, також більш чіткіше розмежовувати повноваження між різними рівнями влади (місцева, районна, обласна, загальнонаціональна); а також вдосконалити фінансового забезпечення інститутів місцевого самоврядування (наприклад, шляхом систематизації балансування замістити на систему бюджетного вирівнювання, що передбачає вирівнювання податкової спроможності територій залежно від рівня надходжень).

Місцеве самоврядування в Чорногорії здійснюється на рівні муніципалітетів – громад. Її органами є Скупщина громади і голова, що обираються громадянами. Уряд має право розпустити Скупщини громади і звільнити її голови з посади, якщо вони протягом більше 6 місяців не виконують свої обов'язки. В цілому експертами відзначається відповідність законодавства демократичним стандартам (особливо в питаннях захисту прав меншин). Однією з головних проблем самоврядування залишається фінансування [12].

Що стосується місцевого самоврядування Сербії, то тут варто відзначити нормативне визначення місцевого самоврядування: Закон про міське самоврядування дає визначення місцевого самоврядування і як права громадян, і як сукупності органів та інститутів місцевого самоврядування.

Так, згідно зі статтею 2 вищевказаного Закону міське самоврядування є «правом громадян на управління суспільними справами, що мають безпосередній, загальний інтерес для місцевого населення». У той же час, міське самоврядування є «правом і здатністю органів місцевого самоврядування в межах закону регулювати суспільні питання і управляти суспільними справами, що знаходяться в їх компетенції і представляють інтерес для місцевого населення». одиницями місцевого самоврядування в Республіці Сербія є општини, міста і місто Белград (ч. 1 ст. 188 Конституції РС) [1]. Таким чином, в Республіці Сербія існує одноступенчатое міське самоврядування з општіною як основний територіальною одиницею, в якій здійснюється міське самоврядування, при цьому в рамках такої структури спеціальні рішення передбачені для міст і міста Белграда (столиці).

Відповідно до частини 1 статті 179 Конституції Республіки Сербія одиниці місцевого самоврядування самостійно відповідно до Конституції і закону регулюють пристрій і повноваження своїх органів і публічних служб. Зважаючи на вищенаведене як општини, так і міста мають приблизно схожу структуру органів місцевого самоврядування, за рідкісними винятками, які будуть викладені нижче.

До органів општини відносяться: скупщина општини, голова општини, општинська рада і општинська управа. Аналогічні органи існують і в містах і місті Белграді: скупщина міста, градоначальник, міська рада і міська управа).

У статті 180 Конституції Республіки Сербія передбачено, що скупщина є вищим органом одиниці місцевого самоврядування.

В результаті, в Законі про місцеве самоврядування не тільки продубльовані вищевказані конституційні положення, а й передбачено, що скупщина здійснює основні функції місцевої влади, встановлені Конституцією, законом та статутом одиниці місцевого самоврядування. Таким чином, в сучасному конституційному законодавстві Сербії була встановлена скупщинська система органів в одиницях місцевого самоврядування Сербії, в якій представницький орган є вищим органом місцевої влади [8, с. 9].

З відходом від соціалістичної моделі інтегрального самоврядування Сербія перейшла до класичної моделі місцевого самоврядування з поділом влади і правом громадян на управління місцевими справами. При цьому специфіка сербської системи місцевого самоврядування в постсоціалістичних період полягала в тому, що в її основі лежав принцип верховенства вищої посадової особи в системі органів місцевого самоврядування, який припускав його прямі вибори, що й знайшло своє відображення в Законі про місцеве самоврядування 2002 року. Однак прийняття Конституції 2006 року, яка встановила скупщини вищим органом місцевого самоврядування в Сербії, був здійснений перехід до моделі місцевого самоврядування, заснованої на принципі верховенства скупщини. Саме місцева скупщина в даний час формує виконавчі органи місцевого самоврядування, до яких відноситься голова општини (в містах – градоначальник) і општинській рада (в містах – міська рада).

Скупщинська система організації влади в одиницях місцевого самоврядування Сербії характеризується тим, що з припиненням повноважень скупщини припиняються повноваження виконавчих органів одиниць місцевого самоврядування. Сучасне законодавство про місцеве самоврядування якісно змінило статус управи. Так, за нині чинним закону управа отримала статус спеціального органу місцевого самоврядування, що здійснює ряд адміністративних повноважень, будучи «одним з рівнів виконавчої системи в одиницях місцевого самоврядування» [7, с. 127]. Отже, влучно відзначає Є. І. Бородін, в зарубіжних країнах накопичено великий досвід щодо створення комплексу законодавчих актів з питань місцевого самоврядування. До основних питань, що належать нормативно-правовому регулюванню, віднесено такі як визначення загальних засад місцевого самоврядування, особливості його організації на різних рівнях, виборів до представницьких органів, реалізації місцевого самоврядування в столиці держави, функціонування

територіальних громад, бюджетно-фінансових аспектів тощо. Має місце також процес кодифікації законодавства з питань місцевого самоврядування в окремих країнах» [2, с. 37]. Подальші дослідження проблематики, на наш погляд, передбачають поглиблене вивчення зарубіжного законодавства за окремими напрямками організації та діяльності місцевого самоврядування.

Бібліографічний список:

1. Антиф А. Компаративни приказ суства локальне самоуправе у європейским джаванама. *Политичка мисао*. Бр. 4/2002.
2. Бородин Є. І. Досвід нормативно-правового регулювання місцевого самоврядування в зарубіжних країнах. *Аспекти публічного управління*. 2014. № 11-12. С. 31-38.
3. Децентралізація влади на основі кращих іноземних практик та українських законодавчих ініціатив, 2015. URL: <http://www.uiip.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/робочі-матеріали-для-учасників-заходів.pdf> (дата звернення: 12.09.2018).
4. Маркварт Э. Организация местного самоуправления в Германии и применимость немецкого опыта к российским реалиям. *Вопросы государственного и муниципального управления*. 2008. № 3. С. 61-73.
5. Мээлтсеемс С. Местное самоуправление в Эстонии. *Децентрализация: эксперименты и реформы*. URL: <http://nala.ge/uploaded/nala/2018-04/20180410135514426859276.pdf> (дата звернення: 02.10.2018).
6. Петришин О. Система місцевого самоврядування в Литві: перспективи використання досвіду в контексті муніципальної реформи в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 265-271.
7. Половченко К. А. К вопросу о статусе депутата Народной скупщины Республики Сербия. *Проблемы экономики и юридической практики*. № 3. 2017. С. 127.
8. Половченко К. А. Система органов местного самоуправления в Республике Сербия. *Пробелы в российском законодательстве*. 2017. № 5. С. 9-14.
9. Сєрьогін С. М., Прокопенко Л. Л. Реформування місцевого самоврядування в Литві: досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4(18). С. 14-21.
10. Старцев Я. Ю. Государственное и муниципальное управление в зарубежных странах. URL: http://vasilievaa.narod.ru/gu/stat_rab/book/GMU_zar_Startsev/49359.htm (дата звернення: 12.09.2018).
11. Ткачук А. Ф. Естонія: місцеве самоврядування. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2014. 48 с.
12. Черногория / Местное управление и самоуправление. URL: <http://www.hyno.ru/tom1/1826.html> (дата звернення: 12.09.2018).

The article is devoted to the characteristic of the system and structure of local self-government in separate countries of the Central and Eastern Europe. In order to identify the problematic aspects of local self-government reform, the paper analyzed the specifics of their implementation in such countries as Germany, Estonia, Lithuania, Romania, Serbia. It generalized the positive and negative aspects of the functioning of the system of local self-government based on foreign experience and defined ways to implement reforms on the decentralization of authority in Ukraine. The necessity of carrying out complex reforms and building a new system of local self-government using positive and negative European experience is emphasized.

Keywords: *local self-government, local self-government system, self-government model, decentralization.*